

Történelem

Emelt szintű érettségi
Szóbeli tételek
2005. május

TÖRTÉNELEM EMELT SZINTŰ ÉRETTSÉGI
SZÓBELI TÉTELEK
2005

Tartalom

I. Gazdaság, gazdaságpolitika, anyagi kultúra

1. A középkor anyagi és technikai kultúrája (XI-XIV. század)	4
2. Az ipari forradalmak az újkorban	6
3. Gazdaságpolitika a XVIII. századi Magyarországon	10
4. A magyar gazdaság átalakulása a reformkortól az első világháborúig	14
5. A magyar gazdaság jellemzői 1945 és 1980 között	16

II. Népesség, település, életmód

6. A középkori város jellemzői Európában és Magyarországon	25
7. A XVIII-XX. századi demográfiai változások jellemzői	28
8. Demográfiai és településszerkezeti változások a XVI-XVIII. századi Magyarországon	30
9. Életmódváltás Magyarországon a XIX-XX. század fordulóján	31
10. Életmód és mindennapok a Kádár-korszakban.....	34

III. Egyén, közösség, társadalom

11. Egyén és közösség viszonya az antik (görög-római) társadalmakban	37
12. A X-XIV. század közötti magyar társadalom változásai	39
13. Nemzetiségek és nemzetiségi kérdés a XVIII-XIX. századi Magyarországon	43
14. A jobbágykérdés Magyarországon (XVIII-XIX. század)	46
15. A zsidóság helyzetének jellemzői Magyarországon 1867-1945	47

IV. Modern demokráciák működése

16. A modern demokráciák XVIII. századi gyökerei.....	52
17. A polgári államok létrejötte és működése a XIX. században.....	58
18. A kiegyezés és alternatívái	63
19. A polgári demokrácia működése a mai Magyarországon.....	66
20. Az Európai Unió kialakulása, felépítése és működése.....	69

V. Politikai intézmények, eszmék, ideológiák

21. Az antikvitás kultúrájának jellemzői	74
22. A keresztény királyság megteremtése Szent István korában	80
23. A reformáció és a katolikus megújulás.....	82
24. A felvilágosodás eszmerendszere	87
25. Tekintélyuralmi és totalitárius rendszerek az 1920-as 30-as években	90

VI. Nemzetközi konfliktusok és együttműködés

26. Törökellenes harcok a XVI-XVII. századi Magyarországon.....	95
27. Az 1848-as európai forradalmak és a magyar szabadságharc	102
28. A második világháború és Magyarország	110
29. A kétpólusú világ és a gyarmati rendszer felbomlása	117
30. Az 1956-os forradalom és nemzetközi háttere.....	119

Források.....	124
---------------	-----

A KÖZÉPKOR ANYAGI ÉS TECHNIKAI KULTÚRÁJA (XI-XIV. SZÁZAD)

A mezőgazdasági technika fejlődése

A mezőgazdasági technika fejlődésének következtében megkezdődtek az **erdőirtások** és a **mocsarak lecsapolása**, az ökröt a **ló** váltotta fel a **nehézeke** előtt, a nyakhám helyett a **szügyhámot** kezdték alkalmazni (többszörösére növelve ezzel a ló vonóerejét, a **patkóval** pedig a munkabírását). A legelőváltó állattenyésztést és a kétnyomásos gazdálkodást a **háromnyomásos gazdálkodás** váltotta fel. Ez a váltás a termésátlag növekedéséhez vezetett. A termelésben egyre inkább előtérbe került a búza, a rozs, az árpa és a zab.

A XI-XII. században Nyugat-Európában **kialakult a szabad költözködési joggal bíró**, a földesúri joghatóság alatt álló földjének megművelésére örökjogot formáló, ezert meghatározott szolgáltatásokkal tartozó egységes paraszti osztály, a **jobbágy**.

Megkezdődött az önellátó gazdálkodás felbomlása, beindult a **cserekereskedelem**, ami szükségessé tette a **vert pénz** használatát.

Gyors népességnövekedés

A városok újjászületése, alakulása

A XI-XII. században a mezőgazdasági technika megújulásának kezdete gyors **népességnövekedés**hez vezetett a könnyen művelhető földterületeken. A fontos kereskedelmi útvonalak és csomópontok mentén kialakuló városok lakói, a **polgárok** igyekeztek gyengíteni a földesúr fennhatóságát, így önkormányzatokat és kommunákat létrehozva különböző jogokat, kiváltságokat vívtak ki maguknak mint az egy összegben adózás, a vásártartás, a vámmentesség vagy az árumegállítás joga.

A polgárság felső rétegét a gazdag kereskedők alkották, közülük kerültek ki a város vezetői. A polgárság nagyobb része polgárjoggal nem rendelkező iparoslegény, napszámos volt.

Céhes kézművesség

A középkori gazdasági élet alapját az azonos szakmához tartozó iparosok érdekvédelmi szervezetei, a **céhek** adták. A céh lényege elsősorban az ún. kontárok működésének tilalmazása, valamint az egy céhen belüli mesterek közötti versengés korlátozása egységes árszabással és a termelés minőségi és mennyiségi szabályozásával. A céhek élén a céhmester állt, működését a céhlevél szabályozta. A legények a tanulóévek letöltése után a remek elkészítésével kérhették felvételüket a céhbe.

A fejlődés és meggazdagodás fő forrása a távolsági kereskedelem fellendülése, a világkereskedelem kialakulása volt a **hanza és a levantei kereskedelmi útvonalak** által. (Itt muszáj megemlíteni az **iránytűt**, a **hajókormány** és egyéb **navigációs műszereket** megjelenését).

A kézműipari technika fejlődése

Az árutermelés és a pénzgazdálkodás fejlődése által az iparban is fellendülés következett be. Megjelent a **vízimalom** (gabonaőrő, fűjtató, selyemcérnázó, posztványoló), a **szélmalom**, a **rokka**, a **lábítószővőszék** és az **esztergapad**.

Művészettörténet

A **XI-XII. században** a gazdasági fellendülés Európában a **román stílus** kialakulásához vezetett. A román korban az építkezések nagy része rendi építkezés volt. **Az épületek jellemzői:** kereszt-(néhol donga) boltozat (sima, majd bordás), főhajó+mellékajók; ereklyeőrzés (oltárkörüljáró). **Gyakori stílusjegyek:** félkörív, ikerablak, küllős üvegű körablak, rézsüs (tölcséres)-ablak, erődítményszerűség.

A **XII. századtól** egyre inkább teret hódított a **gótika**, mely stílusjegyeit alapvetően szerkezeti újításoknak köszönheti. A keresztboltozatos, bordás födémek terhét a falon kívülre támpillérekre hárították. A falak elvesztik a tartószerepüket a nagyméretű ablakok miatt. Jellegzetes formái a (félkörív helyett) csúcsíves boltozatok és a magas, gazdagon csipkézett karcsú tornyok, a figurális kapudíszítés. A 3 fajta gótikus templom: teremtemplom, csarnoktemplom, bazilika.

Az egyetemek megjelenése

A kora középkori iskolák mellett megjelent egy új oktatási forma is, az **egyetem**. Először Bolognában, Párizsban és Oxfordban alakultak egyetemek, majd a XIV. századra behálózták egész Nyugat-Európát és megjelentek Közép-Európában is. A városi egyetemek a céhek mintáját követve önkormányzattal rendelkező szervezetként jöttek létre, ahol a tanárok által választott rektor volt az egyetem igazgatója. Az egyetemek egyházi intézmények voltak, a professzorok és a diákok nagy része klerikus volt. Mindenhol egységes tananyag szerint folyt az oktatás. A diákok többsége kollégiumokban élt, amelyek fenntartását adományozók segítették.

A teljes egyetem négy fakultása: szabad művészetek, teológia, orvosi, jogi.

A hét szabad művészet:

Trivium: grammatika, retorika, dialektika

Quadrivium: aritmetika, geometria, asztronómia, muzsika

A lovagkor

A kora középkor végére fejlődött ki az egész testet páncélzattal befedő, pajzsból, dárdából és egyenes kardból álló fegyverzettel rendelkező harcos, a lovag. A lovagság kialakulásában fontos szerepe volt a nagy teherbírású lovaknak, melyeken a **kengyel** segítségével biztosan ültek a harcosok. A francia, német és spanyol központokban, a lovagi tornák légkörében alakult ki a lovagi eszmény, amihez a harcosok erényein kívül hozzátartozott a gyengék, a nők és elesettek védelmezése.

Európa kultúrája (XI-XIII. század)

Az európai gondolkodásra hatással volt ekkoriban a **görög és arab tudományos munkák fordítása és felhasználása**. Ekkor történt meg az **arab számok átvétele** és ezekhez a századokhoz köthető a sakkjáték elterjedése is.

Gazdasági változások a XIV. században

A népesség gyorsabb növekedése mint a mezőgazdasági termelés élelmiszerhiányhoz vezetett a XIV. század elején Nyugat-Európában. A földek elkezdtek kimerülni és sok terület pusztává vált megnehezítve a mezőgazdasági termelést. Ennek következtében leromlott a lakosság egészségügyi állapota könnyű prédát jelentve így az 1347-ben genovai hajósok által keletről behozott pestisnek.

Az emelkedő élelmiszerárak és a növekvő adók csak nehezítették a helyzetet. A lakosság szenvedéseit tovább növelték a kor nagy háborúi, a lovagok és a zsoldosok pusztításai.

AZ IPARI FORRADALMAK AZ ÚJKORBAN

Az európai gazdaság átalakulása a 16. században a modern világgazdasági rendszer kialakulásával vette kezdetét. A földrajzi felfedezések nagy lökést adtak a tőkés gazdálkodás kibontakozásának mind az iparban, mind pedig a mezőgazdaságban. A tőkés gazdaság fejlődésének alapja az új üzemformák és szervezési eljárások bevezetésében, illetve a munkások számának növelésében rejlett. A 18. század közepéig nem ment végbe alapvető technikai-technológiai változás.

Az **1770-es években** azonban ugrásszerű átalakulás kezdődött; **kezdetét vette az ipari forradalom**. Ez a mezőgazdaságban jelentkezett először. A termelékenység fokozódott, növekvő számú munkaerőt szabadított fel az ipar számára. Az ipari forradalom következtében megindult az európai gazdaság önfenntartó növekedése, lehetővé vált az anyagi javak és szolgáltatások gyors megsokszorozása.

Ez az állandó forradalmi változás, az ipari forradalom még ma is tart. Modern civilizációnk alapja a **folyamatos gazdasági növekedés**be vetett hit, a tudomány és a technika egyre szédületesebb ütemű fejlődése. A 18. századi gazdasági fellendülés általános modernizációs folyamatot indított el. Kibontakozott az ipar, a mezőgazdaság, az infrastruktúra és a városok forradalma. Alapvető változások következtek be a társadalom szerkezetében is, miközben **megsokszorozódott a népesség**. Mindez jelentős hatással volt a tudományok és művészetek fejlődésére is. Az ipari forradalom következtében a társadalom hagyományos „falusias” korszakát felváltotta a modern, városias korszak.

Az ipari forradalom egyrészt a **textilipar gépesítésével**, másrészt a szénnek a **gőzenergia** előállításában való felhasználásával kezdődött. A fejlődés második szakaszában a **vasútépítés** vált a gazdasági fejlődés fő hajtóerejévé. Az **acélgyártás** lett az ipari forradalom második szakaszának kulcsiparága. A 19. század második felében kibontakozó második ipari forradalomra az új nyersanyag- és energiaforrások felhasználása, a munkamegosztás új formáinak az elterjedése volt jellemző. Új, hatékonyabb erőgépek születtek (pl. robbanó- és villanymotor), kialakult a modern gyári nagyipar, ami a gyáripar szervezeti formáit is megváltoztatta: megjelentek a monopóliumok, kartellek, szindikátusok.

A gyors gazdasági fejlődés együtt járt a nemzeti jövedelem növekedésével, a tömeges szegénység mérséklődésével és a népességrobbanással. Problémát jelentett azonban a bér munkások helyzete, akik az új ipari központokban elképesztő munka- és életkörülmények között éltek. A munkásság helyzete alapvető társadalmi és politikai problémává vált a 19. században.

Az ipari forradalom Angliában

Angliában a 18. század második felében kezdődött meg az ipar gyors és gyökeres átalakulása, melynek során a 19. század közepére az ipar több terméket állított elő, mint a mezőgazdaság.

A fejlődés alapja a középkor óta különösen fejlett angol mezőgazdaság volt (juhtenyésztés, vetésforgó, trágyázás, takarmánytermelés stb.) **A földtulajdonlás** Angliában már a középkorban eltért a kontinensen szokásostól: nem a családok, hanem az egyének birtokoltak, akik a felesleget nem a nagycsaládi közösségek céljaira fordították, hanem eladták a piacon. Az egyéni földtulajdonlás és vállalkozói termelő magatartás növelte a mezőgazdaság termelékenységét. **A földbirtokszerkezet is** sajátosan **átalakult**, a föld egyre nagyobb hányada koncentráldott egyes birtokosok kezében, akik vagy kiadták vállalkozóknak megműveltetésre, vagy saját maguk műveltették meg napszámosokkal. (15. Századtól legelők „bekerítése”, 1534: kolostori földek kiárúsítása, 1644: királpártiak és püspökségek földjeinek kiárúsítása, 1760 után: újabb bekerítési törvények).

Ebben a fejlett, piacra termelő mezőgazdaságban halmozódhatott fel az a tőke, amivel lehetővé vált az iparvállalkozások megkezdése. A fejlett mezőgazdaság emellett a felduzzadó városokat az ipari forradalom egésze alatt megfelelően el tudta látni élelmiszerrel és munkaerő tartalékkal.

Angliában emellett a textilipar, vaskohászat is hagyományosan különösen fejlett volt, bőségesen rendelkezett olcsó vízi utakkal és az egyik legsűrűbben lakott terület volt, ahol ráadásul a 18. század folyamán a lélekszám majdnem megkétszereződött.

Jogi, bel- és külpolitikai feltételek

A polgári forradalom tovább javított a feltételeken: a kereskedelmet és vállalkozásokat korlátozó céheket, monopóliumokat, ár- és bérszabályozásokat eltörölte, később megszűnt minden belső vám, hídpénz, helyi adó. A dicsőséges forradalom során létrejött polgári állam, az ellenőrzött kormányzat, a szabadságjogok biztosítása fontos feltétele volt a vállalkozások biztonságának, a központi hatalommal szembeni egyenlő védettségnek.

A 18. századra Angliáé voltak a legfontosabb gyarmatok Amerikában és Ázsiában. A gyarmatok telepesei jelentették a legnagyobb piacot, ők exportálták a nyersanyagokat az anyaország ipara számára. Mindezek a kedvező körülmények a kontinens egyetlen más országában sem voltak jelen együtt.

A találmányok

A fejlődés a textiliparban indult meg, mivel a nehéziparnál kevesebb tőkebefektetést igényelt, s szinte korlátlanul rendelkezett piaccal, olcsó nyersanyaggal. Csak technikai korlátok maradtak.

A technikai fejlődés a 18. században ott folytatódott, ahol a 14. századi válság idején elakadt. **John Kay** újításának, a **repülő vetélőnek (1733)** a segítségével gyorsabban és egyszerűbben lehetett a szövés közben átvetni a keresztszalakat, ezáltal meggyorsult a szövés. A gyorsan elterjedő újítás viszont **„fonaléhséget”** teremtett. **Hargreaves fonógépei („fonó Jenny” 1764-70)** a rokka egyetlen orsója helyett egyszerre 8 majd 16 orsóval dolgoztak. Ezután megint a szövés fejlesztése következett. Megjelentek a különböző szövőgépek.

A technikai fejlődés hatására az angol gyapjúfonal önköltségi ára a 18. század végén pár évtized alatt a felére csökkent, az előállított mennyiség pedig a század

folyamán megháromszorozódott. A **gyapjúiparnál** is dinamikusabban fejlődött a fiatal **pamutipar**. Ennek nyersanyagát, a gyapotot az észak-amerikai, rabszolgákkal dolgoztató ültetvényekről lehetett olcsón beszerezni. Csak az 1750 utáni két évtizedben az angol pamutkivitel megtízszereződött. Indiában – ahonnan a pamutszövet valójában eredt – teljesen visszafejlődött a hazai háziipar, miközben a 19. század első felében jóval több mint tízszeresére emelkedett az Angliából behozott pamut mennyisége.

A leleményes, de egyszerű gépek, akár csak a nyersanyagok, olcsók voltak. Így a **textiliparban egészen kevés hitellel hatalmas jövedelemre lehetett szert tenni**. (A befektetett tőke megtérülése tíz-húsz év alatt ötszázszoros-ezerszeres is lehetett a 18. század végén).

A gőzgép

Az első gépeket főleg emberi erővel, majd vízi energiával működtették. **James Watt** volt az a feltaláló (**1769**), aki a **gazdaságos gőzgépet** elkészítette. Az ipari forradalom első szakaszának többi újítójához hasonlóan nem tudós, hanem ötletes technikus volt. A gőzgép még Angliában is csak a XIX. század derekán terjedt el általánosan az iparban.

Az infrastruktúra fejlődése

Az iparral együtt fejlődött az infrastruktúra (háttérágazat) is. A víziutakat újabb csatornákkal bővítették, a lóvontatás helyett megjelent a **gőzhajó (Fulton 1809)**. A tengereken azonban továbbra is gyorsabbak voltak a vitorlások, s csak a 19. század második felében szorultak ki onnan. Nagyobb gondot fordítottak a közutak építésére is, a „makadám” utakat kövekkel és kavicssal szórták fel (**Mac Adam 1819**). Megjelent a működőképes **gőzmozdony (Stephenson 1825)**. Angliában 1850-ig 10 000 km vasútvonal épült, de a szárazföldi Európa egészében összesen csak kb. ugyanennyi. A vasút és a makadám utak elterjedése csak a 19. század második felében történik meg.

A nehézipar fellendülése

A 18. század folyamán ugyan elterjed a kohókban a kokszt használata, és számos más újítás (**Anglia** már ekkor a **legfőbb vastermelő**), de a vaskohászat igazi forradalma csak 1830 után következik majd be: 1850-ig az angol vastermelés megháromszorozódik, mivel erre az időszakra elterjednek a gőzgépek és a vasút.

A fűtés igénye miatt már 1800ban a szigetországé volt a világ széntermelésének 90%-a. A széntermelés azután a következő 50 évben - a vaskohászat és a gőzgépek növekvő szükségleteinek megfelelően – az ötszörösére emelkedett.

A nehézipar fellendüléséhez szükség volt a textiliparban felhalmozott tőkére.

Az ipari forradalomnak ez az első szakasza a 19. század elején érte el az európai centrum többi országát és az Egyesült Államokat, a század második felében Európa keleti részeit. Az új eszközöket, gazdasági és politikai szerkezetet mint kipróbáltat vehették át Angliától, így anélkül tudtak követni, hogy az ipari forradalom angliai feltételei meglettek volna.

Mindez azonban csak az első szakasza egy nagyobb történelmi folyamatnak. AZ ipari forradalomnak (modernizációnak) a mai napig nincs vége, hiszen éppen az a lényege, hogy folyamatosan gyorsuló gazdasági-társadalmi megújulások sorozata. Ennek során az élet minden területe, az emberi kapcsolatoktól, a tárgyakon keresztül

a gondolkodásmódig átalakul, s eltűnik az az életforma, mely a tradicionális civilizációk falvait és városait jellemezte az ókorban és a középkorban.

Az ipari forradalom főbb társadalmi és politikai következményei

Az ipari forradalom egyik **feltétele a mezőgazdasági termelés átalakulása** volt. Ennek során kevesebb munkás egyre több városi lakos eltartására volt képes. Ezzel együtt járt **a lakosság számának növekedése** illetve a **bérmunkásréteg** kialakulása. Az új iparágak és a tömegtermelés egy ideig felszívták a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerőt, de a kialakult **munkaerő-felesleg** először olcsóbb munkaerőhöz, majd munkanélküliséghez vezetett.

Új társadalmi rétegek jöttek létre, a **tőkés nagypolgárság** és a **városi munkásosztály**. Az egész folyamat végül a gyermekek és a nők foglalkoztatásához vezetett, akik munkaereje olcsóbb volt a férfiakénál.

A munkások féltek munkahelyük elvesztésétől, a gépek ellen fordultak (gépromboló mozgalmak).

Az első szervezett érdekvégyesítésre létrehozott mozgalom a **chartizmus** volt (Anglia 1836). A mozgalom nevét alkotmányjavaslatáról (charter) kapta, amelyet a parlament elutasított.

Angliában a korai munkásmozgalmak hatására születtek meg az első gyári törvények az 1840-es években. Az egyértelműen negatív irányba mutató társadalmi „fejlődés” orvoslására jöttek létre a 19. század szocializmusai. Az **utópikus szocializmus** három legismertebb alakja *Saint-Simon*, *Fourier* és *Owen*. Ők a felvilágosodás eszmerendszeréből kiindulva az emberek jóakarására apellálva akarták a társadalmi problémákat leküzdeni. Céljuk az **osztályok nélküli társadalom** volt. A **kispolgári szocializmus** képviselői voltak: *Proudhon*, *Louis Blanc* és *Blanqui*. Az irányzat Franciaországban fejlődött ki, mivel ott a termelők nagy része kispolgár (műhelytulajdonos, szabad paraszt, kiskereskedő stb.) volt. *Proudhon* elmélete tagadta az államot, *Louis Blanc* már az általános választójog bevezetésével is megelégedett volna, *Blanqui* pedig a kommunizmus előfutárának tekinthető. A **tudományos szocializmus** *Marx* és *Engels* tevékenységével tűnt fel. Ők forradalmi úton akarták felszabadítani a munkásosztályt, céljuk a proletárdiktatúra volt.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

59 Az ipari forradalom

- a Anglia az ipari forradalom előtt (1750 körül)
- b Az ipari forradalom Angliában (1830 körül)
- c Az ipari forradalom elterjedése Európában (1870 körül)

GAZDASÁGPOLITIKA A XVIII. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

Merkantilizmus

A korszak gazdasági elmélete a merkantilizmus (Franciaországban Colbertizmus, a Német Birodalomban kameralizmus) volt, mely szerint az állam elsősorban attól gazdagodik, ha a nyersanyagokat otthon dolgozza fel, és a készterméket bocsátja áruba részben belföldön, hogy a drága importot fölöslegessé tegye, részben pedig külföldön – jó pénzért. Ennek az elméletnek az egyik propagátora a bécsi udvarban Philipp Wilhelm von Hörnigk (1640–1714) volt.

A merkantilista elmélet hatására jöttek létre a Habsburg-országokban az első textilmanufaktúrák: egy selyemmanufaktúra a Sankt Pölten melletti Walpersdorfban (1666–82), egy posztógyártó manufaktúra Linzben (1672–1849), majd egy különböző termékeket előállító mintamanufaktúra Bécs elővárosában, Taborban (1675–81). Ebbe a sorozatba illeszkedik Szelepcsényi György esztergomi érsek rövid életű posztómanufaktúrája a Pozsony megyei Gombán 1680 táján.

Az államvezetés számára nyilvánvaló volt, hogy a születőben levő manufaktúraipart támogatni kell. Az államkincstár azonban üres volt, az államadósság a török háború (1683–99) és a spanyol örökösödési háború (1701–14) következtében egyre nőtt, a lakosság anyagi helyzetére pedig a tőkeszegénység, sőt a tőkehiány volt hagyományosan jellemző. Ebben a helyzetben a kameralista Hörnigk vázolt fel követhető gazdasági programot Oesterreich über alles, wann es nur will című munkájában (1684), amely a következő száz évben tizenhat kiadást ért meg.

Birodalmi gazdaságpolitika

Hörnigk „az osztrák uralkodóház minden és valamennyi örökös királyságát és országát a Római Birodalmon belül és kívül, tehát Magyarországot is beleértve” nevezte Ausztriának. Úgy ítélte meg, hogy ez az államegyüttes gazdasági egységet alkot, részei egymásra vannak utalva, kiegészítik egymást, és együttesen lényegében képesek az autarkiaára. Minden egyes tartományban mindent fejleszteni nemcsak lehetetlen, de fölösleges is. Mindenütt azt kell támogatni, ami már van.

Magyarország hegyei bányakincsekben gazdagok, tehát a bányászatot kell fejleszteni, különösen az arany- és ezüstabányákat, egyébként pedig ez az ország „valóságos kenyér-, zsír- és húsbánya”, így mezőgazdasága bármikor kiegészítheti a többi tartományt. Tulajdonképpen ez lett a Habsburgok magyarországi gazdaságpolitikájának vezérfonala a 18. században.

A magyarországi kormányzások és a magyar rendi hatóságok nem kifogásolták a birodalmi gazdaságpolitikát, s végeredményben tudomásul vették a különböző társadalmi helyzetű (főúri, köznemesi és polgári eredetű) vállalkozók is. Csak a 18. század végén fordultak szembe vele – írásaikban – az első magyarországi közgazdászok, Berzeviczy Gergely és a horvát báró Skerlecz Miklós.

Benépesítés

A benépesítés, az impopuláció, a **merkantilizmus egyik alaptétele**. A gazdaságpolitika kötelessége volt a **termelő és adófizető**, különösen az **iparos és kereskedő népesség gyarapítása**. A másfél száz éves oszmán uralom és a török háborúk következtében elnéptelenedett Magyarországon ez a probléma különös súllyal jelentkezett. Itt ugyanis nemcsak az iparos és kereskedő, de még a mezőgazdasági népesség gyarapítása is létfontosságú volt az állam és a társadalom számára egyaránt. **A benépesítés kérdésében nem is volt érdekellentét a birodalom és a magyarországi rendiség között.**

Az impopuláció – Magyarországon mindenképpen – a Habsburg-gazdaságpolitika sikerágazatai közé tartozik. Az eredmény közismert: a Szent Korona országainak népessége száz esztendő alatt 4 millióról közel 10 millióra nőtt. Közben a magyarság részaránya a 18. század elején feltételezett 50%-ról a század végére 40% alá süllyedt, mert magyarokat máshonnan betelepíteni nem lehetett. A birodalmi gazdaságpolitika **elsősorban katolikus németek betelepítését** tartotta kívánatosnak, lehetőleg a nem Habsburg-uralom alatt álló tartományokból. Ám a körülmények szorításában vagy napi politikai megfontolásokból bőven telepítettek Magyarországra Habsburg-alattvalókat is, protestánsokat is, és a népességgyarapodás tekintélyes részét olyan délszláv, román és ruszin bevándorlók tették ki, akiket senki nem hívott.

Mezőgazdaság

Az összbirodalmi elképzelések egyik vezérmotívuma az volt, hogy **Magyarországnak kellene ellátnia élelmiszerrel és nyersanyagokkal a cseh és osztrák örökös tartományokat**, persze csak akkor, **ha azok éppen nem képesek önmagukat ellátni.** (Ezt a szereposztást minősítette történetírásunk nem csekély túlzással gyarmati függésnek.) A központi hatóságok e téren kiadott, Magyarországot illető rendelkezései valóban nem a sajátos magyar érdekek szolgálatában, inkább ellenükre születtek meg. A birodalmi gazdaságpolitikának **voltak** azonban **olyan lépései is, amelyek a magyar mezőgazdaság fejlesztését szolgálták.** Ilyenek a **búza- és a burgonyatermesztés** vagy a **lótenyésztés előmozdítására**, illetőleg a kamarai birtokokon a **modern erdőgazdálkodás megindítására tett intézkedések.** Hálás téma felhánytorgatni a birodalmi agrárpolitikának az éghajlati viszonyok ismeretének hiányából fakadó melléfogásait, mint a szubtrópusi festőnövények és a gyapot meghonosításának erőltetését, de hasonló melléfogásoktól a 20. századi gazdaságpolitikuskok sem voltak mentesek.

Bányászat és kohászat

Az összbirodalmi érdekek érvényesítésének köszönhetően Magyarország **a bányászat újjászervezését, az ezüst-, a réz- és a sóbányák rekonstrukcióját, a bányászati technika korszerűsítését** – pl. **Newcomen** atmoszférikus **gőzgépe** egy évtizeddel feltalálása (1711) után megjelent a Garam menti Újbányán –, valamint a Monarchia első bányászati főiskolájának, a **selmecebányai akadémiának a felállítását (1770).** Különösen jelentősnek bizonyult a bányaugy területén a **Garam-vidéki és a vajdahunyadi kamarai vasművek korszerűsítése, a nagyolvasztók meghonosítása és elterjesztése.**

Magyarország vastermelése a 18. század elején nem érte el az évi 3000 tonnát, az 1780-as években már évi 9500 tonna körül járt, s ennek 2/5-e nyers-, illetve öntöttvas volt. Ugyanezen idő alatt az ország réztermelése ötszörösére, évi 300-ról

1500 tonnára nőtt. Persze a fiskus nemesfém-beváltási és sómonopóliuma következtében közvetlen birodalmi érdeknek számított a bányászat fejlesztése, a legnagyobb vasművek is az állam tulajdonában voltak, de **országos és birodalmi érdek itt egybeesett.**

Kereskedelem és közlekedés

A bécsi udvar **kereskedelempolitikája Magyarország irányában szándékoltan hátrányos volt.** Arra törekedett, hogy fogyasztópiacot biztosítson az osztrák és cseh manufaktúráknak, ugyanakkor távol tartsa a magyar konkurenciát az osztrák–cseh örökös tartományoktól. E kereskedelempolitika eszköze az uralkodó által kibocsátott **vámtarifa** volt, amely kedvezett az osztrák és a cseh áruk magyarországi exportjának, előbb csak korlátozta, majd gyakorlatilag kizárta a magyarországi piacról a Monarchián kívüli termékeket, és gátolta a magyar áruk, mindenekelett a textíliák és a bor bevitelét az örökös tartományokba.

Az eredmény nem maradt el. 1782-ben Magyarország posztóbehozatalának 66%-a Felső-Ausztriából, pamutszövet-behozatalának 91%-a Alsó-Ausztriából, selyemáru-behozatalának 92%-a Bécsből származott. Ez némi **előnyt** is tartogatott a **magyarországi manufaktúrák számára**, mivelhogy a belföldi piacon a **gyenge minőségű és mégis drága osztrák–cseh termékekkel kellett versenyezniük, nem pedig a kiváló és olcsó nyugat-európai gyártmányokkal.**

A közlekedés problémái a 18. század vége felé kerültek az állami feladatok közé. Megkezdte vízépítési tevékenységét a Magyar Kamara, és megindult Magyarország is a **mérnökképzés.**

Ipar

A hagyományos magyar történeti felfogás a bécsi udvar magyarországi iparpolitikáját marasztalta el leghatározottabban. Amikor e kérdéskörbe belebocsátkozunk, nem árt felidézni az európai helyzetet: az **angol ipari forradalom korában** vagyunk, most születik **Angliában a gyáripar; ehhez képest a Habsburg Monarchia legfejlettebb tartományai is legalább száz évvel vannak lemaradva Anglia mögött, Magyarország pedig évszázadokkal.** A kézművesipar fejlődése Magyarországon már a középkorban elmaradt Ausztriához és Csehországhoz képest. A színvonalkülönbség a 16–17. században, az oszmán hódítás idején még nőtt is. Amikor az osztrák és cseh tartományokban – nagyjából a 17–18. század fordulóján – a manufaktúris fejlődés megindult, Magyarországon csak a céhek száma szaporodott.

Az ország ipari termelőerőinek helyzetére jellemző, hogy az 1723. évi 117. tc. tizenöt évi adómentesség ígéretével hívott az országba kézműveseket, azzal az egyetlen megkötéssel, hogy elveszítik adómentességüket, ha mezőgazdasági foglalkozásra térnek át. A Helytartótanács 1726. évi helyzetfelmérése alapján – amely szerint a törvényhatóságok mindenekelett szabók és vargák betelepítését kívánták – az a benyomásunk támad, hogy az ország kézműipari kapacitása még arra sem volt elegendő, hogy a lakosságot felöltöztesse. **A helyzet természetesen – az impopulációnak hála – fokozatosan javult,** de a kézművesség még a század második felében is csak a helyi szükségleteket elégítette ki.

Manufaktúrák

A manufaktúrák fejlődése – egyes korábbi kísérletek után – csak **Mária Terézia uralkodásának második felében** indult meg. A bécsi udvar elvileg nem ellenezte a magyarországi manufaktúrák alapítását, sőt az 1760-as években még ösztönözte is azt. Amikor azonban kitűnt, hogy az új vállalkozások az ország nyugati határa közelében jönnek létre, és az alacsony élelmiszerárak s az ennek megfelelően alacsony munkabérek következtében olcsó termékeiket nem Magyarországon, hanem az osztrák és cseh tartományokban kívánják eladni, **az 1770-es évekre Bécs megváltoztatta addigi jóindulatú politikáját**. Az álláspont szigorodása egybeesett az **1770-es évek depressziójával**. Az átmeneti visszaesés után, az 1780-as években **új konjunktúra** következett, s ez **hozta magával a magyarországi manufaktúraipar fellendülését**.

Korabeli manufaktúráink vizsgálata nagyon figyelemreméltó tanulsággal szolgál. **A Habsburg-gazdaságpolitika** következetesen **arra törekedett, hogy visszaszorítsa Magyarországon a textilmanufaktúrákat, a bőrgyártó manufaktúrák alapítását viszont ösztönözte**, mivel **ezek nem jelentettek konkurenciát a birodalom más tartományainak**. Ennek ellenére a bőriparban csak nagyon kevés manufaktúra keletkezett, s azok is rövid életűek voltak, míg a textilmanufaktúrák **a magyarországi manufaktúrafejlődés legizmosabb ágazatának bizonyultak**, számuk az 1760. évi 3-ról 1788-ra 33-ra nőtt.

Nyilvánvalónak látszik ebből – amit jelenkori tapasztalataink is megerősítenek –, hogy különbséget kell tennünk célkitűzés és megvalósulás között. Ha a gazdaságpolitika célkitűzései összhangban álltak a kor adottságaival és lehetőségeivel, a gazdasági élet öntörvényű fejlődésének irányával, akkor a gazdaságpolitika eredményes volt, ha azonban nem vette figyelembe a rajta kívül álló tényezőket, és az öntörvényű fejlődés más úton járt, akkor a gazdasági élet erősebbnek bizonyult a gazdaságpolitikánál. A gazdaságpolitika sok mindent elérhetett, kihasználhatta a meglévő adottságokat vagy figyelmen kívül hagyhatta őket, létező kezdeményeket támogathatott vagy akadályozhatott, de a fejlődés fő tendenciáin nem sokat tudott változtatni.

Végeredményben **a Habsburgok gazdaságpolitikája a 17–18. században mind az osztrák és cseh tartományokban, mind Magyarországon nagyjában-egészében az adott feltételeknek megfelelő volt**. E gazdaságpolitika tengelyében nem Magyarország állt, mert nem itt volt a birodalom súlypontja. De **Magyarország részesedett e gazdaságpolitika előnyeiből is, hátrányaiból is**. És ha összehasonlítjuk a 18. század végi Magyarország gazdasági viszonyait a száz esztendővel korábbiakkal, **az előnyök kerülnek túlsúlyba**. Nem egy területen lehetett volna mást és többet is tenni, de ami elmaradt, nem rosszindulatból, hanem a birodalmat alkotó országok érdekeinek többé-kevésbé szerencsés vagy méltányos egyeztetése következtében történt. Magyarország gazdasága még a 19. században sem érte el Ausztriáénak vagy Csehországénak a színvonalát, de közelebb került a birodalom nyugati felének szintjéhez, s ebben a 17–18. századi Habsburg-gazdaságpolitikának jelentős érdemei voltak.

Készült Heckenast Gusztáv: Gazdaságpolitika a 17–18. századi Magyarországon című cikke alapján Rubicon, 10. évfolyam (1999) 9-10. szám (93-94.)

A MAGYAR GAZDASÁG ÁTALAKULÁSA A REFORMKORTÓL AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚIG

A gazdasági élet föllendülése

Az 1830-as évektől javuló értékesítési lehetőségek nyomán növekedett a szántóterületek aránya. Országszerte megkezdődött a belvizek lecsapolása és az erdőirtás. **A mezőgazdasági árutermeletés tömegessé és folyamatosá vált.**

Megnőtt a távolsági kereskedelem jelentősége. A többi kelet-közép-európai országgal szemben ez nem jelentett egyoldalú gabonakivitelt. **Gyarapodott az élőállat exportja,** s 1815-től élre tört a gyapjú. A nyers- és félkész gyártmányok részesedése az egész korszakban számottevő.

A mezőgazdasági árutermeletés haszna jórészt a terménykereskedők kezén halmozódott föl, akik azt a harmincas évek második felétől az **infrastruktúra kiépítésére** fordították: azaz vasútépítési engedélyeket szereztek, bankot alapítottak, hídépítést, folyamszabályozást finanszíroztak. Mindez tovább fokozta a kereskedelmi tőke forgási sebességét. Megnövekedett az érdeklődés az ipari (elsősorban élelmiszer ipari) **beruházások** iránt is.

A nehéz éveket átvészelt néhány **textilmanufaktúra** ismét **fejlődni kezdett:** termékekben megjelentek a gőzzel meghajtott gépek. Gépi üzemű **papírgyárak alakultak,** és több mint húsz új **cukorfőző** kezdte meg működését. Voltak már gőzzel üzemelő nagymalmok is (Ganz). A magyarországi vasipar termelése néhány év alatt megkétszereződött, és a birodalomban a harmadik helyre került.

A század negyvenes éveire az iparban foglalkoztatottak aránya (1825-höz képest) 135%-kal nőtt. Mintegy 500 nagyobb, tőkés jellegű üzem működött. Igaz, a lemaradás az örökös tartományokhoz képest – nem is beszélve Nyugat-Európáról – még mindig szembeszökő volt. Ahhoz azonban elegendő a változás, hogy **a szabadelvű nemesség fölismerje a gazdaság és a politika közötti összefüggéseket, a hagyományos, robotoló mezőgazdaság és a céhes ipar válságát.**

A magyar gazdasági élet fejlődése a kiegyezéstől a XIX. század végéig

A kapitalista fejlődés egyik feltétele a **pénztőke** megjelenése volt Magyarországon. Ez biztosított hiteleket az **ipari fejlődéshez,** a **mezőgazdaság modernizálásához,** a **közlekedés** forradalmához és a **bankélet** kivirágzásához. A korszak mindhárom területen jelentős eredményeket hozott. A kiegyezés után az ország gazdasági helyzetét alapvetően befolyásolta a **közös vámterület** léte. Ez biztosította a növekvő magyar termelés számára az **állandó piacot.** Ez elsősorban az élelmiszerekre, gabonákra, állatokra, egyéb mezőgazdasági termékekre vonatkozott. A **könnyűipari** fejlődést a közös vámterület bizonyos mértékig akadályozta. Éppen ezért Magyarországon ebben a korszakban **az élelmiszeripar** (cukor, szesz, dohány) jelentős fejlődése pótolta a kieső könnyűipart.

A kapitalista fejlődés elengedhetetlen feltétele volt a **közlekedési hálózat** forradalmi kifejlesztése. A vasútépítésben külföldi és hazai tőke vett részt, az állami kamatbiztosítás bár drágította, de meg is gyorsította a hazai vasútvonalak fejlődését. A század végére a magyar vasúthálózat fölzárkózott az európai szinthez. Ebben jelentős szerepet játszott **Baross Gábor** reformtevékenysége, amelynek eredményeként a létrehozott **MÁV** a magyar állam legnagyobb vállalkozásává lett.

A gyorsuló kapitalista fejlődés magával hozta a **gépipar fejlődését** is hiszen a modernizálódó mezőgazdaságnak, a fejlődő közlekedésnek rengeteg gépipari termékre volt szüksége. A fejlesztésben egyes kiváló szervezők és feltalálók nagy szerepet játszottak. Ugyancsak a gépipar fejlődését szolgálta a **folyami és tengeri hajózás** kibontakozása. Az újonnan kialakult iparágakban (elektromos ipar) magyar feltalálóknak és gyáraknak döntő szerepük volt. Az előző ágak fejlődése a **mezőgazdaság** kibontakozását is elősegítette. A korszak elején a gabonatermelésben játszott Magyarország döntő szerepet, de a nyolcvanas évektől kezdve a tengerentúli gabona konkurenciája válságokat és a fejlődés lelassulását eredményezte. A jövő felé mutatott viszont, hogy egyes vidékek speciális **kertgazdasági** ágakat (hagyma, paprika, gyümölcs, szőlő, zöldség) fejlesztettek ki.

A kiegyezés után az egyre gyorsuló **fellendülés** következik, majd a századfordulón a **pangás** jelei mutatkoznak (**1898-1906**), végül 1906-tól az **újabb fellendülés** korszaka köszönt be. Ekkor már a **monopolkapitalizmus** több vonása, a banktőke feltűnően gyors fejlődése figyelhető meg. Sajátos közép-európai vonás az **állami befolyás** fokozatos növekedése is.

Fontos vállalatok: Salgótarjáni Kőszénbánya Rt., diósgyőri vasércfeldolgozó, Rimamurányi-Salgótarjáni Vasmű, Óbudai hajógyár, Ganz-művek stb.

A korszak végére a külföldi tőke vezető szerepét átvette a **hazai tőke**. A mezőgazdaság fejlődése a porosz példát követte (a termelés legnagyobb része nagybirtokon folyt), de megtalálhatóak voltak az amerikai típusú „farmgazdaságok” is. A második ipari forradalom idején az ország már a gazdasági fejlődés élvonalába került, hazánk is tevékeny részt vállalt a technikai fejlesztésekben.

Mérleg

A kiegyezéstől az első világháborúig eltelt fél évszázad szerkezeti változások időszaka Magyarország gazdaságában. **Hazánk** végérvényesen kilépett az egy helyben topogó, ipari forradalom előtti állapotban megrekedt országok közül, és **közepesen fejlett agrár-ipari országgá vált**.

A kölcsönös egymásrataltság Ausztriával – amelyben Magyarország volt a kiszolgáltatottabb – fönmaradt, de a **gazdasági önállóság** mégis növekedett. Nőtt a **hazai tőke** súlya is a hazánkban elhelyezett külföldi tőkével szemben.

A fölzárkózás a fejlett ipari országokhoz azonban a világháborús katasztrófa miatt nem sikerült: rövid volt a rendelkezésre álló idő. (Oroszországot, Spanyolországot, Portugáliát, a balkáni országokat megelőztük, Olaszországot és Ausztriát megközelítettük.)

Ellentmondások feszítették a nemzetgazdaságot belülről. Erősen koncentrált a korszerű **nagyipar**, fejlett a **bank- és vasúthálózat**, a **monokapitalizmus** korai jelentkezése az egyik oldalon, a másikon még mindig a kapitalizmus előtti **önellátó háztartások** százezrei, mezőgazdasági és ipari **kisárutermelők** milliói.

A MAGYAR GAZDASÁG JELLEMZŐI 1945 ÉS 1980 KÖZÖTT

A magyar gazdaság helyzete 1945 és 1953 között

1945 elején az Ideiglenes Nemzeti Kormány egyik első intézkedése volt a **földosztás** megkezdése. Ez természetesen kiemelkedő társadalmi érdek is volt. A vita egy életképebb középparaszti réteg vagy egy szélesebb kisparaszti réteg kialakítása körül bontakozott ki a kispaszták és a kommunisták között. Végül Nagy Imre vezetésével felosztották a 100 kat. Hold feletti birtokokat, és átlagban 5,1 holdas birtokokat alakítottak ki. Az 1945-ben alakult új kormányban a kommunista Vas Zoltán vezetésével Gazdasági főtanács alakult, s a gyors helyreállítást a kommunisták igyekeztek a maguk érdekéért beállítani.

A kommunisták a **Baloldali Blokk** révén politikai célokra használták fel a kispasztapárt azon kezdeményezését, hogy a földosztás kapcsán történt **visszaéléseket** bírálják fölül. Az **infláció** megfékezhetetlennek bizonyult. Az egy évvel korábbi 1 pengő most 50 milliárd pengővel volt egyenértékű, s megjelent a világtörténelem legnagyobb címletű bankjegye, az egymilliárd billió pengő. A pénzügyrendszer teljesen összeomlott, kialakult az **áruzsere**. Szovjet és amerikai segítséggel a Gazdasági főtanács koordinálásával 1946. augusztus 1-jén bevezetésre került az új pénzügyegység, a **forint**.

A Szovjetunióknak ugyancsak érdekében állt, hogy a magyar gazdaság teljesítőképese legyen, ezért hozzájárult az Ausztriába hurcolt magyar javak visszaszállításához és a jóvátételi kötelezettség idejének meghosszabbításához. Az Egyesült Államok pedig visszaszolgáltatta a Magyar Nemzeti Bank 1944-ben Nyugatra vitt aranykészletét, és 20 millió dollár áruvásárlási hitelt nyújtott.

A demokratikus erők felszámolása után, 1948-tól megkezdődött a **szovjettípusú tervgazdálkodás** átültetése magyar környezetbe. Elkezdődött a mezőgazdaságban a **kolhozok** létrehozatala és a kulákság likvidálása, következtek a **rekvirálások** és az esztelen beruházások (gumipitypang). Gerő Ernő irányításával megkezdődött a magyarországi nehézipar létrehozása (Sztálin Vasmű), míga könnyűiparra, az infrastruktúra fejlesztésére, a szolgáltatásokra **minimális összegek** jutottak. A szovjet **Sztahanov mozgalom** is meghonosításra került (Piokner Ignác élmunkás vezetésével). Az ipari termelésben keletkező selejtet a reakció szabotázs akcióira fogták. Az iparban 1950-re megvalósult a teljes államosítás. 1949-ben megalakult a **Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa**, mely a magyar kereskedelmet adminisztratív keretek közé szorította. A **bank** és a **hitelélet felszámolása** után a költségvetés pénzügyi fedezetét – a fedezet nélküli – békekölcsön jegyzések jelentették. A totalitárius gazdaságpolitikában az **enyhülést** csak Sztálin halála hozta meg, amikor a tervgazdálkodás legkirívóbb visszasságait felszámolták.

Magyarország gazdasági helyzete 1958 és 1968 között

A Kádár-rezsim konszolidálása után **folytatódott** hazánkban a **szocializmus építése**. 1958-ban új lendületet kapott a **téeszésítés**. A befolyásolásra alkalmas eszközök segítségével 1961-re befejeződött a téeszésítés (engedélyezték a **háztáji gazdálkodást**). A baráti **KGST** országok elvtársi segítséggel hamar talpra állították az **ipart**, majd a termelés növekedésnek indult.

A megindult fejlődésben szerepet játszott a **nagyobb vállalati önállóság** és a kisipar kibontakozása. A gazdasági szerkezet átalakítására 1966 májusában meghirdették az **új gazdasági mechanizmust**. A reformok élére nyers Rezső, Fock Jenő, Fehér Lajos állt. A vállalatok nagyobb önállóságot kaptak, a párt csak a tervszámokat határozta meg, a termelés, a bérezés és az értékesítés a vállalatok hatáskörébe került. Az állami nagyvállalatok mellett megkezdte működését a **magángazdaság**, ezzel is javítva a gazdaság teljesítőképességét.

A biztató reformokat a **nemzetközi események** megtörték (prágai tavasz leverése, olajár-robbanás), és az 1970-es évektől az életszínvonal szinten tartása már csak **külföldi hitelek** árán volt lehetséges.

A reformba azonban eleve „fékeket” építettek (árszabályozás, teljes foglalkoztatás), ami a reformok kibontakozását eleve lehetetlenné tette. Ugyanakkor a gazdasági liberalizálás maga után vonhatta a politikai lazulást is, s ez kiváltotta a pártvezetés ellenállását, akik a politikai helyzetet kihasználva megbuktatták a reformot. A reform kudarcra bizonyította, hogy az adott keretek között a rendszer nem megreformálható.

A mezőgazdaság kollektivizálása

A mezőgazdaság szocialista gazdálkodási rendbe illesztése a sajátos viszonyok miatt eltért a más gazdasági tevékenységeknél alkalmazott megoldásoktól. Az **1945-ös földosztás**, a **kistulajdonosi rendszer** kiépítése jelentős részben a kommunista párthoz kötődött, ezért, valamint az 1919-es tanácsköztársaság rossz emlékű földreformja miatt ebben a szférában nem merült fel az iparihoz hasonló államosítás. **1947–48**, a kizárólagos kommunista hatalom megteremtése után azonban a **mezőgazdaság** sem kerülhette el a **tervgazdaságba illesztést**. Erre több, párhuzamos technikát alkalmaztak. A korábban is állami tulajdonú földekre az iparvállalatokhoz hasonló állami gazdaságokat szerveztek, s birtokaik nagyságát folyamatosan növelték. Az egyéni gazdálkodókat hatósági, politikai és gazdasági kényszerítő eszközökkel igyekeztek minél nagyobb részben szövetkezetekbe terelni, s az így létrejövő **termelőszövetkezeteket** gyakorlatilag az állami tulajdonú gazdaság részeként kezelték. (A szövetkezetesítés szerepe az ötvenes évek első felében azonban még szerényebb volt, ráadásul 1953-tól, majd különösen az 1956-os forradalom után, a szigor enyhülésekor az addig alakultak egy része fel is bomlott.)

A mezőgazdaság tervgazdaságba integrálásának harmadik – az ötvenes években legnagyobb súlyú – eszköze az adminisztratív, magyarul rendőri eszközökkel kiegészített, hivatalosan gazdasági szabályzókkal biztosított, **rekvirálás jellegű elvonás** volt. (A korszak egyik legbrutálisabb elnyomó intézménye a **beszolgáltatási rendszer** volt, amely naturáliákban, tehát a termékek, illetve termények – többnyire teljesíthetetlen – mennyiségében, és nem értékben határozta meg a paraszti gazdaságok számára **az államnak adószerűen átadandó javakat**.)

A forradalom leverésével hatalomra került rezsim a lakosság megnyerése, a mihamarabbi konszolidáció érdekében az évtized első feléhez képest éppen a mezőgazdaságnál vezetett be, illetve vett tudomásul látványos enyhítéseket. Érvényben hagyta a Nagy Imre-kormány a beszolgáltatás eltörléséről szóló rendelkezését, s ígéretet tett a különböző tulajdonformák egyenrangúságának biztosítására, az erőszakos szövetkezetesítési kampányok megszüntetésére.

Persze az adó- és árpolitika, a felvásárlás állami monopóliuma jócskán biztosította, hogy a szocialista állam ne legyen kiszolgáltatva a parasztság és a piac akaratának. Ezt az 1956 utáni és a **nagy kollektivizálás** előtti néhány évet legjobban a lengyelországi párhuzam említésével lehet jellemezni. Ott is felbomlottak 1956-ban a szövetkezetek, ott is ígéretet kapott a parasztság az erőszakos kollektivizálás leállítására, de ott, szemben Magyarországgal, egészen a rendszer bukásáig be is tartották ezt. Mégis, a gazdasági szabályzókkal, a felvásárlási rendszerrel és más adminisztratív megoldásokkal a lengyel tervgazdaságba ugyanúgy beillesztették a mezőgazdaságot, mint a többi szocialista országban a kollektivizálással.

Magyarországon 1958 végén – kisebb változtatások után – hirtelen alapvető fordulatot vett az agrárszervezetekkel kapcsolatos gyakorlat. A új irányvonal egyértelműen kívülről jövő inspirációhoz kapcsolódott, bár az 1956 végén még tudomásul vett engedményeket a hazai vezetés döntő része mindig is ideiglenesnek, taktikainak tekintette. A Szovjetunió s vele együtt a többi szocialista ország gazdaságpolitikájában ekkoriban vált meghatározóvá a hit, hogy szűk két évtized alatt, **1975–80 tájára gazdasági fejlettségben utoléri, sőt túl is szárnyalják az Egyesült Államokat**, illetve a legfejlettebb nyugati országokat. Ehhez azonban – vélték – a szocialista termelési rend minden lehetőségét fel kell használni, így nem lehet tovább halogatni a magángazdaságnál magasabb rendű kollektív formációk, a szövetkezetinek nevezett, a gyakorlatban állami jellegű nagyüzemi gazdálkodás bevezetését.

Amikor a vezetés vizsgálni kezdte, hogy mennyiben állnak rendelkezésre a tömeges szövetkezetesítés feltételei, a párt- és állami apparátus már világosan látta: a feladat az elképzelés győzelemre vitele, s ennek megfelelően nemcsak visszaigazolta a szándékot, hanem már a formális döntés előtt munkához látott. Bár megfogalmazódtak óvatosságra intő vélemények is, amelyek az anyagi lehetőségek korlátaira hívták fel a figyelmet, sőt hivatalosan sem tartották indokoltnak az ugrásszerű változást, az apparátusok önmozgása, a túlteljesítési buzgalom vált meghatározóvá.

A mezőgazdasági munka szezonálisához igazodó három koncentrált szervezési kampány (1959 első három hónapja, 1959–60 és 1960–61 tele) révén gyakorlatilag **15 hónap alatt befejeződött a kollektivizálás**, amely volumenében nagyobb, következményeiben tartósabb változást jelentett, mint az 1945. évi földreform.

1953 közepén, a korábbi csúcs idején összesen 376 ezer tagja volt a szövetkezeteknek, 1958 végén, az új kampány kezdetén ennek kevesebb mint fele, 169 ezer. A kollektivizálás tempóját jellemzi, hogy 1959. március végére 512 ezerre nőtt a szövetkezeti tagok száma, 1960. március végére közel 870 ezerre, 1961. március végére pedig 1,2 millióra. A kampány kezdetén az ország szántóterületének alig több mint 13%-a volt a szövetkezetek kezében, 1961. március végén már közel 70%-a. A két szektor szerepe e három évben gyakorlatilag megcserélődött, amit az iménti adatokon túl világosan mutat az is, hogy míg 1958-ban a mezőgazdaságból élők közel 80%-a tevékenykedett a magángazdaságokban, addig 1962-ben már 75%-uk tömörült termelőszövetkezetekbe.

A szervezés hatékonyságában döntő szerepet játszott, hogy a kampány utólag igazolta a paraszti bizalmatlanságot, miszerint az egyéni gazdálkodást úgyis csak ideiglenesen engedik a kommunisták. Más tényezők mellett persze jelentős szerepet kapott a „ráhatás”, a lelki nyomás, fenyegetőzés, zaklatás, nem egy esetben a fizikai erőszak is, bár többnyire elegendő volt ennek lehetőségét felidézve, emlékeztetni az 1956 előtti módszerekre.

A **tömeges kollektivizálással az agrárgazdaságban is a közvetlen tervutasításos módszer vált uralkodóvá**. Formálisan nem a tsz-eket illesztették az állami szervezetek hierarchikus rendjébe, hiszen a jogi normákat, a szövetkezetek csoporttulajdon jellegének látszatát tartani kívánták. A lebontott tervek a tanácsokra, a felvásárlószervezetekre voltak érvényesek, de a tsz-ek „önálló” terve párt- és tanácsi jóváhagyás nélkül nem készülhetett el, s többnyire egybe is esett az illetékes tanács, felvásárlóvállalat megfelelő tervével.

Miközben gyakorlatilag felszámolták az 1956-ot követő időszak – utólag taktikainak nevezett – engedményét, a paraszti magángazdálkodást, megerősítették bizonyos **új engedmények** szükségességét, így a **háztáji gazdálkodás**, a

részesművelés és az illetményföldek rendszerét. Mindez két megfontolásra épült. Egyrészt arra, hogy a parasztság a közös gazdálkodásból elmaradó jövedelmét más forrásból többletmunkával pótolhassa. Másrészt arra, hogy biztosítsák a magán- és közös gazdálkodás közötti – mondjuk így – lelki átmenetet, vagyis a szövetkezetesítést továbbra is csak kényszerből elfogadó parasztság tulajdonhoz való ragaszkodását kevésbé sértsék. Ekkoriban még egyértelműen elvi és így csak átmeneti engedménynek tekintették a kollektív gazdasághoz kapcsolódó **magángazdálkodást**, később azonban világossá vált ennek a mezőgazdaságban játszott **alapvető szerepe és népességmegtartó funkciója** is.

A szövetkezetesítést követő első évek jócskán igazolták az előzetes aggodalmakat megfogalmazók véleményét. A **kistulajdonosi önkiszákmányolás addigi erőforrása elapadt, nem voltak meg a feltételei a közös állattartásnak**, de általában is hiányoztak a nagyarányú átalakítás anyagi eszközei. A kollektivizálás éveiben összességében közel **10%-kal csökkent a mezőgazdasági termelés**, aminek következtében **alapvető ellátási gondok jelentkeztek**. Így 1964 februárjában az MSZMP Központi Bizottságának a mezőgazdaságról határozva gyakorlatilag az 1958 végétől érvényesülő agrárpolitika kudarcából kellett kiindulnia.

Nem részletezve itt a változásokat, a lényegét úgy foglalhatjuk össze, hogy ekkortól fokozatosan szélesedett a mezőgazdasági szövetkezetek szervezeti, gazdálkodási önállósága, **megszűnt az addigi tervutasításos rendszer, szerepét a gazdasági szabályzók vették át**. Mindezzel együtt jelentősen **megemelték a mezőgazdaságban felhasználható fejlesztési források összegét, és szervezetenként is lehetővé tették az önálló szövetkezeti gépállomány kiépítését** (az addigi állami gépállomási rendszer fokozatos felszámolásával). **Az ezzel kezdődött változások a hatvanas évek második felétől az agrárgazdaságot több mint egy évtizedre a magyar gazdaság sikerágazatává tették**, s csak a nyolcvanas évek elejétől váltak láthatóvá az alkalmazott eszközök, szervezeti formák korlátai.

Az iparszervezet átalakítása

A mezőgazdasági termelés szervezetének átalakítása mellett, azzal szinte párhuzamosan és részben hasonló megfontolások alapján, **1962–64-ben** ugyancsak lökészerű akcióval **átformálták az iparvállalatok szervezeti kereteit**. Míg azonban a tsz-szervezés széles társadalmi változásokat is előidézett (például a falusi munkaerő felszabadulása további extenzív erőforrást jelentett az iparfejlesztés számára), addig e másik kampánynak ilyen jellegű következményei nem voltak.

Azt már jóval korábban, 1954-től felismerték a magyar közgazdászok, hogy az iparirányítás szervezete, a soklépcsős hierarchikus rend komolyan nehezíti a vállalatok közötti, nélkülözhetetlen kapcsolatokat. A probléma annyira egyértelmű volt, hogy az ötvenes évek közepén szinte valamennyi szocialista országban **felmerült a többlelépcsős ágazati irányítási rendszer módosítása**. Végül is csak **1962-ben kezdődött el** a Szovjetunióban és vele együtt a többi KGST-tagállamban is **az iparszervezet átalakítása**. A **cél** – az „*utolérni és túlszárnyalni*” jegyében – **a lelassult gazdasági növekedés gyorsítása**, ennek érdekében a központi irányítás és egyúttal a vállalati önállóság erősítése volt. Ehhez – vélték – fel kell számolni az iparirányítás úgynevezett közbülső lépcsőit, a vállalatok összevonásával pedig egy-egy iparágat lehetőleg egy vállalatba szükséges összevonni, ezzel mintegy biztosítva a mégiscsak megszokott közép szintű irányítás megőrzését.

Az **1962 végén** elkezdett **vállalat-összevonási kampányt** 1963 végén lényegében befejezettnak nyilvánították, de a folyamat még évekig tartott. Az összevonások következményeként a hatvanas évek közepére a magyarországi iparvállalatok szervezeti nagysága messze meghaladta a hasonló fejlettségű vagy fejlettebb országokét. Az úgynevezett középírányító szervezetek egy részét meghagyták, illetve trösztökké alakították át. Így az ipari munkásság fele ilyen, formálisan is többlépcsős struktúrába tartozó vállalatnál dolgozott. Ezen túlmenően számos iparágban formálisan ugyan nagyvállalati, a gyakorlatban azonban tröszt jellegű szervezetet hoztak létre: 13 iparágban – így egyebek közt az üveg-, papír- és gumiiparban – **egy-egy nagyvállalat fogta egybe az ország teljes termelését**, más esetekben – mint például a bauxitbányászatban, a kozmetikai iparban – két-két vállalat, néhány esetben pedig három.

Ha az előzetes célokat vizsgáljuk, azt látjuk, hogy csak az adminisztratív úton megvalósíthatókat sikerült többé-kevésbé elérni: az úgynevezett középírányító szervezetek nagyobb része megszűnt, a nagyvállalatok pedig létrejöttek. Ugyanakkor az energiákat lekötő átszervezésnek a termelés és a termelékenység területén semmiféle érdemi hatása nem mutatkozott. Sem a központi irányítás, sem a vállalati önállóság nem erősödött érdemben.

A nagy ipari átszervezés előre nem tervezett következményeként a következő években egyre **meghatározóbbá vált egy erős érdekérvényesítési képességgel jelentkező csoport: a nagyvállalati vezetők**. Az irányításuk alatt álló, iparágakat összefogó vállalatok gazdasági súlya alapján sokan közülük a **politikai befolyást** is jelentő megyei, budapesti pártbizottságokba, sőt a Központi Bizottságba is bekerültek. Pozíciójuk révén egyrészt érdemben befolyásolták az országos gazdasági döntéseket, másrészt a jövedelmek központi akarattól független újraelosztásának csatornáit is működtetni tudták.

A gazdasági mechanizmus reformja

Az 1968. évi gazdasági reform egyetlen ponton mutat hasonlóságot a fentebb tárgyalt két változással. **Kezdetben ezúttal is döntő szerepet kapott a kezdeményezésben a Szovjetunió és más szocialista országok hatása, az azokhoz való alkalmazkodás igénye**. A külső impulzus összefonódott a hazai sajátosságokkal, ami végül is azt eredményezte, hogy az általában igen óvatos kádári vezetés hajtotta végre a szocialista országok közül – Jugoszláviát nem számítva – a **legradikálisabb**, évtizedekre maradandó előnyöket is hozó **gazdasági változtatásokat**. **A végeredmény a döntően állami tulajdonra építő szocialista gazdaság újnak tekinthető modellje lett**.

A változtatásokat közvetlenül a hatvanas évek első harmada után jelentkező gazdasági, tervteljesítési gondok inspirálták. Irányát az határozta meg, hogy a Szovjetunióban, az NDK-ban, Csehszlovákiában az ösztönzés fokozásának, az áru- és pénzviszonyok, valamint a tervszerűség összekapcsolásának szándékával már 1962–63-ban tettek intézkedéseket.

A magyar elképzelések részleteit, radikalizmusát viszont döntően befolyásolta, hogy **az 1963-as amnesztiával nagyobb részben lezárult az 1956-ot követő megtorlások időszaka**, és ez – bár szigorúan meghatározott kereteken belül – sok tekintetben a **szabadabb gondolkodásnak** is teret nyitott. Amikor megszületett a politikai elhatározás, hogy valamit változtatni kell a gazdasági rendszer működésén, akkor a szakmai körök számára nem érvényesült már olyan szigorú politikai tilalom a korábbi reformnézetek felelevenítése ügyében, mint akár csak egy-két évvel

korábban is. Amikor tehát a vezetés újra változtatási javaslatokat rendelt, lehetőség nyílt az 1956-ban éppen csak „megperzselődött” emberek és elképzeléseik reaktiválására, hiszen az 1954–57 közötti, a szocialista gazdaság és a piacgazdaság előnyeit egyesíteni kívánó, meglehetősen kidolgozott reformelképzeléseket egyértelműen politikai okok miatt tették fiókba.

A hatvanas évek közepétől a többi szocialista országban gyakorlatilag leállították a magyarországihoz hasonló kezdeményezéseket, és Magyarország egyedül maradt a gazdasági reformtervekkel. Ebben a helyzetben azonban döntően nem a konformizmus határozta meg a kádári politikát, hanem az 1953–56 közötti politikai tapasztalatok hatottak: a vezetés úgy látta, hogy a meghirdetett programok látványos leállítása, a lakosság számára kiismerhetetlen cikcakkok politikailag hátrányosabbak, mint a már megszületett döntések felpuhítása, óvatos revideálása.

Az 1963-ban kezdődött tapogatózások nyomán csak fokozatosan, 1966-ra körvonalazódott, hogy a változások milyen mélységűek lesznek. Az első javaslatok 1963–64-ben még igen óvatosan fogalmaztak, nem kötelezték el magukat formálisan abban, hogy a tervgazdaságot kívánják-e racionalizálni, vagy kilépnek a rendszerből. A változtatások szükségességét kimondó, 1964. decemberi központi bizottsági határozat sem beszélt még reformról, pusztán a gazdasági mechanizmus „megfelelő” módosításáról. 1965-re elfogadottá vált a tervezett változtatásokat reformként említeni, ám az is világos lett, hogy mi az, amit nem érinthetnek az elképzelések.

A tervezett reformról csak mint a gazdaság jobb működését elősegítő változsról, és nem mint a szocialista rendszer alternatív gazdasági mechanizmusáról eshetett szó. Olyan elképzelés, amelyik nem a szorosabban vett gazdasági szférát érintette, tehát például a politikai intézményrendszerre vonatkozott, nem kerülhetett a tematikába. Sarokpontként kezelték, hogy az állami vállalatok össznépi tulajdonban vannak, a népgazdaság irányítása központilag történik. Fontos tétel volt, hogy a gazdaságpolitikai célok nem változnak, a reform feladata éppen ezek megvalósításának elősegítése.

Az MSZMP Központi Bizottsága 1966 májusában fogadta el az 1968. január 1-jével bevezetendő reform elvét: a népgazdaság tervszerű központi irányítását a szocialista tulajdon alapján összekapcsolják az áruviszonyok, a piac aktív szerepével. A változtatás arra irányult, hogy – extenzív tartalékaik kimerülése után – a gazdaság képessé váljon az intenzifikációra, a mennyiségi feladatok megvalósítása után a minőségi, piaci követelményekhez tudjon igazodni.

A reform még a kádári vezetés szabta kereteken belül sem volt következetes. Politikai óvatosságból, a radikális újításoktól félve a fokozatos bevezetés mellett döntöttek, számos úgynevezett „féket” is a rendszerbe építettek. E törekvést Kádár János 1967 végén így jellemezte: *„körülraktuk ezt a reformot mindazokkal a biztosítékokkal, amelyekre kötelezve vagyunk, és amelyek lehetségesek addig a határig, hogy mégis reform legyen.”*

A szocialista országok **1968-as csehszlovákiai katonai beavatkozása**, illetve már azt megelőzően az ideológiai szigorodás a „testvéri országokban”, majd az **1970-es lengyelországi megmozdulások** még **óvatosabbá tették a magyar vezetést**. A reform legfontosabb eleme, a kötelező **tervutasítások megszűnte** és sok fontos részlet életben maradt, **a vállalatok a korábbinál jóval nagyobb mozgásteret, szuverenitást kaptak**, az irányítás központosítottasága érdemben lazult. Ugyanakkor az említett fékeket továbbra is behúzza tartották, ezzel gyakorlatilag **kiiktatták** az elvként egyébként elfogadott **gazdasági versenyt**, vagyis a vállalatok valódi differenciálódását teljesítményük alapján. A politikai megfontolásokra épülő korlátozások, sőt a hetvenes évek elejétől egyértelműen

érvényesülő, a reform eredeti céljaival ellenkező irányba ható döntések következtében nem egy önmagát erősítő változási folyamat indult el 1968-ban, mint azt a reformerek remélték, hanem éppen ellenkezőleg: a gazdaság bürokratikus működtetését szolgáló intézmények hatalma idővel újra erősödött.

Az 1968-as reformmal végül is megszűnt a részletes központi előírások, a tervutasítások, tervlebontások rendszere, illetve ezek részeként a természetes eszköz- és anyagelosztás. Ezzel – szemben a hasonló politikai berendezkedésű országokkal – Magyarországon bevallottan piaci jellegű, igaz, azt jelentős részben csak imitáló eszközökkel működtették a gazdaságot. A központi állami irányítás – legalábbis hivatalosan, az informális eszközöket nem számítva – főként gazdasági szabályozással, és nem utasításokkal valósult meg. Ez a vállalati jövedelmek részbeni elvonását, a hitelnyújtás, a bérek, árak, árfolyam-politika és a külkereskedelem szabályozását jelentette. Mivel azonban a hatósági szabályozók (miként a tervek is) – szemben az önszabályzó piaci mechanizmusokkal – emberi akarattól függtek, nem, illetve csak részben tudták a piacot imitálni. Míg korábban a tervekről folyt alkudozás az utasító hatóságok és a hierarchiában alájuk rendelt szervezetek között – részben formálisan, részben a teljesítmény visszafogásával, tehát gazdasági eszközökkel –, az új mechanizmusban ennek helyét a szabályozókról folytatott alku vette át.

Az **1968** után Magyarországon alkalmazott megoldást **közvetett, indirekt bürokratikus koordináció**nak szokás nevezni, szemben a tervutasításos rendszer közvetlen, direkt bürokratikus irányításával. Mindez jelzi, hogy – bár 1968-cal sok minden változott – az önszabályzó, piaci mechanizmus nem vette át az állam, az apparátusok hatósági szabályozásának szerepét, a rendszer nem lépte át a bürokratikus gazdaságirányítást a piacgazdaságtól elválasztó határt.

Változások a hetvenes évek végétől

Szemben a fentebb röviden jellemzett három változással, a hetvenes évek végétől a rendszerváltásig tartó időszak fontos mozzanatait nem lehet egyetlen aktuális bevezetett döntéshez kötni. A hullámzó, sokszor egymást is gyengítő lépéseket a mából visszatekintve tulajdonképpen egyetlen tényező köti össze: **egy rendszer végjátéka zajlott**, ahol a gazdaság egyre kevésbé tudott lépést tartani a követelményekkel, ahol a döntéshozók egyre többet kényszerültek változtatni az addigi megoldásokon, pusztán azért, hogy – szándékuk szerint – a lényeg alapjában véve változatlan maradjon.

A hetvenes évek utolsó harmadára nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar gazdaságpolitika az évtized nagyobb részében alapvetően elhibázott irányt követett. Az **1968-as reform részleges visszavonásával** a magyar gazdaság nemhogy rugalmasabbá vált volna a külső változásokra, éppen ellenkezőleg: ideológiai, politikai tételek alapján még **a maradék automatikus reagálóképességét is korlátozták.** Meghatározóvá vált az a **tévhit, hogy a piacgazdaságokat átrendező nemzetközi cserearány-változás az olajárak 1973 utáni ugrásszerű emelkedésével „hosszú nem gyűrűzik be”.** Ekkorra a Szovjetunió és általában a szocialista országok **gazdasági tartalékai kimerültek**, a világpiaci árak kezdtek érvényessé válni a KGST-n belüli úgynevezett kemény (világpiacon is értékesíthető) cikkeknel is. **Mindennek következtében 1977-re olyan drámaivá vált az ország külkereskedelmi mérlegének hiánya és az eladósodás, hogy a vezetés – a maga normái szerint, de nem a kívánalmakhoz viszonyítva – drasztikus változtatásokra kényszerült.**

Feladták az életszínvonal folyamatos emelésének politikai követelményét. Ekkor még **szinten tartásról** beszéltek és azt feltételezték, hogy ideiglenes kitérőről van szó. Valójában azonban éppen az óvatoskodás, a felemás megoldások és a gazdaságilag megalapozatlan, a közhangulat javítására tett lépések miatt a következő húsz évben éppen az életszínvonal emelkedésének éveit számítottak kivételnek, a lecsúszás pedig meghatározónak.

A hetvenes évek végére kialakult helyzet nem egészen tíz év alatt földcsuszamlásszerű változásokhoz vezetett. Egyrészt kitűnt, hogy **a Szovjetunió gazdasági erejét felemésztette az Egyesült Államokkal folytatott katonai versengés, ezért már nem képes a kisebb szocialista országokat olcsó nyersanyaggal ellátni, egyáltalán gazdaságilag magához kötni.** Másrészt igen messzemenő következményekkel járt az is, hogy az addigi életszínvonal-politikát nem lehetett tovább folytatni. A kádári vezetés ugyanis korábban jól érzékelte, hogy a rendszer politikai legitimitációjának hiányosságait feledtetheti az állami gondoskodással, az úgynevezett társadalmi juttatásokkal, az életszínvonal emelésével.

Az erőforrások kimerülésével azonban nem állandóan növekvő, hanem **évről évre csökkenő összegű elosztható jövedelem állt rendelkezésre**, az elvonásokat kellett elosztani. Ez a kényszer a szocializmus addig hirdetett előnyeinek elporladásához vezetett: az állandó központi áremelések, a megjelenő, bár még mesterségesen, nagy erőfeszítéssel visszafogott infláció nyomán érzékelhetővé váltak a világpiaci változások következményei, a „társadalmi juttatások” szűkültek, az élet kezdett kiszámíthatatlanná válni.

Az 1979–80-ban már egyértelművé váló gazdaságpolitikai fordulat eszközei az 1968-as reformtól jórészt idegenek voltak. Persze, hasonló kényszerhelyzetekben a piacgazdaságokban is erősödött az állami beavatkozás, de ez Magyarországon a

régi reflexek felerősödését jelentette és többnyire az alig létező piaci jellegű intézmények háttérbe szorításával járt.

A gazdaságpolitika hatósági eszközökkel korlátozta a beruházásokat, a bérkiáramlást, az államközi megállapodásokon túlmenő szocialista **exportot**, hogy mindenképpen növekedjék az úgynevezett konvertibilis (nyugati valutákban elszámolt) export. Ugyanakkor az import jelentős korlátozása kezdetben még a kivitel serkentésénél is fontosabb eszköze volt a külgazdasági mérleg javításának.

Politikai megfontolásból nem kívánták e lépések természetes következményeit „ráengedni” a hazai gazdaságra, a gazdaságtalan vállalati tevékenység nem vezethetett csődhöz, a zsugorodó gazdaság nem járhatott a foglalkoztatás visszaesésével. Úgy vélték, hogy két-három éves konszolidációs időszak áthidalható a termeléssel nem fedezett jövedelmek infláción keresztül történő „lecsapolásával”, a jól működő és a veszteséges vállalatok közötti központi kiegyenlítéssel.

Egy ideig úgy látszott, hogy az adminisztratív intézkedésekkel – ahogy egykoron nevezték, kézi vezérléssel – megteremthető a gazdasági egyensúly, megúszható a gazdaság érdemi szerkezeti átalakulása, a rugalmasabb, a világ és a magyar gazdaság helyzetének változásait automatikusan érzékelő berendezkedés kialakítása. Az 1980-as évtized közepén jórészt politikai megfontolásból (olyan érveléssel, hogy most már elég a megszorításokból, adjunk is, hiszen méltó módon kell ünnepelni a felszabadulás 40. évfordulóját és az ugyancsak 1985-ben megrendezésre kerülő pártkongresszust), részben azonban a helyzet téves értelmezése miatt, mesterségesen gerjesztett gazdasági növekedéssel kívánták megoldani a gazdaság szerkezeti gondjait.

Az **1985–86-os** gazdaságélénkítés drasztikusan kiélezte az addig is meglévő feszültségeket: gyors gazdasági növekedés helyett a visszaesés, életszínvonal-emelkedés helyett a csökkenés, az egyre nyilvánvalóbban elkerülhetetlen nyílt munkanélküliség, az erősödő infláció, a súlyos eladósodás, a költségvetési hiány vált meghatározóvá. Világosan látszott, hogy a gondok nem átmenetiek, alapvető változásokra van szükség.

A hetvenes években mindvégig jelen volt a közgazdász-szakmában a vélemény: az 1968-as reform messze nem befejezett, hatásai korlátozottak. Az évtized végétől pedig, a gazdaságpolitika kudarca láttán felerősödtek azok a hangok, amelyek a reform folytatását, második gazdasági reformot igényeltek. A vezetés azonban más irányban kereste a problémák megoldását, a reformjavaslatokat politikai elutasítás fogadta. Pontosabban: a javaslatokról, a technikai elképzelésekről egyre érdemibb szakmai viták folytak, de reformot igényelni nem volt ildomos.

1984-ben az MSZMP Központi Bizottsága végül is elfogadta a piacgazdaság irányába teendő lépések szándékát, de ennek tartalma messze nem volt olyan világos és főleg politikailag is egyértelműen vállalt feladat, mint húsz évvel korábban az akkori reformhatározat.

A KÖZÉPKORI VÁROS JELLEMZŐI EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

A civilizáció közösség-szervező erő. **Az emberi együttélés jellegzetes formája a város**, amelyben megjelentek mindazok a változások, amelyeket a találmányok, a keletkező mezőgazdasági termékefelesleg, és az előbbieket által létrejött munkamegosztás teremtett meg. A történelem során a korai időkben létrejövő, „személyi kapcsolatokra” épülő viszonyrendszert a „területen és magántulajdonon” alapuló politikai társadalom követte. A személyi kapcsolatok esetében a vérrokonság és az ezen alapuló függés volt a meghatározó. Szerveződési szintjei: a *család*, a *nemzetség* és a *törzs*. Az ilyen típusú közösségek később sem bomlottak fel – a megszülető állam ezekre az alapokra építkezett.

A **politikai szervezettség** magasabb szintjét jelentette, amikor az emberek területileg szervezett közösségekben kezdtek élni, és kialakult a falu - város - tartomány - állam hierarchikus együttese. Míg a falu a hagyományos gazdálkodás színtere volt – főként földműveléssel foglalkoztak - , addig **a városok a kézművesek, a kereskedők** mellett az **igazgatási tisztviselők, a papok és az uralkodók központjai**. E városok láthatóan is elkülönültek az őket élelmiszerre ellátó vidéktől: **fallal vették körül** a jelentős központokat, a nádból készült kunyhókat az **iszaptéglákból épült házak** váltották fel. A **központban templom** állt.

A vallásnak a templomok adtak otthont; ezek lettek a születő civilizációk szellemi központjai.

A falu és a város egymástól elválaszthatatlan egységet alkotott. Ennek alapja az a **munkamegosztás** volt, ami elsősorban az élelmiszertermelést, másodsorban a kereskedelmet és a kézművességet jelölte ki elsődleges gazdasági feladatául. A mezőgazdasági többlettermelés eredményeként létrejövő város különbözőképpen alakította kapcsolatát a falusi népességgel. A görög-római világra jellemző „nyílt város” egyenrangú félnek tekintette a vidéket, teljes polgárjoggal ruházva fel annak lakóit. A zárt város önálló egységet alkot, amely minden egyebet kizár magából.

A középkorban erős az ellentét a város és a környező vidék között. A vidéket a földesúri birtokszerkezet uralta, benne a termelőmunkát végző jobbágyokkal. A falvak maguk nem képeztek önálló gazdasági egységet, hanem a birtok egyéb részeivel alkottak szerves egészet. E települések lakói a környéken rendelkezésekre álló anyagokból – vályog, agyag, fa, nád, szalma stb. – építkeztek. A falvak lakóinak száma általában 25 fő alatt maradt; a növekedésnek határt szabott, hogy a szántóföldeknek könnyen megközelíthető távolságban kellett lenniük a falutól. Európa lakosságának több mint 80 %-a vidéken élt, szabálytalan elhelyezkedésű házak alkotta halmazfaluban. **A települések kialakításában fontos szerepet játszott a külső fenyegetettség. A sánc, árok alkalmazása a falu körüli védelmi célokat szolgált, ugyanígy a központi helyen lévő templom** (az egyetlen kőépítmény!), amit gyakran igazi erőddé építettek ki.

A középkori falu és város leglényegesebb különbsége jogállásukban fejeződött ki, Míg a falu az uradalmi rendszer keretei között élve a földbirtokostól függött, addig **a város sajátos jogi különállást** élvezett az állam területén (bíráskodási és közigazgatási önkormányzat területileg, politikai jogok, szabad vagyonrendelkezés egyénileg). Az előbbieket mellett a város **gazdasági kiváltságokkal** is rendelkezhetett, így egyebek mellett árumegállító joggal.

A XI. századtól fellendülés mutatkozott az új települések kialakulásában. Elsősorban **kereskedelmi utak találkozásánál, kikötőknél**, jelentősebb **folyók mentén, várak közelében, királyi, püspöki székhelyeken** jöttek létre az új települések. A korszak igazi várostípusa falvakból vagy falucsoportokból fejlődött ki. Az egyik legnagyobb változás **a szakértelem felértékelődése**. Az új központok lakói kereskedők és kézművesek, akik hagyományos hatalmi központ szomszédságában szervezték a burgust, saját nyílt településüket. A létrejövő gildék (IX-X. század), még később a **céhek** (XII. század) a **polgárságon** belüli két fő csoport autonóm közösségei.

A kereskedők közül került ki a patríciusság, amely a városokat kormányozta.

A XI-XII. századtól kibontakozó **kommunamozgalom** az egész várost képviselve vette fel a harcot, hogy kivívja a település szabadságát. A különleges státusz megszerzését segítette, hogy a földesúri, püspöki hatalommal szemben az uralkodók gyakran a városokkal szöveterkeztek (pl. Angliában, Franciaországban). Az állam hosszú ideig nem volt képes a polgárság lakóhelyeit magába olvasztani, mert rászorult azok gazdasági, politikai, katonai erejére. Majd csak a létrejövő abszolutizmusok gyűrik maguk alá városokat.

A tipikus középkori városokra jellemző a **véletlenszerű elrendeződés, a keskeny, szabálytalan, kanyargós utcák**. Mivel e településformában nagy szerepet játszott a védelem, egészen a XVI. Századig sziklás, kietlen helyek élveztek elsőbbséget, a termelőterületek kímélése, és a biztonság érdekében. E mellett szigorú szabály volt, hogy a települést fallal kellett övezni. **A lakosság növekedésével mindig újabb és újabb falakat építettek.**

A folyamatos terjeszkedés a XVI. századra megállt, mivel a falak a tűzértség fejlődésével bonyolult erődítménnyé változtak, áthelyezésük sok pénzbe és energiába került volna. Ezért a növekedés ellenére a XVII. századig a városok viszonylag szerény méretűnek mondhatók.

Az itáliai városok jutottak el az önállóság, a területi hatalom legmagasabb fokára, amikor nagyobb város környéki területek meghódításával gyakorlatilag önálló államokat alkottak. A növekedést a kor körülményei akadályozták, mint például a korlátozott vízellátás, élelmiszertermelés és piac, a közlekedés nehézségei. Ezért van az, hogy **Nyugat-Európában metropoliszok helyett kisebb városok sűrű hálózata alakult ki**, a városok gyakran egy nap járóföldre feküdtek egymástól.

A városon belül a kis méretek érvényesültek. Az épületek – a templom és olykor a városháza kivételével – nagyságukban mértéktartóak voltak. A szűk terület viszont a lakóházak „felfelé terjeszkedésével” járt együtt: a 2-3 emeletes épületek a középkor végére 4-5 emeletes bérkaszányákká növekedtek. Egyre nagyobb gondot jelentettek a **higiéniai hiányosságok**. A város belsőleg még tovább tagolódott: körzetekre oszlott, amelyek saját templommal és piaccal rendelkeztek. Mesterségek és érdekek alapján is megfigyelhető volt területi elkülönülés (kereskedői, egyetemi, papi, kolostori stb. területek).

A későbbiekben a fejlődés során a polgári otthon funkcióit közintézmények vették át, így jöttek létre a közös fürdőházak, közkórházak.

Kelet-Európában a városok a távolsági kereskedelem központjai, idegen népességgel, esetleg katonai vagy adminisztratív gócpontok kevés polgárral, vagy hatalmasra duzzadt falvak.

Bizánc, az arab birodalmak, vagy Kína esetében a központokból hiányzott az önkormányzat és a testületi jogok. Európában nem volt helyük a földesuraknak a városfalakon belül, ezzel szemben Keleten a metropoliszok a vidék irányításának központjai voltak, benne az uralkodóval és a helytartóval.

A középkori város és az azt környező vidék között **kölcsönös egymásrautaltság** volt, főleg az élelmiszerellátás miatt. De természetesen a város sem hagyott fel a mezőgazdasági termeléssel, és a falvakban is végeztek ipari tevékenységet igaz, korlátozottan.

A XIX. századig Európában a városokban többen haltak meg, mint ahányan születtek, így a vidékről beköltöző lakosság komoly szerepet játszott a lakosság utánpótlásában.

A középkori városok Magyarországon

Magyarországon már Szent István korában megjelentek a falvak. Ez a településforma csak lassan állandósult a nomád téli és nyári szállás kettősségének megszűnésével. Az Árpád-korban a falvak elsősorban nádból, esetleg fából készült lakhelyekből álltak. **1300-1526** között átalakult a magyarországi településszerkezet, a **falvak népessége csökkenni** kezdett. A Hunyadiak korában már jelentős méretű volt a falvak megszűnése, a pusztásodási folyamat, s ez a XVI. században felerősödött.

Magyarországon a legkorábbi városok a királyi lakóhelyeken alakultak ki a XII. században (Esztergom, Székesfehérvár, Visegrád). **Csak a XIII. századtól kezdett – Nyugat-Európa-hoz hasonlóan – a város a kereskedők és az iparosok lakhelyévé válni.** A kereskedelem jóval nagyobb szerepet játszott a települések kialakításában, mint a kézművesség. A céhszervezet kezdetei csak a középkor végén jelentek meg.

Magyarországon **különösen erős volt a városok mezőgazdasági jellege** az egész korszakban. Uralkodóink – látva a polgári központok fontosságát – szívesen biztosítottak kiváltságokat egy-egy településnek. Míg Európa fejlettebb részén a gazdasági fejlődés megérdemelt jutalma volt a városi rang, addig Magyarországon az uralkodók éppen ezzel segítették a várossá érés folyamatát. Ezek ellenére a magyar központok lakossága csekély volt. Ráadásul a városokban jelentős volt az idegen népesség.

A XIV-XV. században alakult ki a magyarországi fejlődés jellegzetessége, a **mezőváros** (oppidum), amik egy-egy kisebb vidék kereskedelmi központjává válva pótolni igyekeztek a hazai városhálózat hézagosságát. Mátyás halála idején (1490) kb. 800 volt, lakosságát nagyobb részben jobbágyok adták.

A mezővárosok gazdasági jelentősége, a XVI. században növekedett meg, amit a török uralom sem gátolt. A harcok és portyázások miatt a mezővárosok környékéről a lakosság beköltözött a városba, az így pusztává vált területek a városhatárhoz tartoztak. E területek kedvező feltételeket biztosítottak a marhatartáshoz. A magyar szarvasmarhák iránti kereslet (főleg a német és itáliai piacokon) jövedelmezővé tette az állattartást. Más mezővárosok a bor iránti keresletből húztak hasznot. Egyes mezővárosok a három országrész közötti kereskedelmi kapcsolatokat is kihasználhatták. A török szultánok a legjobban fejlődő mezővárosoknak kiváltságokat adtak.

A falutól eltérően önkormányzattal rendelkeztek, egy összegben adózhattak, vásártartási jogot, korlátozott vámmentességet érthettek el. A földesúri fennhatóság alól azonban nem szabadultak ki.

A mezővárosokkal szemben **a valódi városok csak a királyi hatalomtól függtek.** Legmagasabb jogállású csoportjuk a kereskedelmi utak mentén fekvő **szabad királyi városoké.** Gazdasági szerepüknek köszönhetően privilégiumaikat a **bányavárosok**, amelyeknek nem csak jogaik, de a lakosságuk is külföldről származott.

A bányavárosok lakói a királyi bányászok, akik többnyire külföldi (pl. német) telepesek voltak. Fontos kiváltságuk volt, hogy bárkinek a birtokán kutathattak ércek után. A kitermelt ásványkincsek egy részét (általában a nyolcadát vagy tizedét) a királyi kincstárnak fizették be (ez volt a bányabér), a többivel

szabadon rendelkezettek. A XVI. század elejére a magyarországi ércbányászat jó része a délnémet vállalkozók (pl. a Fuggerek) érdekeltségébe került..

A XVIII-XX. SZÁZADI DEMOGRÁFIAI VÁLTOZÁSOK JELLEMZŐI

Demográfia: népességi adatokat elemző tudomány

Népességrobbanás, demográfiai forradalom

A XVII. század második felének végéig a népesedés évezredes tendenciái alig-alig változtak. Ezer lakosra Nyugat-Európában 37-38 haláleset és 35-40 születés jutott. A születéskor várható átlagos életkor, nagyjából hasonlóan a Római Birodalom idején fennálló helyzethez, 25 évet tett csupán ki. E változatlanok tűnő szabályszerűség azonban hirtelen megbolydult, és egyetlen évszázad leforgása alatt gyökeresen új születési és halálozási arányok alakultak ki.

Európa lakossága a XIX. század folyamán több mint háromszorosára nőtt, annak ellenére, hogy mindvégig folyt a **kivándorlás** más földrészekre. A **születéskor várható átlagos életkor** 25 évről a nyugat-európai és skandináv régiókban **48-55** évre emelkedett, s közelített ehhez a mediterrán országok szintje is, míg Közép- és Kelet-Európa országaiban 30-40 év közötti várható átlagos élettartam alakult ki. Ebben a vonatkozásban is megfigyelhető tehát, hogy a viszonylag elmaradottabb európai régiók népesedési folyamata – ha bizonyos távolsággal lemaradva is – követte az új, nyugat-európai tendenciákat.

A lejátszódó átalakulás nyomán joggal beszélhetünk valóságos **népességrobbanásról**, vagy **demográfiai forradalomról**. **A jelenség** vitathatatlanul **összefügg az ipari és agrárforradalom folyamatával**. Ez a rohamos népességnövekedés ez idő tájban csak Európára volt jellemző. Más kontinenseken később, iparosodásukkal párhuzamosan vagy éppen napjainkban megy végbe.

A népességnövekedés okai

A lakosság XIX. századi gyarapodásához különféle tényezők járultak hozzá. Az **ipari és mezőgazdasági termelés növekedése jobb közlekedéssel** párosult. Így a munka és az élelem biztosítva volt a növekvő népességnek. Közrejátszott az is, hogy a gyarmatosító hatalmak a tengeren túl bányákat és ültetvényeket hoztak létre, ahonnan élelmet és nyersanyagot szállítottak. A fejlett régiókat így nem sújtotta éhínség, mint a föld egyéb térségeit. A **közegészségügy fejlődése** és az **egyéni higiénia emelkedése** csökkentette a pusztító járványokat.

Az Európából a tengeren túlra vándorlók csökkentették az éhező nincstelenek számát. A fehér telepes-közösségek élelmiszereket és nyersanyagot termeltek az anyaország számára.

A **közlekedés** nyújtotta lehetőségek **elősegítették az országon belüli népességmozgást**. Idénymunkások utaztak aratás idején falura, vagy vidékről a gyárakba, bányákba, vasutakhoz.

A nyugat-európai átalakulás során születtek meg azok a tudományos és gyakorlati vívmányok, melyek a lakosságot időről időre megtizedelő középkori járványok teljes megszűnéséhez vezettek a XIX. század folyamán. A **himlő elleni védőoltás 1789-es** felfedezése, a **kolera teljes kiűzése Európából, Pasteur 1865-ös, Koch 1882-es**

felfedezései **új egészségügyi feltételeket** teremtettek. Ezek kiaknázása a kiépített egészségügyi rendszerek segítségével gyorsan megvalósult. S éppen ezen a ponton tapintható ki a legfejlettebb országok hatása az elmaradottabb európai régiók népességnövekedésére. A Nyugat egészségügyi vívmányait ugyanis az elmaradottabb európai országokban is meglepő gyorsasággal vezették be. Úgyszólván szimbolikus jelentőségűnek tekinthető, hogy Napóleon a megszállt országokban is kötelezővé tette a himlő elleni védőoltást. Míg a gazdasági nekilendülésre ezekben az országokban csak a XIX. század utolsó harmadában került sor, már e folyamat kezdetén megszülettek a **fejlett egészségügyi rendszerek**. Magyarországon az **1867. évi 14. törvény** a fejlett országokhoz hasonlóan **modern egészségügyet** hozott létre. A halálesetek kötelező bejelentése, okának kivizsgálása, a betegségmegelőzés állami feladatának, közegészségügyi normák felállításának és ellenőrzésének bevezetése, **kórházi hálózat** és **mentőszolgálat** kiépítése mind része volt az átültetett, modern egészségügyi rendszernek.

Közép-Kelet Európának sokat jelentett, hogy a szabadkereskedelem és a vasútvonal révén a nyugati újítások hamar megjelentek itt is. Az ott kitenyészett állatfajták, a **gépek** és a norfolki **vetésforgó elterjedése** itt is **növelte a terméseredményeket**, elősegítette a **táplálkozás mennyiségének és minőségének emelkedését**.

Népességnövekedés – élelmezési problémák és szeméthegek

A gyors népességnövekedés az egészségügyi helyzet javulásának, a védőoltások bevezetésének és a változatlanul magas születésszámnak köszönhető. A világnépesség gyarapodása azonban nem egyenletes: 85-90%-ban Ázsiára, Afrikára és Latin-Amerikára esik. Az évi átlagos népességyarapodás a fejlett államokban 6 ezrelék, míg a fejlődő államokban 19 ezrelék.

1992-ben, egyetlen év alatt 93 millió fővel (Németország teljes lélekszáma) gyarapodott a Föld népessége, s elérte az 5,5 milliárdot. 1950 és 1992 között megduplázódott a népességszám, s amíg 1950-ben a népesség egyharmada élt az iparosodott világban, most már csak szűk negyede. Ázsia adja a Föld népességének a felét, de Afrika lakossága is igen gyorsan növekszik. Ezt a jövőben lassítja a szörnyű valóság, az AIDS – egyes afrikai városokban ugyanis minden harmadik ember HIV-pozitív.)

A világméretű **élelmezési problémákkal** az ENSZ által 1945-ben létrehozott Élelmezési és Mezőgazdasági Szervezet (FAO – Food and Agriculture Organization) foglalkozik. Szakemberei nagy hozamú gabonafajták elterjesztésével, hatékonyabb élelmiszer-termeléssel és az élelmiszer-kereskedelem jobb kihasználásával próbálják mérsékelni az éhezést a Földön. Mindezekon kívül a FAO környezetvédelemmel is foglalkozik.

Saját szemetünkben fogunk megfulladni – vélik egyesek. Elgondolkodtató tény, hogy **minél fejlettebbek vagyunk, annál több szemetet termelünk**. (Például New York-ban a szemettermelés megközelíti a fejenkénti két kilogrammot naponta.) Igaza volt Szent-Györgyi Albertnek, amikor azt írta *Az örült majom* című könyvében: „...*korunk emberisége elérte a maximális bizonytalanság állapotát és azt a biológiai abszurditást, hogy a természet által évmilliárdok alatt létrehozott élet önmaga elpusztítására készülődik*”.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

69 A Föld 1900 körül a Népeesség

DEMOGRÁFIAI ÉS TELEPÜLÉSSZERKEZETI VÁLTOZÁSOK A XVI-XVIII. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

Az 1552-66-ig tartó várháborúk, a drinápolyi béke (1568) után állandósult portyák, a tizenöt éves háború (Bocskai-szabadságharc: 1593-1606), majd a török kiűzéséért folytatott harcok komoly szenvedéseket okoztak az ország társadalmának, gazdaságának. A török háborúk következtében az Alföldön, a végvári vonal mentén és a Dél-Dunántúlon a település jelentős része a népeességgel együtt eltűnt, elpusztult. Az egykori szántók helyét legelők, bokros parlagok, vadvizek váltották fel. A várak építése, a hadsereg tűzifaigénye megritkította az erdőket a talaj elpusztult, sok helyen átadta helyét a futóhomoknak. Az egykori kultúrtáj elvadult vidékké változott.

A **településszerkezeti változások** következtében városok, falvak pusztultak el, az Alföldről sokan a városokba mentek megélhetést találni a háborúk idején, mivel az Alföld aprófalvai teljesen elpusztultak.

Demográfiai, etnikai változások történtek: a háború, az éhínség, a járványok, a kivándorlások (sokan elmenekültek) miatt egész területek váltak lakatlanná, aránytalanságok jelentek meg a népsűrűségben. **Magyarország lakosság száma stagnált:** a 15. századi 3,5-4 millió fős lakosság száma a 18. században sem lépte túl a 4 millió főt, míg a nyugati népek lélekszáma növekedett. A stagnáló lélekszámban ráadásul már a **bevándorlók** száma is benne van: a Délvidékre (Határőrvidékre) **szerbek**, Erdélybe **románok**, Szlavóniába **horvátok**, Bánátba, Tolna – Baranya vidékére **németek**, Északkelet-Magyarországon **lengyelek, ruszinok** vándoroltak be, ezáltal **etnikai eltolódások** is bekövetkeztek. A **demográfiai mélypont 1711-re** tehető, utána gyors gyarapodás, népeesség növekedés figyelhető meg az újjáépítés, a gazdasági helyzet javulása, a bevándorlás, a belső vándorlás (migráció) és a betelepítések következtében.

Magyarország népeessége a 17. században

Zrínyi Miklós a magyar romlás századának nevezte korát. Ebben sok igazság volt. A tizenöt éves háború jövátéhetetlen károkat okozott Magyarországon egész területén. A középkori településhálózat nem egy országrészben teljesen megsemmisült. Az elpusztult falvak, mezővárosok sok helyütt sohasem éledtek újjá.

A török dúlások következményeit elsősorban az ország közepén élő magyar lakosság viselte. Az üresen maradt – pusztásodott – vidékre **bevándorlók** érkeztek. A Maros vonala alatti alföldi részeken ekkor telepedtek meg tömegesen a **szerbek**, az északi peremvidékekre a **szlovákok**, a keleti, délkeleti területekre a **románok** újabb hulláma érkezett. Mivel az új lakosság szinte egyöntetűen paraszti állapotú volt, s az itt talált jobbágyi társadalomba tagolódott, Magyarország társadalomszerkezete egészében változatlan maradt.

Magyarország benépesítése a 18. században

Az ország népessége a már három évtizede tartó lassú emelkedés ellenére 1720 körül alig érte el a Mátyás korabelit. De míg akkor hazánk fiai legkevesebb 80%-a magyarul beszélt, a 18. század elejére a magyarok száma felére, kb. 2 millióra csökkent.

A **lakatlan tájak benépesítése** a török kiűzésével azonnal megindult, hogy – a Rákóczi-szabadságharc alatti megtorpanás után – hatalmas méreteket öltön. A bozótosok és vadvizek visszahódításában a sűrűn lakott megyék ideáramló jobbágynépe járt az élen.

A **belső vándorlásban** a magyar és a szlovák jobbágyok vettek részt. A Felvidék egyes megyéinek magyar falvai teljesen kiürültek, helyükbe északnyugatról szlovák parasztok költöztek. De ekkor keletkeztek az Alföld és a Temesköz szlovák szigetei is.

A belső vándorlás mellett fontos szerepet játszottak a bécsi kormányzat és a nagybirtokosok **szervezett telepítései**. Legnagyobb számban román parasztok és pásztorok jöttek.

A 18. század folyamán Magyarország benépesült, de **a magyarság**, amelynek nem voltak határon túli tartalékai, **saját országában kisebbségbe szorult**. Horvátország lakosságát itt nem számítva (nem volt a magyar királyság szerves része) alig-alig közelíti meg számaránya az 50%-ot.

ÉLETMÓDVÁLTÁS MAGYARORSZÁGON A XIX-XX. SZÁZAD FORDULÓJÁN

Az ipari forradalom magával hozta a városok rohamos növekedését, az urbanizációt. A városba költözni, ott élni pedig valamilyen gyökeresen új életmód vállalását jelenti. Magyarország társadalmát a századfordulón azért is érdekes tanulmányozni, mert rohamos urbanizáció mellett az ország még falusias maradt, s bármennyire is hatott egymásra a város és a falu, mégiscsak két külön világ volt (akárcsak a paraszt vagy a polgár, az arisztokrata vagy a nagypolgár élete).

A modern városfejlődésben **vezérszerepet** vitt az egyesített és királyi székváros rangjára emelt **Budapest**. Lakossága a korszak folyamán megháromszorozódott (Kispesttel és Újpesttel együtt átlépte az 1 milliót), s az európai nagyvárosok között a hatodik helyre került. Több vidéki város is lendületesen növekedett, főként azok, amelyek nemcsak közigazgatási és közlekedési, de ipari központokká is váltak (Miskolc, nagyvárad, Győr, Kolozsvár, Pécs, Kassa, Temesvár).

A **polgári életforma alakítója és terjesztője a nagyváros**. Itt egy helyre összpontosítva valósult meg a modern társadalom sokszínűségét adó bonyolult munkamegosztás.

A **városképet Budapesten** már a **sokasodó többemeletes**, kizárólag **kőből épült lakóházak**, a **széles, rendezett utcák**, a központot uraló **díszes középületek** határozták meg. A városi élet kényelméhez tartozott a **kövezet**, a **közvilágítás**, a **lakásokba vezetett víz**, a **csatornázás** és a fokozatosan kiépülő **tömegközlekedés**. (Az első pesti villamos 1887-ben indult el.) Itt találjuk a legfényesebb üzleteket, a legnagyobb szállodákat, éttermeket, fürdőket és a városmagból kifelé indulva a többnyire komor gyáróriásokat.

A vidéki városoknak Monarchia-szerte rokon arculatot adott a főtér a tornyos városházával, a tükrös szálloda-vendéglővel és a takarékpénztárral. Ugyanazon

történeti stílusirányzatokban épültek a bérházak, és mindenütt egymásra emlékeztettek a pályaudvarok, kórházak, laktanyák, iskolák.

Ebben a városképi környezetben találjuk az „úri” **középosztály** és a **vagyonos polgárság 3-5 szobás, a kispolgárok egy-, kétszoba-konyhás lakását**. Budapest és a vidéki városok között inkább csak **komfort mértékében volt különbség**. A meg-megismétlődő kolerajárványok szorításában ugyanis Pesten-Budán a nyolcvanas évekre teljesen kiépült a **közmű**.

A középosztálybeli családok étkezései külön helységben, az **ebédlőben**, bizonyos **szertartásossággal** folytak le, délben három-, este általában kétfogásos frissen készült ebédet, illetve vacsorát ettek, amit a velük lakó mindenek cseléd készített el.

A **szórakozást** a meghatározott időben és illemszabályok szerint tett **kölcsönös látogatások, vacsorameghívás, opera, színház, bál** jelentette. Az öltözködés a nemesi származásúaknál is teljesen nyugat-európaivá vált, a díszmagyart, ha volt, csak rendkívüli alkalmakra vették elő.

Kötelező volt az alkalomhoz illő öltözködés. A kávéházba, kabaréba, délutáni látogatásra el lehetett menni egyszerűbb kimenőruhában, estélyre, színházba azonban a férfiak **szmokingot**, esetleg **frakkot** öltöttek, a hölgyek az elmaradhatatlan **fűzővel**, a párizsi divat szerint **hosszú estélyiben**, fölészerezve jelentek meg.

A **nagypolgárság** is felépítette a maga palotáit az Andrássy út végén, a Bajza és a Benczúr utcában. Átvette a főúri élet kellékeit, de megőrizte a szorgalmas munka, az üzleti ésszerűség, a haszon elveit. Szabadidejéből kevés futotta szórakozásra, a látványos pazarlást különben is megvetette. A közéletben azonban lelket cserélt, díszmagyart húzott és áldozatokat hozott a nemesi, bárói címért.

A **kispolgárok** életének tárgyai az urakénak olcsóbb, szegényesebb kiadásai voltak. Lakásukat típusbútorok, szentképek, horgolt vagy hímzett kézimunkák, gyerekek és gyakran albérlők népesítették be. Ruházatuk is az úri divatot utánozta, de darabjait készen vették, vagy – a nők – olcsó anyagból maguk varrták.

A **munkások** közül azok, akik már gyökeret vertek és valamilyen szakképzettséggel is rendelkeztek, a kispolgárokéhoz hasonló, de még egy szinttel alacsonyabb életmódot éltek. Lakásuk komfort nélküli udvari szoba-konyha, a folyosó végén a közös vécé. A nőtlenek és a fiatal házások nagy részének csak albérlet vagy ágybérlet jutott.

A munkások hétköznapi munkaruhában jártak, de vasárnap fölvtették a polgárságtól lesüllyedt fekete konfekcióöltönyt és keménykalapot. Szórakozásuk munka után egy-két óra **kocsmázás** volt. A szervezett munkások dalegyletbe, vasárnap közösen kirándulni jártak. A munkásasszonyok még őrizték falusias hagyományait: bő szoknyát, fejkendőt, ételeket.

A nagybirtokos osztályt nem tekinthetjük „falusi” lakosnak, bár jövedelmének oroszlanrész a földből származott, és a falvak jó részének életében a „kastély” központi helyet foglalt el.

A Lajtán túli családi kapcsolatokkal is rendelkező **arisztokrácia az év egy részét külföldi üdülőhelyeken, esetleg bécsi vagy budapesti palotájában töltötte**. Elkülönülésének látványos jelképe és tere a romantikus **angolkert**, a park mélyén álló magányos **kastély**. **Az arisztokrata családnak házikápolnája, külön keresztelője, papja, nevelője volt.**

A **falu képe**, a parasztház típusa tájegységenként számos változatot mutatott. A legjellegzetesebb az „**egyutcás**” **magyar falu**, amelynek végeláthatatlan széles utcájára kiülnek a házak, a házak mögött pedig a gazdasági épületek, ólak, majd a veteményeskertek nyúlnak messzire, az utcára merőleges vonalban. A közvetlen

falusi utcán esős időben csak csizmában (vagy mezítláb) lehetett járni, a vizet a **kút**, a fényt a **petróleumlámpa** adta (ez vadonatúj vívmány!), s a sokszor kocsmaként is szolgáló vegyesboltba csak sóért, gyufáért, „petró”-ért, szerszámokért jártak.

A **parasztház** uralkodó változata **egy szobából, konyhából és a konyha melletti fűtetlen kamrából állt**. A szobát a konyhából begyűjthető kemencével fűtötték, mellette nyitott tűzhely szolgált a főzésre. A házak 4/5-e hagyományosan, vályogból vagy fából épült.

A XIX. század második felében egy nevezetes átalakítás történt: a **konyha fűsttelenítése**. Terjedt az először kőből, vályogból készült, később már vaslappal fedett **tűzhely**, a „**sparherd**” használata. A **paraszti otthon** ezután **konyhaközpontúvá vált**, leginkább itt tartózkodtak, sőt itt is aludtak, a hagyományos bútorokat, a dagadó vánkosokat őrző „tisztá szoba” pedig lakatlanná lett.

Az újfajta tűzhely megrövidítette a főzési időt, változatosabbá, jobbá tette az ételek elkészítésének módját. A **kenyér** mellett korszakunkban lett népszerű cikk a **burgonya**. Általánossá vált a szertartásos **disznóvágás**, ezt biztosította a nyárig tartó zsír, szalonnát, ételbe vagdalható füstölt húst.

A XIX. század hatvanas-hetvenes éveiben a **paraszt** levetette az egykori jobbágyvisetét, és a társadalmi emelkedés jeleként a birtokos nemesség leegyszerűsített reformkori öltözékét kezdte viselni: zsinóros mentét szoros nadrággal, csizmával. A századfordulótól falun is megjelent a fekete puhakalap és a fekete zakó, amelyet a kispap nyakkendő nélkül, fehér inggel, csizmába bújtatott szűk nadrággal viselt. Az asszonyok fekete vagy tarka pamut ráncolt felső szoknyát, sok alsószoknyát, pendelyt, a szoknyán kötényt, inget, ujjast, fejkendőt viseltek. A nagygazdák lakása, viselete jellegében nem, csak kivételében különbözött a parasztság zömétől.

A nagyipari termékek, szabványosított használati és dísz tárgyak behatoltak az otthonukba, a kapitalizmus uniformizáló hatást gyakorolt az életformára. Ez a fajta kiegyenlítődés a városban jelentkezett előbb. Mivel a nagyipar színhelye a város, az új fogyasztási szokások és életforma is itt terjeszkedett, s a falu egy ideig még érintetlen maradt. Éppen korszakunk derekán, a múlt század 70-es, 80-as éveiben a különbség város és falu között még nőtt is, csaknem szakadéknak tűnt. A századfordulón azonban a társadalom erősödő mozgása, mobilitása a paraszti életforma kereteit is bontogatni kezdte.

ÉLETMÓD ÉS MINDENNAPOK A KÁDÁR-KORSZAKBAN

Jólét a jövő árán

Az 1970-es években kettévált a társadalom és a politika. A pártállami diktatúra a társadalom megkérdőjezése nélkül irányította az országot, a társadalom pedig oda se figyelt a kiüresedett politikai ceremóniákra: az állampárt kongresszusaira, a választási színjátékokra stb. Jellemző az olajozottan működő semmittevésre, hogy ekkor volt hivatalban a magyar történelem egyik leghosszabb idejű, de legjellegtelenebb miniszterelnöke: Lázár György.

A **politikától elfordult emberek** minden erejüket és figyelmüket egyéni boldogulásukra fordították. Igaz, a rendszer átmenetileg visszafogta a „**maszekolás**” lehetőségét, de rövidesen kénytelen volt szemet hunyni fölötte és eltűnni, hogy ki-ki itt keresse meg **kiegészítő jövedelmét**. Ennek következtében egyre többen nem csak **lakásaikat** építették fel, de összehozták az **autót** is. Általánossá vált a **hűtőszekrény**, a **televízió**, s egyre több lett a **hétvégi telek** és a **nyaraló**. Ha a férj és feleség éjt nappallá téve dolgozott, boldogulhatott.

Az így elért anyagi gyarapodásnak azonban az volt az ára, hogy **a családok nem vállaltak gyermeket**, vagy csak egyet, ritkábban kettőt. Ennek pedig az lett a következménye, hogy a magyarság létszámai ijesztően csökkenni kezdett. 1980 és 1988 között az ország lakossága 334 640 fővel lett kevesebb, s a folyamat egyre gyorsult. Ahhoz ugyanis, hogy egy nép megőrizze magát, általánossá kell válnia a háromgyermekes családnak.

A női emancipáció biztosítása jegyében kiterjedt a **bölcsődei és óvodai hálózat**. A 3 évenként igényelhető valutakeretből már nyugatra is utazhattak a magyar állampolgárok.

A hetvenes években az alapfokú oktatásban áttörés következett be: a felnőtt népesség többsége elvégezte legalább az általános iskola nyolc osztályát. Az egyetemi, illetve főiskolai képzésben részesülők aránya alapján viszont az európai sereghajtók közé kerülünk, nem csak a nyugati, de a szocialista országok is lehagytak minket ezen a területen. Az állam szabályozta a felsőoktatást: a nyolcvanas években a felvételizőknek csak 35-40%-át vették fel valamilyen egyetemre vagy főiskolára.

A korszakban a családok élete is jelentősen megváltozott: nőtt a válások száma, 1950 és 1988 között mintegy a duplájára. Sokan a házasság válságáról beszéltek, annak ellenére, hogy az első házasságkötések időpontja korábbra került, és a felnőtt lakosság nagyobb része élt házasságban, mint a két világháború között. A gyerekszám is folyamatosan csökkent, ugyanakkor csökkent azon nők aránya, akiknek nem született gyereke. **Az egy-két gyerekes családok váltak jellemzővé**. Az állam a gyermekvállalást ösztönző szociálpolitikai intézkedései, így az óvodai férőhelyek növelése vagy a gyermekgondozási segély (**GYES**) **1967-es** bevezetése csak kis mértékben lassították a születések csökkenését.

Jelentősen megváltozott a **szabadidő** eltöltésének módja is. A hagyományos, sokszor csak egy –egy társadalmi rétegre jellemző tevékenységi formák megszűntek, átalakultak. Az életmód, a társadalom változásai **új szórakozási formák** kialakulását eredményezték, melyek sokszor generációs keretek között érvényesültek. A közösségi szabadidős tevékenységek szerepe visszaszorult, az emberek mind nagyobb mértékben egyedül vagy szűk családi körben kapcsolódtak ki. A **sport elvesztette** azt a **kiemelt támogatottságát**, amelyet az 1950-es években élvezett. Az 1952-es helsinki olimpián elért teljesítményt – 16 aranyérem – a

későbbiekben meg sem közelítette a magyar csapat. A tömegsport fejlődése s elmaradt a kívánatostól: **az emberek többsége semmilyen sportot nem űzött**, és – a táplálkozási szokások mellett – ez is szerepet játszhatott abban, hogy 1986-ba a magyarországi **felnőttek 60%-a túlsúlyosnak** számított.

A magyar társadalomra a hatvanas évektől nagy hatást gyakorolt a **nyugati fogyasztói kultúra**. A **farmer**, a **rockzene**, a **fiúk hosszú hajviselete**, a **miniszoknya** kezdetben nem csak a hivatalos szervek, de a felnőtt korosztály egy részének rosszallását is kiváltotta. Ezek az ellenérzések csak lassan, a hetvenes évektől kezdtek oldódni. Az áhított fogyasztói javak egy részét megpróbálta a hazai ipar helyettesíteni. A szocialista tömbön belül sokáig egyedinek számított, hogy Magyarországon gyártottak farmernadrágot. A nehezen beszerezhető nyugati termékek – orkáncabát, nejlonharisnya, farmer, rágógumi, lemezek, kazetták, kvarcórák, zsebszámológépek és így tovább – jelentős részben a bevásárló turizmus, vagyis a tömeges méreteket öltő csempészet révén kerültek "forgalomba".

A "marxista-leninista" ideológia hivatalosan meghatározta a tömegtájékoztatást, az oktatást és a művelődést, szabályozta az állami élet rendjét. Az emberek jelentős részére azonban továbbra is a korábról örökölt értékek hatottak. A **vallásnak** a párt ideológiája szerint fokozatosan el kellett volna halnia, mivel a "szocializmus felszámolja az alapjait". Amikor azonban a hetvenes évek végén ismét vizsgálni lehetett az emberek vallásosságát, az eredmények meglepték a pártvezetést: a népesség mintegy fele, a nyolcvanas években, pedig már több mint fele vallotta magát vallásosnak. Ugyanakkor az egyházak befolyása a mindennapi életre csökkent: bár az esküvők, keresztelők és temetések nagy része egyházi keretek között zajlott, a Kádár-korszak végén a lakosság valamivel több, mint tizede járt csak rendszeresen templomba vagy imádkozott legalább hetente.

A fogyasztói igények kielégítésében érzékelhető javulás mutatkozott. Az egyéni jövedelmek felhasználási lehetőségeinek szélesítésében határkövet jelentett a **háztartási gépek elterjedése**, az igények bővülése azonban ellátási nehézségeket is okozott. A **televízióadások** megkezdésével a tömegszórakoztatás és a propaganda új, nagy hatású eszközhöz jutott.

Már a kora Kádár-korszakot is a mindennapi élet **depolitizálása** jellemezte. A párt uralmának fenntartására a legjobb eszközt a megfelelő hatású elrettentés után a társadalom közömbösítésében találták meg, aminek mintegy következménye lett a paternalizmus kiterjedése. Az „*aki nincs ellenünk, az velünk van*” híressé vált jelszava mögött a korábban erőszakoltan **átpolitizált** társadalom békén hagyásának szándékát lehetett felismerni, és ezt a kompromisszumot – valóságos választási lehetőség híján – egyre többen elfogadták.

A közéleti és magánéleti szerepek elválásával a cinizmust növelő kettős normatíva alakult ki, amelynek egyfelől korrumpáló hatása volt, másfelől fenntartotta a bizonytalanság érzetét. A bornírt közéleti normatíva elfogadása része volt a hallgatóságos kompromisszumnak, amelybe a szellemi élet vezető képviselői közül szintén egyre többen beletörődtek – köszönhetően a szelektív megtorlás hatásának és a szellemi élet intézményeinél végrehajtott „megrendszer szabályozásnak” is. A kultúrában jellemzően az öncenzúra és a változó mozgástér kitapogatása váltotta fel a hallgatásban, félrevonulásban megmutatkozó ellenállást, a kritikát gyakorta az allegorikus, parabolisztikus ábrázolásmód jelenítette meg.

A Kádár-rendszer életszínvonal-politikája

A rendszer **életszínvonal-politikája** el akarja kerülni azt a folyamatos ellátási feszültséget, amelynek döntő része volt az '56-hoz vezető elégedetlenség kialakulásában. A vezetés a hatvanas évek elejétől kezdve igyekezett biztosítani az **alapellátás folyamatosságát**, tehát a **sorban állás kiiktatását** és a **hiánycikkek mértékének csökkentését**. Nyugaton ezt nevezték el „*gulyáskommunizmusnak*”. Ezt a „klasszikus” időszaknak tekinthető hatvanas években a „rendszer” azzal érte el, hogy a korábban eltúlzott felhalmozási hányadot erőteljesen csökkentette. A nehézipari kapacitás egy részét véglegesen redukálták: a beruházási javakat előállító termelési apparátus egy részét fogyasztási cikkek termelésére állították át. Idővel általánossá tették a **társadalombiztosítást** és az **ingyenes egészségügyi ellátást**

A rendszer azonban nem tarthatta fenn ezt az állapotot a nagyságrendekkel történő termelékenységnövelés nélkül. Az addigi termelékenység mellett a gazdasági növekedés ilyen mértékű csökkentését hosszú távon nem lehetett folytatni. Az **életszínvonal művi emelése** a továbbiakra nézve **komoly következményekkel járt**. Beteljesült Rákosi elvtárs átka: a Kádár-rendszer valóban felfalta az „*aranytojást tojó tyúkot*”. Fontos beruházások maradtak el az életszínvonal-emelésre készítendő közhangulati nyomás miatt, elsősorban az infrastruktúra fejlesztése területén. A rendszerváltás idején is meglévő telefonhiány oka a fejlesztés akkori elmaradása volt.

A klasszikus kádárizmusnak rendszerelvévé vált, hogy az életszínvonalat a fölé a szint fölé emelje művi beavatkozással, amely szint az ország gazdasági teljesítményéből „természetesen” adódott volna. A kádárizmus politikai kockázatot érzett az olyan életszínvonalban, amelyet nem emelnek a teljesítményből adódó szint fölé. Ezt szolgálta a hatvanas években a beruházási ütem visszafogása és a nehézipari kapacitás egy részének „életszínvonal-termelésre” való átállítása, a hetvenes években az eladósodás a Nyugat felé.

A politikai közömbösítés fontos eszköze volt a „dezideologizálás”. Ennek első lépései közé tartozott, hogy a rendszer lemondott a sikerpropagandáról. Ezt a forradalom után szintén átmeneti megoldásnak tekintették, ám a pótszer jobbnak bizonyult annál, amit pótolta. A kádárizmus legjellegzetesebben a sikerpropaganda elmaradásában különbözött a többi blokkországtól, ahol a sikerpropaganda a totalitarizmusról a paternalizmusra történt áttérés idején is fennmaradt. A többi blokkországban a cenzúra gyakorlatának gerincét képezte a sikerpropaganda és a részletfogyatékoságok (nem jár a lift, az SZTK-rendelő túlszűfolt, nem kapni WC-papírt) bírálata arányának meghatározása a tömegkommunikációban. Magyarországon nem volt sikerpropaganda, ezért a részletbíráló – noha aránya nem múlta felül a blokkon belüli átlagot – túltengőnek hatott, hiszen nem ellensúlyozta az „eredmények” felnagyított népszerűsítése.

EGYÉN ÉS KÖZÖSSÉG VISZONYA AZ ANTIK (GÖRÖG-RÓMAI) TÁRSADALMAKBAN

Görögország

Görögországban a görög gyarmatosítás döntő szerepet játszott a gazdaság, a társadalom és a politikai élet átalakításában. **Az arisztokrácia kemény harcot vívott a hatalomért a démoszal**, amely épp a gyarmatosítás és e küzdelem révén erősödött meg mind gazdaságilag, mind számbelileg. A **gyarmatosítás** kitágította a görög világ földrajzi kereteit, miután a poliszok önálló városállamokat, *apoikiákat* (melyeket önálló terület, saját polgárjog, saját törvények, de az alapító polisszal azonos vallási és politikai intézmények jellemeztek) és kereskedőtelepeket, *emporionokat* (lakói az anyaváros polgárai) hoztak létre. **Minden független városállam önálló egységet képezett, és elkülönült a többiektől, lakóinak polgárjoga is csak helyi hatáskörű.** Így az idegent nem védte semmi egy másik poliszban. Ezért alakult ki a *vendégbarátság*, a *xénia* intézménye: két közösség tagja – és családjuk – egymás kölcsönös védelmét vállalta saját államában. A proxémia ennek továbbfejlesztése, de itt már a proxenos az idegen polisz és annak összes polgárának képviselőjét végezte. Az államok közötti kapcsolattartás további formái a **vallási szövetségek** (amphyktyónia), a **katonai szövetségek** (symmakhaia) és az **ünnepi játékok** (közülük legjelentősebb a Zeusz tiszteletére rendezett olümpiai játékok).

A poliszok lakói a **polgárok**. Kivételes jogállásuk a legtöbb helyen a *földbirtokon* és a *származáson* alapult. Bár nagy különbségek voltak közöttük vagyoni helyzetben, társadalmi és politikai tekintélyben, de elvileg a **törvény előtt mindegyiküket egyenlőnek** tekintették. **Ők döntöttek a közügyekben a népgyűlésen.** E férfiak kiváltságos helyzetüket *katonai szerepüknek* köszönhették: mint felszerelésükről maguk gondoskodó *hopliták*, ők alkották hazájuk polgárseregét.

Az arisztokraták a haszonelvű szemléletüket használták fel a hatalom birtoklására. A leiturgia rendszere, vagyis a gazdagok **részvállalása a polisz költségeiből** komoly anyagi megterhelést jelentett, de **a politikai karrier elengedhetetlen feltétele** volt.

A fejlett poliszokban a polgárok **több kisebb közösség** tagjai is voltak egyúttal (vallási csoportok, politikai jellegű ivótársaságok, jótékonyági, szakmai szervezetek önálló szabályzattal, tulajdonnal, döntési jogkörrel). Spárta esetében a legjellemzőbbek az asztaltársaságok (szüszitiák). Az állam kötelezően írta elő e „katonai sátorközösségekhez” való tartozást, amelyben a tagok együtt fogyasztották el szerény étküket.

Athénban a démosz jelentette a legkisebb közigazgatási egységet, a falut vagy városi kerületet. A tagság örökletes volt, a lakóhelyváltozások sem módosítottak ezen. Minden athéni számára a démosz szolgálta – az apai névvel együtt – az azonosítást a hatóságok előtt. Még fontosabbak voltak az itteniek számára a *phratriák* („testvérek”), mint a társadalmi élet alapvető színterei. Az ezekben való részvétel döntően meghatározta a férfiak életét: az avatási szertartásoktól a házasságkötésen át a vallási kultuszokig mindenütt érvényesült hatásuk. Athénban még számtalan egyéb kisközösség is létezett választási lehetőséget adva az állampolgárok számára. **Az egyén szabadsága az e közösségek közötti választásban teljesedett ki, s párosult a nyilvános véleményformálás lehetőségével.** Így születhetett meg a szabadság, ezért is volt annyira értékes a polgárjog, amelynek megadásáról csak a népgyűlés dönthetett.

Róma

Ha összehasonlítjuk a görög poliszokat, elsősorban Athént, a köztársasági kori Rómával, az azonosságok mellett jelentős különbségeket találunk. Az itáliai város társadalma eredetileg szintén **a régi előkelő nemzetségek**, a patríciusok **és a nép**, a plebejusok **kettőségén alapult**. Hosszú küzdelem eredményeként vívták ki a plebejusok az **egyenjogúságot**, és alakult ki a plebejus réteg vezető tisztségeket viselt tagjaiból és a korábbi patrícius vezetőkből a hivatali nemesség, a **nobilitás**. A **szenátus**, amely a köztársaságbeli Róma kormányának nevezhető, hivatali évük leteltével a magas tisztségek viselőit fogadta be soraiba. (A tagság egész életre szólt!) A **ensorok**, akinek a szenátorok névsorának összeírásában jelentős szerepük volt, hatékonyan védték a vezető rétegek érdekeit. Athénnal ellentétben Rómában nem egy, hanem **három népgyűlés** volt (*comitia curiata*, *comitia centuriata* Kr.e. V. század közepétől, *comitia tributa* Kr.e. 287-től), melyeknek hatásköre – szemben a görög polisszal – igen szűk. Nem volt vita ezeken a fórumokon, csak döntöttek az összehívó tisztviselők előterjesztéseiről. A legnagyobb hatáskörű népgyűlés, a *comitia centuriata* (consulok, praetorok választása, hadüzenet) szavazatait ráadásul csoportonként számlálták össze, és a csoportok kialakítása olyan volt, hogy a jómódúak akarata érvényesüljön. Athén politikai légkörében **a nyilvánosság** azt is magában foglalta, hogy a közösségi ügyeket a tudomány és a művészet is megjelenítette (drámák, filozófia), s jellemző az erős kritikai hangvétel. Rómában mindez **ismeretlen**. **A tömegek – a korlátozott törvényes eszközök következtében – sokkal inkább az utcán próbálták eredményeket kicsikarni.**

Az itáliai városban meghatározó volt **a katonai szemlélet** – sokkal erősebben, mint Athénban. A társadalom alá-fölérendeltségi viszonyai ezt jól tükrözik. A hatalom iránti engedelmesség, a rendszer elfogadása, a politikai vita hiánya Rómát sokkal inkább Spártához hasonlítják, semmint Athénhez. A latin város a *hódítást* tartotta fő feladatának, és ezt tükrözte alkotmányos berendezkedése. **A római polgárjog** amely születéssel, adományozás és felszabadítás révén szerezhető meg, s amely itt is a férfiak kiváltsága volt, lassan veszített értékéből. Mindez szoros összefüggésben volt a városállam birodalomká formálódásával. A császároknak már szembe kellett nézniük a hatalmas területek összetartásának problémájával.

Rómában nem volt leiturgia rendszer, de egyéni és közösségi szinten is megtalálták a módját a tömegek megnyerésének, és ezzel a társadalmi stabilitás biztosításának. A „*kenyeret és cirkuszt*” követelés teljesítése egyre fontosabb volt az **élősködő, politikától elforduló városi tömegek** számára. A köztársaság idején nagy szerepe volt ebben az aedilisnek - olykor a praetoroknak – akik a politikai karrierjük érdekében jelentős összegeket áldoztak a szórakoztatás céljaira. (Athén ezzel szemben nem engedte polgárait elfordulni a közügyektől, fénykorában a szegényeket anyagilag támogatta, hogy részt vehessenek a politikában.) Még **nagyobb szerepe volt** Rómában a társadalmi osztályok közötti jó viszony fenntartásában **a patronus-cliens kapcsolatnak**, amelyeket a *fides*, a szerződéses hűség is megerősített. Az eredetileg patrícius pártfogó jogi védelmet gyakorolt pártfogoltja fölött, aki mindezért politikailag és gazdaságilag támogatta. Később kiszélesedett és átfomálódott e viszony, s egyre inkább „osztogatássá és adakozássá” alakult. Lényegében a császár is mint patronus különleges clienseinek tekintette a főváros lakóit.

Athénben és a köztársaság kori Rómában fontos **volt a vallásos hit**. Rómában a kedvezőtlen előjelek ideiglenesen félbeszakíthatták a hivatalos ügyek intézését, de **a politika tartalmi részét nem befolyásolták**. A megszülető „kinyilatkoztatott”

vallások – a zsidó-keresztény és az iszlám vallás – szakítanak ezzel a gyakorlattal. Különösen az iszlámban az élet minden területét meghatározóan befolyásolja a hit. Az egyén döntési szabadságra való igényét egyenesen hitetlenségnek bélyegzi a Korán. Allah szolgálata a legfontosabb, a közösség döntéseit is ez határozza meg. A hit mindenre ad követendő mintát, egyház és állam, egyházi és világi jog (saria) nem különül el egymástól.

A X-XIV. SZÁZAD KÖZÖTTI MAGYAR TÁRSADALOM VÁLTOZÁSAI

A magyar társadalom a X. században

A zsákmányszerző hadjáratokat valószínűleg nem a fejedelem irányította központilag, hanem egyes törzsek, elsősorban a határ mentiek önálló akcióiról volt szó, s így ezek vezetőit sejthetjük a kalandozó csapatok élén.

Kérdéses a résztvevő katonai erő eredete is. A választ az határozza meg, hogy milyen fejlettségűnek tartjuk a X. századi magyar társadalmat. **Ha azt feltételezzük, hogy a törzsi szervezet bomlása még kezdeti fokon állt**, vagyis társadalmuk a törzsi előkelőkre és a szabad harcosok csoportjára oszlott, **úgy a fegyveres nomád pásztorok tömegei indultak a zsákmány reményében a messzi nyugat felé**. Ha fejlettebb társadalommal számolunk, melyben kialakultak a **törzsfők, nemzetségfők** (bőség), a hatalmukat biztosító **fegyveres kíséret** (jobbágyok) és a mindinkább **szolgálatra kényszerített szabadok** (ínség) rétegei, akkor **a törzsfők és a katonai kíséret alkották a kalandozó hadakat**. Ez esetekben a kalandozások legfőbb célja épp a fegyveres kíséret eltartásához szükséges javak biztosítása volt. (A X. században jelentős számban léteztek szabadsággal nem rendelkező **szolgaállapotúak** is – pl. hadifoglyok - , akiket szintén íneknek neveztek.)

A Szent István-kori társadalom

A Szent István-kori társadalom jogi szempontból két részre oszlott: szabadokra és szolgákra. A szabad ember az egyik törvény megfogalmazása szerint „életének futását a szabadság serénységével” végezte. Ez azt jelentette, hogy a törvény diktálta szabályok elfogadása mellett lényegében maga intézte sorsát, vagyis részesült a közszabadságból. Ugyanez nem mondható el a szolgáról, aki fölött ura rendelkezett. (A szolga még így is különbözött az ókori rabszolgától, mert személynek tekintették.)

A szabadok társadalma három csoportra oszlott. A legvagyonosabb – **uraknak** nevezett – réteg az Istvánt támogató hazai előkelőkből, s a király külföldről jött adományokkal elhalmozott híveiből állt. A **vitézeknek** nevezett középrétegbe a katonáskodó életmódot folytató, kisebb vagyonú emberek tartoztak. A szabadok társadalmának legalján a **nincstelének**, de személyükben szabadok foglaltak helyet.

A személyileg **szabadok társadalma** egy sajátos társadalmi réteggel, a **vendégekkel (hospes) gyarapodott**. A külföldről betelepült parasztok – megegyezés szerint – mások földjét művelték.

A magyar társadalom a XII. században

Az Árpád-kor első szakaszának társadalmi jellegzetességei III. Béla korára teljesebben ki. A földek ekkor még mintegy háromnegyede a király tulajdona volt. A királyi birtok társadalma (várnépek, várjobbágyok, udvarnokok) szinte a Szent István-kori állapotokat tükrözte.

A világiak vezető rétegének legalsó részén a vitézek helyezkedtek el, akik katonáskodással szolgálták a királyt, s kis- és középbirtokaik voltak.

Az Aranybulla

A XIII. században a társadalmi átrétegződés felgyorsult. A trónharcok következtében a király a várbirtokok tekintélyes részét eladományozta, s ezzel kialakult a későbbiekben **bárok**nak nevezett főnemesi réteg. A nagybirtokosok megerősödése veszélyeztette a kisebb birtokokkal rendelkező vitézeket, akikkel mint közvetlenül a király joghatósága alá tartozó királyi szerviensekkel találkozhatunk a XIII. század elejétől. Az új berendezkedés kárhóztatói rákényszerítették a királyt az **1222-es Aranybulla** kiadására.

Az Aranybulla 31 pontból álló díszes okmány. Ebben a király írásban is megfogadta, hogy a jövőben tartózkodik a királyi birtokok eladományozásától. Kimondta, hogy az idegenek nem kaphatnak birtokadományt, s tisztségeket csak a királyi tanács jóváhagyásával viselhetnek. Az egyházi emberek nagy meglepetésére megtiltotta, hogy a kamarák élén izmaeliták vagy zsidók álljanak.

Az Aranybulla biztosította a szerviensek adómentességét, szabad végrendelkezési jogát, mentesítette őket a megyeispán joghatósága alól. Az okmány ezek után meghatározta a szerviensek katonakötelezettségét.

Az Aranybulla megerősítette a várjobbágyok és a vendégek szabadságjogait.

Végül az Aranybulla törvényesnek nyilvánította a nemesség ellenállását abban az esetben, ha a király megszegi a törvényt. II. András Aranybullája kapcsolódott a nyugat-európai államok hasonló jogalkotási tevékenységéhez. E dokumentumban megjelenik az a nézet, hogy a királyi hatalom nem korlátlan.

A formálódó nemesi társadalom IV. Béla idején

Az, hogy minden vagyoni különbség ellenére van a magyarországi társadalomnak egy jogilag egységesülő rétege, már a tatárjárás előtt is kimutatható. Ide tartoztak a nagybirtokos és tisztségviselő **bárok**, ide a **közép- és kisbirtokos királyi szerviensek**. E társadalmi csoport tagjai **adómentességben részesültek, szabadon végrendelkezettek, peres ügyeiket a királyi bíróságokon intézték, s a királynak csak katonáskodással szolgáltak**.

Az Aranybullában a nemes (nobilis) szó még csak az előkelők vékony rétegét jelölte. A király és fia által 1267-ben kiadott kiváltságlevél viszont már elismerte a királyi szerviensek nemességét is, s őket egyszerűen csak nemesnek (nobilis) nevezte.

A formálódó nemesi társadalomban IV. Béla (1235-1270) uralkodásának végétől kezdve mások is beépültek. A királyi kiváltságok alapján **a várjobbágyok is megkaphatták a nemesi jogokat**.

Nemesítésük során – egy részük valóban szabad földhöz, közép- és kisbirtokokhoz jutott. Nemessé válásukkal **a királyi várszervezet végleg bomlásnak indult**.

Főnemes, köznemes, familiaritás

Azok az óriási birtokadományok, amelyekkel IV. Béla a hozzá hű bárókat megtisztelte, megváltoztatták a nemesi társadalom szerkezetét. **Ekkor alapozódott meg több olyan bárói hatalom, amely a XIII. század utolsó negyedében lehetetlenné tette a királyi kormányzat működését.**

A mindössze 10-20 familiából kikerülő báróknak vagyonuk révén sikerült szert tenniük az ország főméltóságaira, mely tisztségeket aztán családon belül örökítettek a későbbiekben. Belőlük alakult ki a **főnemesség**. A közép- és kisbirtokos **köznemese** – az egykori királyi szerviensek és várjobbágyok – általában **nem tudtak függetlenedni a nagybirtokos báróktól. Közöttük mindkét fél számára előnyöket nyújtó kapcsolat született.** A nemes önként elszegődött a tehetősebb nagybirtokos szolgálatába. Segített az uradalom igazgatásában, a katonai kíséret, a háztartás, a familia tagja lett. Innen származik a kapcsolat elnevezése: **familiaritás**. Aki szolgálatba állt, az a **familiáris nemes**.

A szolgálat fejében a familiáris juttatásokat, ellátást és védelmet kapott. Fontos tudni, hogy a **familiaritás nem azonos a hűbérséggel**. A familiáris nem kapott hűbérbirtokot, személyes szolgálatvállalása pedig nem csorbította nemesi jogait.

A XIII. században a tatárjárás népességcsökkenése lendületet adott a jobbágyság kialakulásának: a külföldi telepések, „vendégek” (hospesek) és a határokon belül vándorló földművesek azokon a birtokon telepedtek csak le, amelyeken bizonyos kiváltságokat biztosítottak számukra. A munkaerőhiány miatt a birtokosok elismerték, hogy a jobbágyok telküket szabadon örökíthetik, szabadon költözhetnek, s ezt az 1298-as törvény országosan is biztosította. Az ilyen módon kialakult és egységesült réteg jobbágy elnevezése (eredetileg: „jobb ember”) kifejezte a paraszti népesség felemelkedését.

IV. Béla tatárjárás utáni telepítési, várépítési és városfejlesztési politikája ösztönző hatást fejtett ki: nőtt a királytól kiváltságokat nyert kereskedő- és bányavárosok száma. Ennek ellenére Nyugat-Európaéhoz képest csekély maradt a városi polgárság súlya.

Az Árpád-kor társadalmi rétegződése

A XI. századi magyar társadalom **összetett** képet mutatott. Még léteztek a katonademokráciából fennmaradt társadalmi rétegek és már kialakulóban voltak az új, feudális társadalom alapvető **rétegei**. Az István korabeli vezető rétegekből (ispánok, várjobbágyok stb.) a XII. század végére kialakult a későbbi nemesség előképe a **szerviensi** réteg, az alsóbb társadalmi rétegek pedig a jobbágyság soraiba tagozódtak be. A trónviszályok során egyes földesurak hatalmas birtokokat gyűjtöttek össze, belőlük alakult ki később a **bárók** csoportja. A vezető rétegek (főpapok, főurak, szerviensek) sorra elnyerték **kiváltságaikat**, így a XIII. század közepére Magyarországon kialakult a **nyugati feudális társadalomra emlékeztető forma**. A század végére egységesült a jobbágyság, és megkapta a szabad költözködés jogát.

Társadalomfejlődés az Anjouk korában

Az Anjouk kora a társadalomfejlődés egy hosszú folyamatát zárta le. **Az ország különböző állapotban élő és különböző kiváltságokat élvező lakosai két alapvető csoportban egységesültek.**

Az egyik csoportba tömörülők földbirtokuk révén a **nemesség** soraiba tartoztak. Földjükre megkapták az uralkodótól az adómentességet, és csupán katonáskodási

kötelezettségük volt. A másik csoport tagjai, a földtulajdonnal nem rendelkező **jobbágyok** a földesurak földjein telkeket vettek használatba. A használatba kapott telek fejében a földesúr, az egyház és az állam szolgáltatásokra kötelezte őket. Az egységes nemesség és jobbágyság kialakításában a királyi hatalom döntő szerepet játszott.

Az 1351. évi törvények

Nagy Lajos 1351-ben elrendelte, hogy a gabona és a szőlő után **valamennyi jobbágy**, még a mezővárosi is, **köteles a termés kilenced részét** – pontosabban a kilencedik tizedrészét – **fizetni**.

Ettől kezdve **az ország minden nemese azonos szabadságjogokat és kiváltságokat élvez.**

Az ősiség törvényében Nagy Lajos megszüntette az Aranybullában rögzített végrendelezési szabadságot.

Udvari nemesség, vármegyei nemesség

Az udvari nemesség gondolkodásmódja az Anjouk idején kezdett különválni a vármegyei nemesekétől. **Az udvari társadalom észjárását a királyság tisztelete határozta meg, míg az udvaron kívülrekedtek, a vidéki nemesek elsősorban a nemesi szabadság szószólói lettek.** A szakadékot a királyok is mélyítették. A tisztsége révén a királyi székhelyhez, Budához kötődő udvari nemesség tagjai egyre sűrűbben kapták meg az úgynevezett szabadispánságot. Ez a később pallosjognak nevezett kiváltság feljogosította őket arra, hogy a kézre került bűnösöket – a megyei törvényszék mellett – ők is kivégeztessék.

A nemességhez hasonlóan a jobbágyság kialakulása is a XIV. századra fejeződött be. Apró falvakban éltek, gazdálkodásuk és szolgáltatásaik alapja a telek volt, mely belső (ház és kert) és külső (szántó, rét és erdőrészt) telekből állt. A szántót - a nyomáskényszernek megfelelően - minden évben másutt mérték ki. A jobbágy a telek alapján róta le szolgáltatásait földesurának (cenzus = pénzzadó két részletben; kilenced = terményadó; évi háromszori ajándék; munkajáradék = fuvarozás); az egyháznak (tized a gabona és a bor után) és az államnak (kapuadó). A jobbágyok helyzete a XIV. században viszonylag kedvező volt. Nem éheztek, szabadon költözhetek adójuk megfizetése után. Javította helyzetüket a gazdasági fejlődés, az ország belső rendje, s hogy nem sarcolták az országot idegen hadak.

NEMZETISÉGEK ÉS NEMZETISÉGI KÉRDÉS A XVIII-XIX. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

Nemzetiségek Magyarországon a XVIII-XIX. században:

- román
- szlovák
- német
- horvát
- szerb
- rutén
- szlovén

Nemzeti ébredés

A **szlovák** nemzetébresztők felhasználták Herder nevezetes koncepcióját annak igazolására, hogy a 9–10. század fordulóján a magyar honfoglalás egy hatalmas jelentőségű, a keresztény középkor sorsának meghatározására képes szláv birodalom létrejöttét akadályozta meg. A **román** nemzeti eredetmítosz azt állítja, hogy a románok Decebál dákjainak leszármazottai, akik előbb voltak honosak a később Magyarországhoz tartozó erdélyi területen, mint a magyarok.

A politikai eszközökkel létrehozott nemzettudatnak elkerülhetetlenül szükséges része az **ellenségkép**. Egy – még csak programként létező – nemzet csak valamely másik nemzethez viszonyítva tételezheti magát nemzetnek. A múlt század első felében poroszok, szászok, bajorok, svábok, osztrákok a franciákhoz képest voltak németek. **A szlovákoknak és az erdélyi románoknak a magyarok jelentették a nemzeti identitást fixáló ellenségképet.** A századok óta szilárd államkeretben élő magyaroknak nem volt szükségük ilyen ellenségképre. Mindazonáltal a reformkori magyarok is a Bécs uralta németekhez képest voltak magyarok.

A magyarországi népcsoportok azt is sérelmezték, hogy a magyar rendi társadalomban nem rendelkeztek rendi jogokkal. A románok nem kerültek Erdély kiváltságos nemzetei sorába a magyarok, székelyek és szászok mellé. A székely és a kun szabad parasztok rendi szervezettel bírtak, de a románok és a szlovákok nem. Valóban. Ez a két hegylakó agrár elem nem rendelkezett partnerképes vezetőréteggel, amely kiharcolhatta volna a rendi státust. A nemzeti ébredés ezt a történelmi helyzetet az **összeesküvés elmélet** atmoszférájában kezeli. **A magyarok megakadályozták a szlovák nemzet kialakulását és gátolták a román nemzeti öntudatosodást.**

Mindez 1848–49-ben drámaian mutatkozott meg. **A szabadságharc idején a hazai nemzetiségek mind szembefordultak a demokratikus magyar rezsimmel,** és demokratikus mentalitású vezető köreik (**Ludevit Stur, Avram Iancu**) is Bécs szövetségesei lettek. **1849-ben a Szegedre menekült országgyűlés ugyan még megalkotta a világ első demokratikus nemzetiségi törvényét,** ez azonban a vereség árnyékában és annak impressziója alatt történt. A címzettek legalábbis így fogták fel. **Hatása nem volt,** később sem tudott hagyománnyá válni.

Az **1867** utáni rendszer a korszak mércéjével mérve **rendkívül tágkeblű nemzetiségi törvényt** fogadott el. Tisza Kálmán kormányzása alatt azonban ezt a törvényt elsikkasztották. Magyarországon **1867 és 1918 között a nemzetiségi politika megfelelt az Osztrák–Magyar Monarchia szintjének.** Ennél többet a polgári jogállam sehol a világon nem teljesített. Magyarországon **elnyomták a nemzetiségeket** abban az értelemben, hogy **önrendelkezési joggal bíró**

kollektivitásként nem jelenhettek meg a politikában, de olyasféle terror, mint a cári Oroszországban vagy 1915-ben az örményekkel szemben az ifjú török mozgalom részéről, nem mutatkozott. Ez a helyzet azonban a századfordulóra érzékelhetően tarthatatlanná vált.

A **reformkor érdekegyesítési gondolata** elvileg **kiterjedt a nemzetiségi érdekek egyeztetésére** is, az érdekegyesítő nemzetiségi politika realizálása azonban – mint 1848 bizonyítja – nem sikerült. Az európai és a magyar liberalizmus közös deficitje ez. Az egyéni szabadságjogokat a nemzetállami léttel pragmatikusan egybekapcsoló klasszikus liberalizmus nem talált, mert nem találhatott valaminő „megoldást” a nemzetiségi kérdésre, a kisebbségi jogok ügyére, s ezt nem is lehet történelmietlen módon számon kérnünk. Inkább azt kell látnunk, hogy éppen **az etnikai-kisebbségi jogok** **iránt bizonyos mértékig közömbös liberális jogállami viszonyok teremtik meg a legkedvezőbb feltételeket a nemzetiségi jogok érvényesítésére**. Nem lehet azt állítani, hogy a latin nyelvű nemesi-rendi állam felváltása a magyar – polgári jogegyenlőségen alapuló – nemzetállammal, amely a magyar nemesi liberálisok törekvése volt, valaminő kudarc, „zsákutca” lett volna a nemzetiségek számára. Ellenkezőleg, a megnyíló politikai szabadságjogok a nemzetiségi törekvéseknek nyitottak szabadabb teret.

Nemzetiségi kérdés a szabadságharc idején

A magyarországi parasztság soknemzetiségű volt, ezért a forradalom alatti nemzetiségi mozgalmak először paraszti követelésekkel indultak, melyre a **jobbágyfelszabadítás hiányosságai** (zsellérek föld nélkül maradása, irtásföldek visszavétele stb.) adtak okot. A nemzetiségek aránya a XIX. században megközelítette az 50%-ot. A nemzetiségi vezetőréteg igyekezett megszerezni a nemzetiségi parasztság támogatását. Ott ahol ez a jobbágykérdés bevonásával történt, sikerrel járt (Erdély, Délvidék, Horvátország). A nemzetiségi vezetők **kollektív jogokat követeltek**. A Batthyány-kormány ellenben az **egy politikai nemzet** álláspontjára helyezkedett, így nemzetiségek csak mint egyének és nem mint közösség kaphattak jogokat. A reformkor idején a magyar nyelv erősítéséért, majd elismertetéséért folytatott küzdelem elnyomta a nemzetiségi nyelvhasználat követelőinek hangját, így ez a probléma is csak ekkor juthatott felszínre. A **nemzetiségek** sérelmei végül oda vezettek, hogy áprilisban és májusban már **autonómiát követeltek**. A nemzetiségi problémák rendezetlenségét **az udvar fegyverként tudta kijátszani** a magyar forradalom ellen. A Délvidéken, Erdélyben véres nemzetiségi felkelésre került sor. A magyar országgyűlés csak nagyon későn (**1849 júniusában**) szánta rá magát egy haladóbb szellemű **nemzetiségi határozat** meghozatalára, de annak végrehajtására már nem maradt idő, tartalma pedig nem elégítette ki a nemzetiségi vezetőket.

Nagy-Magyarország végének jelei

A múlt század a nemzetállamiság virágkora volt. Ma sokan hajlamosak a francia típusú nemzetállam életképes alternatíváját látni az Osztrák–Magyar Monarchiában. Sok népet magában foglaló modern államalakulatnak, amely szembeállítja a föderációs elvet a nemzeti homogenitás principiumával. Ezt a vélekedést szinte politikai mítosszá tette az 1959-es bécsi történész világkongresszuson az USA-ba emigrált osztrák történészek csoportja, akik véleményükkel mintegy az 1945 utáni nyugati integrációs törekvéseknek igyekeztek történeti dimenziót teremteni.

A Monarchia valósága más volt. A Habsburg Birodalom sohasem volt a nemzetállam alternatívája. Kudarcot vallott nemzetállami kísérlet volt. **Mária Terézia és II. József** alatt, majd utoljára a neoabszolutizmus – Magyarországon a **Bach-korszak – idején komoly erőfeszítések történtek az egységesen német nyelvű Habsburg-német nemzeti állam létrehozására**. Amikor 1867-ben Ferenc József és stábjja belátja ennek sikertelenségét, nem tud alternatív eszmét állítani a nemzetállam igényével szemben.

A Monarchia nem alternatívája a nemzetállamnak, hanem ügyeskedés a nemzeti törekvések és az egyéb politikai feszültségek „takarékon tartására”; a továbbvegetálás gyakorlata. Azzal, hogy a bécsi rezsim – kihasználva a nem átütő, de nem is jelentéktelen gazdasági konjunktúrát – vissza tudja szorítani a demokratikus és a szociális törekvéseket, csak azt éri el, hogy **a politikai energiák a nemzeti önmegvalósítás törekvései körül összpontosulnak**.

A századfordulón a Monarchia mérvadó politikacsináló köreiből napirenden van a dualizmus revíziójának és a birodalom valamiféle föderalizálásának a gondolata. Ferenc Ferdinánd köre a dualizmus trializmussá alakításában gondolkodott, más körök másféle föderalizálási lehetőségben. Ebben a mozgástérben jelentkeztek a magyar szupremácia ellen fellépő nemzetiségi törekvések is. A román nemzetiségi mozgalom nagy szellemi ébresztője, **Aurel Popvici**, a trónörökös köréhez tartozott. **Terve a románság egy államban való egyesítése volt**, de nem arra gondolt, hogy az erdélyi románok elszakadnak a birodalomtól és a balkáni királysághoz csatlakoznak, hanem arra, hogy a királyság fog betagolódni a Monarchia kötelékébe.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

55 Magyarország (1711-1848)

c Nemzetiségek a XVIII. század végén

70-71 Magyarország a dualizmus korában (1867-1918)

b A nemzetiségek a XVIII. század végén

c A nemzetiségek 1910-ben

A JOBBÁGYKÉRDÉS MAGYARORSZÁGON (XVIII-XIX. SZÁZAD)

A török hódoltság és a Rákóczi-szabadságharc alatt a magyarországi **jobbágyság létszámában** jelentősen **megfogyatkozott**. Ezen segített a **betelepítés**, a **bevándorlás** és a **belső vándorlás**. Ennek következtében főleg a peremkerületeken megnőtt a **nemzetiségek aránya**. A jobbágy terheit három irányban volt köteles teljesíteni: az állam, az egyház és a földesúr felé.

Állami terhek: a hadiadó, a forspont (katonák szállítása), a porció (katonák beszállásolása és ellátása), - katonáskodás.

Egyházi adó a tized volt.

Földesúri terhek: a kilenced, az ajándékok, a banalitások (a földesúr kizárólagos joga malom, kocsmá, stb. üzemeltetése, melyet a jobbágyok a földesúr által meghatározott díj ellenében használhattak), a robot (egész telek után heti 1-2 nap).

A jobbágyok vitás ügyeiket általában a földesúr **úriszéke** előtt intézték. A jobbágyokat tilos volt megfosztani a földjüktől, a földesúr köteles volt őket védelmezni. A nemesi vármegye költségeit is a jobbágyok viselték a **háziadó** formájában. A földesúri terhek helyi eltérései, a különböző országrészek eltérő gazdasági fejlettsége és a jobbágytelkek aprózódása következtében megindult a jobbágyság **differenciálódása**.

A század második felétől a Felvidéken és a Dunántúlon megjelent a **zselléresedés**, míg egy szűk réteg gazdagodott. A XVIII. század közepén több szervezett megmozdulásra is sor került (**1735-ös Békés megyei parasztfelkelés**, **1764-es madéfalvi veszedelem**, **1765-66-os dunántúli jobbágymozgalom**). Ezek után adta ki **Mária Terézia** az **Urbáriumot (1767)**, melynek legfontosabb eredménye a **jobbágyság terheinek törvényes rögzítése** volt. Megmaradtak az állami adók, a kilenced és a tized. A pénztartozást a jobbágyok és a zsellérek számára 1 forintban határozta meg, a munkajáradék (egész telek után) heti egy nap ígás, vagy két nap kézi robotban egyesült.

II. József az **1784-es Horia és Kloska** vezette **parasztfelkelés** után **1785**-ben adta ki **jobbágyrendeletét**, amelyben megszüntette az örökös jobbágyi állapotot és megtiltotta a jobbágy név használatát.

A földbőség és a munkaerőhiány következtében a jobbágyság helyzete jónak volt mondható. Míg a század első felében az állami, addig a század második felétől a földesúri terhek voltak jelentősebbek. A jobbágyság helyzetének rendezésére a reformkorban születtek kísérletek, majd véglegesen az „áprilisi” törvényekben szüntették meg a jobbágyságot.

A jobbágykérdés megoldása a reformkorban

II. József **jobbágyrendelete** papíron megszüntette a jobbágyságot (1785), de elképzelése csak kísérlet maradt, és a jobbágyság léte a XIX. század derekára a társadalmi és gazdasági haladás akadályává lett. **A jobbágy nem volt annyira érdekelt** a termelésben, mint a bérmunkás vagy a szabad paraszt. Ezen kívül a nagyszámú jobbágyság miatt **nem tudott létrejönni a szabad munkaerő**, mely az iparosításnak is alapfeltétele volt.

A jobbágyfelszabadításnak **két lehetséges formája** a kárpótlással vagy anélkül történő jobbágyfelszabadítás. Széchenyi programjában már megtalálható a jobbágyfelszabadítás gondolata, viszont ezt a földbirtokos nemesség kártalanításával képzelte el. Az 1832-36-os országgyűlés már elfogadta az önkéntes örökváltságot, I.

Ferenc azonban nem volt hajlandó szentesíteni. Az örökváltság a nemesség nagy részének is kedvezett volna, hiszen így pénzhez juthatott volna **gazdaságának korszerűsítéséhez**.

Az 1839-40-es országgyűlésen már törvénybe iktatták az önkéntes örökváltságot, igaz, hogy ezt a lehetőséget 1848-ig csak a jobbágyság 1%-a tudta kihasználni, mégis ez igen fontos előrelépés a jogegyenlőség megvalósítása terén. Wesselényi, majd Kossuth programjában a jobbágykérdést **kötelező örökváltsággal** akarta megoldani, melyet a parasztságnak kellett volna kifizetnie állami támogatással a nemesség adóztatása mellett.

A jobbágyfelszabadítással összhangban került előtérbe az **érdekegyesítés** gondolata. Ez a jobbágyság és a földbirtokos nemesség érdekeinek összhangba hozását jelenti a polgári átalakulás érdekében. (A polgári átalakulás elképzelhetetlen egy széles társadalmi bázis megteremtése nélkül.) Az érdekegyesítés fontos eleme a **birtokbírhatás kiterjesztése**, ami az 1843-44-es országgyűlésen valósult meg. Végső célja pedig a nemzet közösségnek létrehozása, ennek elemei: a jobbágyfelszabadítás, **a törvény előtti egyenlőség és a népképviselőlet**. Az érdekegyesítés Kossuth programjában kapott hangsúlyos szerepet, melyet a pesti Hírlapban fejtett ki.

1847-től a reformellenzék már állami kártalanítást követelt. A jobbágyfelszabadítás végül az **1848-as „áprilisi” törvényekkel** valósult meg kötelező örökváltság formájában, melyet állami kárpótlással kívántak végrehajtani. A kárpótlásra csak 1853-ban, a szabadságharc veresége után került sor, a nemesség számára kedvezőtlen formában.

A ZSIDÓSÁG HELYZETÉNEK JELLEMZŐI MAGYARORSZÁGON 1867-1945

A **kiegyezés** (1867) és az Osztrák-Magyar Monarchia létrejötte után született meg az **emancipációs törvény** a zsidók teljes egyenjogúságáról, a polgári és politikai jogok tekintetében. 1868-69-ben létrehozták az Egységes Izraelita Kongresszust, ahol egy közös zsidó szervezet létrehozását tervezték. Ehelyett végül három szervezet jött létre: a legnagyobb a modernké lett, az úgynevezett kongresszusi vagy neológ zsidóság, míg a szélsőségesen konzervatívok az ortodox, a középutasok pedig az úgynevezett statusquo szervezetbe tömörültek. (Ez utóbbiak jelszava így hangzott: *status quo ante* = a helyzet legyen olyan, mint régen, vagyis ne újítsunk, de ne is szigorítsunk.) A **zsidó vallás teljes elismertetése**, recepciója azonban ekkor még nem valósult meg, arra csak **1895**-ben került sor.

Az **1873**-ban Buda, Pest és Óbuda egyesítésével **létrejött Budapest** főváros **felemelkedésében a magyar zsidóság igen fontos részt vállalt**. Ebben a korban az egész ország gazdasági élete jelentős mértékű fejlődést mutatott, amiben döntő szerepe volt a magyarországi zsidóságnak. Tevékenységük nyomán gyárak és üzemek létesültek (pl. a Wolfner-bőrgyár, a Pick- és a Herz-féle szalámigyár), bányákat létesítettek, bankokat hoztak létre, kiépült a vasúti hálózat, és megszervezték a magyar mezőgazdaság, a gyümölcs- és bortermeletés modern exportját. (Gondoljunk csak például a Wodianer-féle maglódi mintagazdaságra, vagy a Kecskeméti Hercz által Kecskemét környékén megszervezett gyümölcs-nagykereskedésre stb.).

A magyar zsidóság a hazai **tudomány fejlődésében** is jelentékeny szerepet vállalt, mindenekelőtt az orvostudomány terén. A Budai Egyetem első zsidó vallású doktora, **Östreicher-Mannes József** (1756-1832) a Balaton első **fürdőorvosaként** megalapította **Balatonfüred** települését és a **füredi szívkórházat**. A magyar **szemészet** úttörője **Hirschler Ignác** (1823-1891), aki az 1686-69-ben megtartott „zsidó kongresszus” fő szervezője volt, akadémikus és főrendi házi tag lett. Ugyanezeket a rangokat érte el a magyar **tüdőgyógyászat** vezéralakja, korábban a szabadságharc katonáorvosa, báró tolcsvai **Korányi Frigyes** (1823-1913). A modern magyar **sebészet** kiemelkedő alakja báró pusztapéteri **Herczel Manó** (1861-1918), aki a Szent István kórház főorvosaként tevékenykedett. A tudományos magyar **nyelvészet** úttörője **Munkácsi Bernát** (1860-1937), az **iszlámkutatásé Goldziher Ignác** (1850-1921), a magyar **történetírás** legkiemelkedőbb művelői pedig **Acsády Ignác** (1845-1906) és **Marcali Henrik** (1856-1943) voltak.

1895-ben a magyar országgyűlés a **zsidó vallást "bevett vallásnak"**, azaz a többi felekezettel **egyenrangúnak** nyilvánította. Ugyanebben az évben törvényt hoztak a polgári házasságról, amely a zsidó-keresztény **vegyes házasságok lehetőségét** nyitotta meg. Egyre több zsidó vallotta magát magyarnak, s a különféle nemzetiségek lakta országrészekben a zsidó vallásukat magyar nemzetiségűnek írták be a statisztikákba. A zsidók ezeken a területeken a magyar képviselőkre adták le voksukat.

A 19. század végén Magyarország korábban soha nem látott módon fejlődött, és a 20. század elejére utolérte, sőt bizonyos területeken meg is előzte néhány nyugat-európai szomszédját. Nem kétséges, hogy a liberális **felemelkedésben különös szerepe volt az ország zsidóságának**. Nemesi rangot mintegy 280 zsidó vallású család kapott, közülük 26-an a bárói címet is elnyerték. Európában sehol ennyi nemesi rangot nem szereztek zsidók, és persze, nem is törekedtek megszerzésükre.

A magyar **kultúra megújulásában** is hallatlanul nagy szerepe volt a magyar zsidóságnak. A századvég legjelentősebb irodalmi folyóiratát, (A Hét címmel) **Kiss József** (1843-1921) költő szerkesztette. **Ágai Adolf** (1836-1916) indította meg már 1867-ben a legismertebb humoros lapot, *Borsszem Jankó* címmel. A „Pesther Lloyd” főszerkesztője, **Falk Miksa** (1828-1908) akadémikus lett: egyébként ő volt a „legnagyobb magyar”, Széchenyi István iratainak közreadója, a „haza bölcse”, Deák Ferenc titkára és Erzsébet királyné magyar tanára is. A népszerű „Tolnai Világlapja” és a „Tolnai Világlexikon” a Mauthausenban elpusztított **Tolnai Simon** (1868-1944) újságírónak köszönhető.

A **modern művészetek** képviselői között szinte minden területen (az **építészetben**, a **szobrászatban** és a **festészetben**) nagy számmal találunk zsidókat. **Baumhorn Lipót** (1860-1932), **Lechner Ödön** tanítványa például összesen huszonnégy gyönyörű, szecessziós zsinagógát tervezett az országban, köztük a híres szegedi zsinagógát (1903). Még a változatlanságáról híres zsidó temetőkhöz is behatolt a modern művészet: **Lajta Béla** (1873-1920) tervezte a Salgótarjáni úti temető kapuját. A rákoskeresztúri *Schmidl-sírkő* a magyar szecesszió egyik remekműve. Az új magyar irodalmi hullám (élén Ady Endrével) a **Fenyő Miksa** (1877-1972), **Ignotus** (eredeti neve Veigelsberg Hugo, 1869-1949) és báró **Hatvany Lajos** (1880-1961) által 1908-ban alapított „*Nyugat*”-ban jelent meg.

Az I. világháború végéig tartó **polgári fejlődés elősegítette a zsidóság asszimilációját és megerősödését**. Kialakult egy **nagy létszámú, iskolázott, művelt, értelmiségi vállalkozói és kereskedői réteg**, amely hazájának érezte ezt az országot, és jól összeegyeztette magyarságát zsidóságával. A magyar ipar és

kereskedelem létrehozásában, fejlesztésében múlhatatlan érdemei vannak a zsidóságnak. Sorolhatnánk pénzembereket, közgazdászokat, tudományos kutatókat, mérnököket, feltalálókat. A zsidó írók, költők, művészek, színészek, rendezők, filmes és színházi szakemberek örökre beírták nevüket a magyar kultúra történetébe.

Egyes **zsidók a politikai közéletben** is szerepet játszottak. Az első pesti rabbi, Wahrmann Izrael unokája, a várospolitikus **Wahrman Mór** (1832-1892) még csak a Kereskedelmi és Ipari Kamara, valamint a Zsidó Hitközség elnökeként hallatta szavát a közéletben. A sümegi születésű **Vázsonyi Vilmos** (1868-1926) azonban már **igazságügyi miniszter**, a rimaszombati báró **Hazai Samu** (1851-1942) **tábornok** és 1910-17 között **hadügyminiszter** is volt. Báró **Szterényi József** (1861-1941), az újpesti rabbi, Stern Albert fiaként a magyar ipar egyik újjászervezője, államtitkár, majd kereskedelmi miniszter lehetett. (A Tanácsköztársaság alatt egyébként Szterényit internálták, de később, 1927-től felsőházi tag lett.)

A **politikai ellenzék**, elsősorban a polgári radikálisok között is szép számmal találunk zsidókat. A modern gondolkodók vezére **Jászi Oszkár** (1875-1957) lett, aki 1918-ban a polgári demokrata gróf Károlyi Mihály vezette kormány nemzetiségi ügyekkel megbízott tárca nélküli minisztere lett. A szocialista eszméknek is sok híve akadt, így a szovjet mintára 1919 márciusában megalakult Tanácsköztársaság vezetői között is több zsidót találunk, akárcsak, eleinte az annak leverésére szerveződő fehérek között. (Az úgynevezett „szegedi tisztí különítmény” 72 tagja közül tizenöten zsidók voltak.)

A **századfordulón kibontakozó cionista mozgalom** alapítói, *Theodor Herzl* (1860-1904) és barátja, *Max Nordau* (eredeti neve Südfeld Miksa, 1849-1923) Budapesten születtek, az újságíró Herzl a Dohány utcai zsinagóga melletti házban (ma ennek a helyén működik a Zsidó Múzeum), míg az esszéíró Nordau a Wesselényi utca és a Rumbach utca sarkán. A magyar cionisták is létrehozták országos szervezetüket, folyóiratukat (*Zsidó Szemle* címmel), ifjúsági és sportegyesületeiket. Magyarországon a legismertebb zsidó sport-egyesület a Makkabi és a VAC (Vívó Atlétikai Club) volt.

Herzl unokaöccse, **Heltai Jenő** (1871-1957) viszont magyar író, költő, Petőfi Sándor „János vitéz”-ének dalműírója, a mozi magyarországi népszerűsítője lett. Az első magyar olimpiai bajnok, 1896-ban, úszásban **Hajós Alfréd** (1878-1955) mérnök lett. A magyar zsidókat az olimpiakonok és sportvilágbajnokok között feltűnően nagy számban találjuk, köztük **Petschauer Attila** kardvívót (1904-1943), akit később, a holocaust idején, az úgynevezett munkaszolgálatban, Ukrajnában halálra kínoztak. (Az ő történetét dolgozta fel Szabó István *A napfény íze* című filmjében.)

A zsidótörvények és a holocaust

Az I. világháború, illetve a trianoni egyezmény (1920. június 4.) miatti sokk után rendkívül megerősödött az antiszemitizmus Magyarországon. Az ellenforradalom a zsidók ellen fordult. Szervezett bandák raboltak és gyilkoltak országszerte, Pesten a Britannia szálló pincéjében kínoztak meg „kommunistagyanús” zsidó kereskedőket. (A legdurvább, több halálos áldozatot követelő incidens a Pest megyei Izsák és Orgovány közelében zajlott le.) Még a nagy tiszteletnek örvendő (később felsőházi taggá emelt) tudós szegedi főrabbi, *Lőw Immanuel* (1854-1944) ellen is „kormányzósértési” pert indítottak. **1920-ban megszületett az első korlátozó törvény, az úgynevezett *numerus clausus*.**

NUMERUS CLAUSUS: (latin, „zárt szám”) minden nemzetiség tagjai csak országos arányszámuknak megfelelő számban tanulhatnak egyetemen; ez a zsidóságot érintette leginkább. Az

egyetemek, vagy főiskolák létszámának max. 6%-a lehetett zsidó vallású. Az 1938-ban hozott zsidótörvények kiterjesztették a numerus clausust a gazdasági és kulturális élet valamennyi területére.

A **Bethlen István** gróf nevével fémjelzett **konzolidáció alatt sem javult lényegében az ország** és vele **az itt élő zsidók helyzete**. A **Horthy Miklós** kormányzó vezetésével kialakult, úgynevezett **keresztény, úri vagy rendi Magyarországon a haza és a haladás elvei** (a korábbiaktól eltérően) **egymással szembekerültek**. A német orientáció, az irredenta törekvések és az 1929-30-i gazdasági világválság kétségbeejtő hatása egyre inkább a **fasizmus** felé sodorták az országot. Hiába állította fel a magyar zsidóság Budapesten a ma is működő, első világháborús Hősök Templomát, hiába bizonyították a Hadviseltek Aranyalbumával nagyszámú és eredményes részvételüket a magyar hősök arzenáljában, a hatalom ellenük fordult. **A hitleri Németországgal és a Mussolini vezette Olaszországgal kötött szövetség**, akárcsak az irredenta jelszavak pedig **már a II. világháború előkészítését szolgálták**.

A 30-as évek végére ugyan javult a gazdasági helyzet, az úgynevezett **zsidótörvények** viszont egyre inkább **megfosztották jogaitól a hazai zsidóságot**. (1938-tól kezdődően összesen **négy zsidótörvényt** szavazott meg a Magyar Országgyűlés, ezek **egyre szigorúbbak** voltak.) Magyarország 1941 nyarán lépett be a II. világháborúba, amikor hadat üzent a Szovjetunióknak, és német nyomásra - noha megnemtámadási egyezmény kötötte - megtámadta Jugoszláviát, és megszállta a Délvidéket. Már a harcok megindulása előtt a katonaköteles zsidó férfiakat, fegyveres szolgálat helyett fegyvertelen, úgynevezett **munkaszolgálatra** és **megkülönböztető jel** viselésére kényszerítették. A munkaszolgálatosokat felügyelő „karpaszományos” keretlegények (felsőbb jóváhagyással) folyamatosan kínozták és gyilkolták a szerencsétlen zsidókat, akik közül többet egyenesen az orosz aknamezőkre küldtek, hogy alattuk robbanjon fel az elhelyezett akna. A „büntetések” között gyakran szerepelt a kikötözés, a botozás és a hideg télben meztelenre vetkőztetés.

1941-ben, a Délvidéken, az úgynevezett újvidéki pogromban mintegy tízezer embert, majd **1942-ben** a nem őshonos (1913 után beköltözött) zsidók elhurcolásakor, az ukrajnai **Kámenyec-Podolsz**kbán mintegy hússzezer főt, a polgári lakosság soraiból, kegyetlenül meggyilkoltak. A zsidótörvények a többség munkájának megszűnését, megélhetésének veszélyeztetését, sőt egyre inkább életét is fenyegették. S mindez csak előjele volt a szörnyű katasztrófának, amely a magyarországi zsidóságra várt. **1944. március 19-én a német csapatok megszállták az országot**, Eichmann és hírhedt kommandója Magyarországra érkezett, a „**zsidókérdés – úgymond – végső megoldása**” végett.

Minden zsidót összeírtak, és sárga csillag viselésére kötelezték őket. Megkezdődött a vidéki zsidóság deportálása, először a Kárpátaljáról (ma Ukrajna), majd az ország egész területéről. A fővárosban a zsidókat úgynevezett csillagos házakba, majd **gettóba** zárták. A román kapituláció után, 1944. augusztus végén a front Magyarország területére tevődött át. Nagybacsoni Nagy Vilmos honvédelmi miniszter egy időre leállította a deportálásokat. Horthy Miklós kormányzó megpróbált „kiugrani” a háborúból: **1944. október 15-én** proklamációjában bejelentette, hogy Magyarország leteszi a fegyvert. Még aznap – német katonai segédlettel – a szélsőséges nacionalisták, a „**nyilas párt**” (élén Szálasi Ferencsel) **átvette a hatalmat**.

Ekkor már, miközben az ország fokozatosan az előrenyomuló orosz csapatok kezére került, a féktelen terror lett úrrá. Mivel a deportáló vonatokat már nem tudták útnak indítani, bujkáló és szomszédjaik által feljelentett, vagy az utcán és másutt,

kegyetlen módon összefogdosott zsidókból gyalogmenetet indítottak nyugat felé. Ebből a „**halálmenetből**” csak kevesen tértek vissza. Az életben maradt munkaszolgálatosokat is nyugatra irányították. Közülük is sokan út közben pusztultak el, vagy meggyilkolták őket, mint a bori haláltáborból út közben megölt **Radnóti Miklós** költőt (1909–1945), vagy **Szerb Antal** irodalomtörténészt (1901–1945).

A **pesti gettót** (időhiány miatt) nem tudták deportálni, ott mintegy 70.000 ember zsúfolódott össze, közülük hétezeren az éhezés és a járványok következtében elpusztultak. (A Dohány utcai zsinagóga kertjében temették el őket, ott áll ma Varga Imre szobrászművész emlékfája, amelynek „leveleire” a meggyilkoltak neveit jegyezték fel.) A nyilas banditák a fővárosban folyamatosan raboltak, és válogatás nélkül gyilkolták az üldözött zsidókat, az őket rejtegető magyarokat és az ellenállógyanus személyeket. Az úgynevezett „nyilas házak” pincéiben (például a zuglói Thököly étterem épületében) kínzóhelyiségeket rendeztek be. Az elfogott zsidókat a jeges Dunába lötték. (A gettó két egykori bejáratánál később táblát helyeztek el, a Dunába ölték emlékét pedig a Vizafogónál és a Margit híd pesti hídfőjénél emlékmű őrzi.)

Az üldözöttek mentésében a magyar értelmiségiek (a népszerű **Jávor Pál** színész, **Karády Katalin** énekes és mások) **mellett a semleges országok követségei is tevékenyen részt vettek.** Ezen a téren **Raoul Wallenberg**, a svéd nagykövetség titkára volt a legeredményesebb. (Őt rövidesen az oroszok, politikai megfontolásból elfogták, és a gulágra hurcolták.) Jelentős embermentést végzett a svájci **Carl Lutz** is, akárcsak az olasz **Giorgio Perlasca**, aki spanyol követnek adta ki magát a németek előtt. (Áldásos tevékenységüket ma emlékmű őrzi Budapesten.)

A pesti gettó 1945. január 17-én szabadult fel, a főváros budai oldala (noha a fasiszták a hidakat mind felrobbantották) **február 13-án** került szovjet uralom alá, az egész országból pedig **1945. április 4-én** űzték ki a fasisztákat. A korabeli Magyarország területén élt közel egymillió zsidó kétharmadát, több mint 600.000 embert, a mai Magyarország területén élt hatszázezer zsidóból pedig mintegy 400.000 főt pusztítottak el a holocaust idején.

A MODERN DEMOKRÁCIÁK XVIII. SZÁZADI GYÖKEREI

A parlamentáris monarchia őstípusának kialakulása

Az **1689**-ben az angol belpolitikában megkezdődött reformfolyamat folytatásaként a **XVIII. század** során alakult ki a **polgári parlamentarizmus**nak az a formája, melyet utóbb a többi ország is megirigyelt és részben átvett. (Például Magyarország az 1848-as törvényekkel, és részben az 1867-esekkel is.)

Fő elvei: **a király a kormányzásba nem szól bele, a győztes párt adja a miniszterelnököt, és az általa kijelölt minisztereket, a kormány felelősséggel tartozik az alsóháznak, ha hibázik, lemond.** Kialakult az a két párt, mely egymást váltogatta a vezetésben, a liberálisabb hagyományú **whig** és a konzervatívabb **tory** párt. Az **ellenzék** igazi **feladata** az éppen **kormányon lévő párt ellenőrzése**, kritikája lett. (A pártot a képviselők és jelöltek együttese jelentette, szervezete még nem volt.)

Mindez még csak csírája volt a demokráciának, a képviselőket a választókerületek sajátos elosztása és a választójog szűkössége (magas vagyoni cenzus, bár születési cenzus nincs) miatt az összlakosság 1,5%-a választotta csak, ők is gyakran lepénzelve valamelyik párt által.

Hatalommegosztás: az állami főhatalom megosztását jelenti, amely a különböző érdektörékvések hatékony és demokratikus érvényesítését szolgálja, Alapvető és legszélesebb körben elterjedt a Montesquiei által kidolgozott hármass megosztás: a törvényhozó, a végrehajtó és az igazságszolgáltató hatalom egymást fékező, kiegészítő és ellenőrző függetlensége. A hatalommegosztás modern elméletei további hatalmi ágakkal is számolnak, így pl. az önkormányzatokkal, valamint a média befolyásával.

Az első politikai mozgalmak a felvilágosodás jegyében

A felvilágosodás nem csak a világszemléletet alakította át, hanem **közvetlenül is hatott a politikai eseményekre.** Előbb a központi kormányzatok politikusait „hódította meg”, főleg a periférián (felvilágosult abszolutizmus). A század utolsó harmadára pedig egyre nagyobb szerepük lesz azoknak a gondolkodóknak, politikusoknak és mozgalmaknak, melyek a felvilágosodás eszméivel felvértezve éppen a központi hatalommal szemben lépnek fel, és elsősorban egyes fejlettebb országokban. E politikai mozgalmak hátterében ugyanis ott voltak mindazok a társadalmi konfliktusok, amelyek ezeken a helyeken éppen a nagy gazdasági-társadalmi átalakulásoknak, a gyors népességnövekedésnek, a városok, ipar, kapitalizmus gyors térhódításának voltak köszönhetőek.

A felvilágosodás szülőhazájában, Angliában ezek a mozgalmak viszonylag szelídek, az újabb angol hagyományoknak megfelelően megegyezést keresők voltak. Fő céljuk a választójog kiszélesítése, a választási visszaélések megszüntetése volt; vagyis nem a fennálló berendezkedés eltörlése, hanem tökéletesítése.

Már **komolyabb konfliktusok** voltak **Amerikában.** Az egész kontinensen gyorsan szaporodtak a szabadkőműves páholyok és egyre határozottabban terjedt az a nézet angol és spanyol telepesek, illetve meszticek, feketék, kreolok, indiánok körében, hogy **az emberi és politikai jogok, az önrendelkezés joga gyarmati lakosokat is megilleti.** Számos felkelés robbant ki a kontinensen. A legjelentősebb és legsikeresebb az észak-amerikai angol gyarmatok függetlenségi háborúja volt.

Egy kis kitérő:

Az amerikai függetlenségi háború

Észak-Amerika atlanti partvidékén tizenhárom egymással részben határos, de igazgatásában különálló **angol gyarmat** jött létre a XVIII. századig. (Ezek mellé a hétéves háborút követően újabb angol fennhatóságú területek csatlakoztak (1763), itt azonban évtizedekig még alig éltek angol telepesek.) A tizenhárom gyarmat a XVIII. század folyamán óriási fejlődésen ment keresztül. Lakóinak száma nagyjából tízszeresére (kb. 3 millió) növekedett, gazdaságának növekedése pedig még ennél is nagyobb mértékű. Az egyes területek szakosodtak az ott megfelelő termékre, és élénk kereskedést folytattak egymással, Angliával és – Anglia engedélye nélkül – Európa más országaival is. Elsősorban a mezőgazdaság volt fejlett (északon gabona, len, délen pedig „olcsó” fekete rabszolgákkal művelt gyapot, dohány, rizs, indigó ültetvények), de északon manufaktúrák is alakultak. Az átlag életszínvonal a XVIII. századra magasabb volt mint Angliában, ugyanakkor adót nem fizettek.

A hétéves háború alatt – mely részben éppen az amerikai telepesek érdekében folyt a franciák ellen – Anglia súlyosan eladósodott. Hiába kívánta azonban a telepeseket megadóztatni. Ők, akik nemzedékek óta nem csak a természettel és a franciákkal harcoltak keményen létfeltételeikért, de könyörtelenül szorították vissza az indiánokat és elevenítették fel a rabszolgaságot a feketék számára, ők, **ha a saját jogaikról és társadalmi szerződésükről volt szó, akkor rettenthetetlenül szálltak szembe uralkodójukkal is. Azt vallották, hogy mivel nincs képviselőjük az angol parlamentben, adózni sem kötelesek.** Anglia megijedt a telepesek gyorsan fejlődő öntudatától és gazdaságától – melyben az anyaország veszedelmes versenytársát látták – ezért **korlátozni akarták további gyarapodásukat. Megtiltották újabb területek betelepítését, egyre újabb adófajták bevezetésével próbálkoztak.** Ezek túlnyomó részét a gyarmatosok ellenállása miatt kénytelenek voltak visszavonni, ám ragaszkodtak a szimbolikus nagyságú **teaadóhoz**, amit az öntudatos telepesek elvből utasítottak el. Egy angol teaszállítmányt a tengerbe szórtak (**bostoni teadélután, 1773**), **megtagadták az adófizetést** és mindenféle **angol áru behozatalát**, s létrehozták a gyarmatok együttműködését az ellenállás megszervezésére (1774).

Anglia, a spanyol, francia és holland birodalmak legyőzője nem viselte el saját alattvalói engedetlenségét, **fegyveresen próbált rendet teremteni. Háború robbant ki az Egyesült Királyság és gyarmatai között (1775-1783).** Utóbbiak **1776-ban Függetlenségi Nyilatkozatban** hozták a világ tudtára elszakadásukat az emberi jogokat eltipró, a társadalmi szerződést felrúgó zsarnoki hatalomtól. (A nyilatkozat megfogalmazói között volt **Thomas Jefferson** és **Benjamin Franklin**.) Számos európai uralkodó – főleg a francia (XVI. Lajos), de a spanyol és a holland is – fegyveresen támogatta a királyukat zsarnoknak nyilvánító, fellázadt gyarmatokat. Anglia meggyengítésének lehetőségét ugyanis nem akarták elszalasztani, s közben nem vették tekintetbe, hogy az újféle elvek az ő koronájukra is veszélyeket tartogathatnak. A franciáktól megszerzett területek angol kézben maradtak, de **a tizenhárom gyarmat Amerikai Egyesült Államok néven függetlenné vált.** A harcot **George Washington** vezette, ő lett a független ország első államfője, majd fővárosának névadója.

Az első modern alkotmány

Az Egyesült Államok feudális hagyományok és rétegek hiányában szabadon állíthatta fel **a felvilágosodás eszméinek megfelelő államot.** Ennek fő elemei

egyrészt a helyi parlamentek, felelős kormányokkal és kormányzókkal. Másrészt a közös szövetségi szervek, így a **törvényhozás (kongresszus)**, melynek a **felsőházába (szenátus)** az államok delegáltak 2-2 főt (vagyis ez is választott szerv, az angol Lordok Házával ellentétben), **alsóházába (képviseelőház)** pedig a lakosság arányába küldtek képviselőket. Az államforma **köztársaság** lett, **élén** nem király, hanem a nép által közvetetten négy évre megválasztott **elnök** állt, aki a **végrehajtás (kormány)** feje, (külön miniszterelnök nincs, a miniszterek nem felelősek a kongresszusnak, csak az elnöknek, a hadsereg főparancsnoka, és háromszori vétőjogával a törvényhozást is befolyásolhatja. Bár hatalma időben korlátozott és felelős a kongresszusnak, befolyása óriási. (Ezért az ilyen típusú államot **prezidenciális - elnöki demokráciának** nevezik, ellentétben az angol típusú parlamentárisal.) A bíróság itt is független.

Ez **tisztább demokrácia**, mint az angol, **elvben általános választójoggal**. Ám az egyes államok a választójogot korlátozhatták, s nem rendelkeztek azzal a színesbőrűek és a nők. A rabszolgaságot sem törölték el. (AZ összlakosság kb. 3-4%-ának volt választójoga.) itt is két nagy párt alakult, a konzervatívabb demokrata és a liberálisabb republikánus (arcukat később megváltozott, ma a republikánus a konzervatív).

Államelméletek

Szerződéselméletek

A szerződéselmélet a maga teljességében a **17. században** bontakozott ki. Alapeleme a társadalmat és az államot megelőzően létezett **természeti állapot feltételezése**. A bizonytalan körülmények, a kiszolgáltatottság arra indítja az embereket, hogy egy társulási szerződéssel önként létrehozzák a szervezett társadalmat, illetőleg az államot, biztonságuk érdekében lemondva természetes jogaikról vagy azok egy részéről.

Ettől eltérő az alávétési szerződés, mellyel a társadalomban vagy államban élő **emberek az uralkodóval**, illetve általában a **kormányzattal kötnek szerződést**. A nép **engedelmességet** ígér, az uralkodó pedig **jó kormányzást és biztonságot**; amennyiben ezt **nem tartja be, megszegi a szerződést, és a nép elmozdíthatja**. E kettős szerződés-teóriát aztán jól lehetett alkalmazni akár az uralkodó abszolút hatalmának alátámasztására (Hobbes), akár a kormányzat megbízás jellegének (Locke) vagy a népszuverenitásnak (Rousseau) az igazolására.

A szerződéselméletet egészíti ki a **természetjog** koncepciója, amely törvényhozástól, megállapodástól, hagyománytól s bármely emberi intézménytől független ideális törvény, egyetemes erkölcsi rend létét tételezi fel. **Az ember természetes és elidegeníthetetlen jogainak megfogalmazása a modern polgári demokrácia alapjainak, az emberi szabadságjogoknak a kidolgozását segítette elő.**

John Locke

John Locke (1632–1704) nevéhez fűződik a természetjog és szerződéselmélet paradigmájának a polgári demokrácia igazolására történő alkalmazása. Két értekezés a kormányzatról (1690) című politikaelméleti munkájában ő is a természetjogból és a szerződéselméletből indul ki, ám Hobbestól eltérően arra a következtetésre jut, hogy **az állam szuverenitásához nem szükséges az abszolutista államforma.** Locke elfogadja, hogy az emberiség kezdetben a természeti állapotban élt, de ez nála nem az önfenntartás ösztöne által vezetett egyének élethalálharcát jelenti, hanem épp ellenkezőleg: a természetes erkölcsi törvény irányította szabadság és egyenlőség állapotát.

Locke teóriájában központi szerepet kap a **munka** és a **tulajdon**. A természeti állapotban **az egyén saját munkája révén teremti meg jogát a magántulajdonhoz**, mindahhoz, amit munkájával megszerez, amit a természetből kihalás, mindaddig, amíg másnak is marad. A pénz feltalálása vezet ahhoz, hogy az egyik ember tulajdonának mértéktelen megnövekedése miatt nem jut a másoknak, és így a természetjog szabálya nem érvényesül. Hobbes szerint a tulajdonról csak az állam létrejötte után beszélhetünk, ezzel ellentétben **Locke felfogásában a tulajdon már a természeti állapotban, a közösség létrehozása előtt kialakult, sőt, lényegében egy magántulajdonosi rendet azonosít a természeti állapottal.**

Az állam létrehozásának szükségességét épp az veti fel, hogy a magántulajdon, az élet és a szabadság megvédésének a természetes állapotban lehetséges eszköze, az önbíráskodás fizikai erőszaka nem elégséges. Ezért a természettől fogva szabad, egyenlő és független emberek kényelmük, biztonságuk, békéjük és egyéni szükségleteiket immár meghaladó tulajdonuk védelme érdekében összefognak, közösséggé, egy politikai testté egyesülnek. Ennek során **két társadalmi szerződést kötnek. Az egyikkel szabad elhatározásukból, kényszer nélkül létrehozzák a politikai közösséget, a másikkal pedig átruházzák a hatalmat a kormányzatra.**

A szerződéssel az emberek természetes jogaik két eleméről mondtak le. Először is arról a természetes hatalomról, hogy mindazt megtehessék önmaguk, illetve a többiek védelme érdekében, amit a természetjog megenged, és ami belátásuk szerint e célnak megfelel. Hatalmuknak erről a részéről az emberek csak részben mondanak le, amikor elfogadják, hogy saját maguk, illetve a közösség megóvása érdekében a társadalom által hozott törvények szabályozzák tetteiket. Teljes egészében feladják viszont azt a jogot, hogy a jogsértőt saját kezűleg megbüntessék, és természetes erejüket a társadalom végrehajtó hatalmának rendelkezésére bocsátják.

Locke az így létrejött állammal szemben tartalmi követelményként a következőt fogalmazza meg: **az emberek azért adják fel természetes hatalmukat, hogy a létrehozott közhatalom jobban megóvja életüket, szabadságukat és vagyonukat**, ezért e hatalom nem mehet messzebb annál, mint ami a közjó érdekében szükséges. Az, aki a közösségen belül a legfőbb hatalommal rendelkezik, köteles szilárd, kihirdetett, a nép által ismert törvényekkel kormányozni, és nem ideiglenes rendelkezésekkel: ezt a jogot kell alkalmazniuk a független és igazságos bírának a viták eldöntésekor; erőszakhoz pedig csak a törvények végrehajtása, illetve a külföldről jövő támadások elhárítása érdekében lehet nyúlni.

Míg Hobbes elméletében a társadalmi szerződés lényege a szuverén korlátlan hatalmának történő alávetés, addig **Locke-nál az egyének egyrészt szerződnek a közösség létrehozására** – ami Hobbesnál fogalmilag kizárt, mert ezt a szuverén alkotja meg –, **másrészt az alávetési szerződésben jogaikat csak feltételesen**

ruházzák át a közösségre. Az állam létrehozásával az emberek nem mondanak le alapvető jogaikról, legfeljebb az addig természetes jogok államilag szabályozott polgári jogokká válnak.

Kévés politikaelmélet ragadja meg korának társadalmi viszonyait és problémáit oly általános szinten, ugyanakkor oly pontosan, mint Locke-é. Nemcsak az angol alkotmányosság diadalra jutott elveinek megfogalmazása miatt vált népszerűvé: liberális szabadságfogalma, a hatalomgyakorlásnak az egyéni szabadságjogokra tekintettel történő korlátozása miatt méltán csodálták a kontinensen, nem is beszélve az amerikai Függetlenségi Nyilatkozatra kifejtett hatásáról.

Rousseau

A 18. században már jelentkeztek azok a politikai gondolkodók, akik elégtelennek találták a természetjogi teóriát. **Jean-Jacques Rousseau** (1712–78) államelmélete sajátos helyet foglal el a természetjogi és szerződéselméletek sorában, mert elfogadja a természeti állapot és a társadalmi szerződés fikcióját, de a természeti állapotot a boldogság korának tartja. Szembehelyezkedik a kor uralkodó nézeteivel, hiszen megkérdőjelezi a fejlődés értelmét, amikor a dijoni akadémia által feltett kérdésre – Javított-e az erkölcsökön a tudományok és a művészetek újraéledése? – egyértelműen nemmel felel.

Az *emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól* című értekezésében (1755) a romlás társadalmi méretű történetét mutatja be. E műben Rousseau a természeti állapotról, annak elvesztéséről és a társadalom betegségeiről vallott nézeteit fejti ki. Mit tegyünk hát? – teszi fel a kérdést egyik jegyzetében Rousseau. *„Döntsük le a társadalmakat, ne legyen többé enyém s tiéd, térjünk vissza az erdőbe a medvék közé?”*

Megőrizve azt az alaptételt, hogy **a természeti állapotba lehetetlen visszatérni**, rendszeres és átgondolt feleletet ad a feltett kérdésre *A társadalmi szerződésről* című művében (1672), ahol azt vizsgálja: *„létezhet-e a polgári állapotban valamilyen törvényes és szilárd kormányzati elv, ha olyannak vesszük az embereket, amilyenek, a törvényeket pedig, amilyenek lehetnek?”* A természeti állapottól elszakadó emberek egy adott ponton olyan helyzetbe jutottak, hogy létük, az emberi nem fennmaradása került veszélybe. Egyetlen kivezető út nyílt: az erők egyesítése és összehangolt működtetése. De melyik társulás biztosítja továbbra is, immár a köz erejével, az egyén szabadságát, személyes jogait és vagyonát?

Ezt a **társadalmi szerződés** biztosítja, amely **Rousseau-nál nem az egyének közti vagy az egyének és a szuverén között kötött szerződést** jelenti – mivel a kormányzati szerződés lehetőségét minden körülmények között tagadja –, hanem azt, hogy **a társulás minden tagja feltétel nélkül lemond összes jogáról a közösség javára**. Minden személy az **általános akarat** legfőbb irányítása alatt egyesül, és mindenkit testületileg az összesség elkülöníthetetlen részévé fogadnak. Az így létrejött, egyének fölött álló, valamennyi egyén egyesüléséből származó személy a főhatalom, a szuverén. Rousseau társadalmi szerződésében a magánszemélyek és a köz kölcsönös kötelezettségvállalásában az egyén lényegében önmagával szerződik.

Rousseau-nál a társadalmi szerződés fogalma valójában formális, mert ugyan feltételezi, hogy az emberek egy szerződéssel a társadalomra ruházták egyéni jogaikat, de lényegében az egyenlőség biztosítása izgatja, az általános akarat mint a politikai kötelesség forrása nem szorul a szerződés fikciójára. A szuverén pedig nem egy külső hatalom, mint Hobbesnál, hanem maga a nép, oly módon, hogy a

szuverén hatalom mintegy belsőleg van jelen a romlott természetes ember erkölcsös polgárrá változása után.

A szerződéssel az ember megőrzi szabadságát, de ez már nem a természetes szabadság, melynek csak saját ereje szab határt, hanem a polgári szabadság, melyet korlátok közé szorít az általános akarat. Az általános akarat biztosítja a szerződés értelmét, a **közös érdek** érvényesülését a **magánérdekkel szemben**. Aki nem hajlandó követni az általános akaratot, azt az egész közösség fogja engedelmességre szorítani, azaz kényszeríteni kell, hogy szabad legyen. A szerződés a szabadság mellett az egyenlőséget is biztosítja, mely úgy értendő, hogy mindenkinek jut valami, de senkinek sem túlságosan sok.

De mi **az általános akarat** (volonté général)? Nem a többségi akarat, és nem is egyszerűen mindenki akarata, hanem **az állam valamennyi tagjának állandó akarata**: ez teszi **polgárrá és szabad emberré** őket. Helytelen tehát az a kérdésselvetés, hogy miért szabad az az ember, aki kénytelen a többiek akaratához alkalmazkodni. Az általános akarat révén a polgár valamennyi törvényhez beleegyezését adja. **A szavazásnál nem az a kérdés, hogy a polgárok helyeslik-e a javaslatot, hanem az, hogy a javaslat megfelel-e az általános akaratnak, azaz a nép akaratának.** Ha tehát az **enyémmelel ellentétes vélemény győz**, az csak annyit jelent, hogy **tévedtem**, az, amit általános akaratnak véltem, valójában nem az volt.

Miként biztosítják a törvények az általános akarat érvényesülését? A nép ugyan mindig jót akar, de nem mindig látja, hogy mi a jó, az egyén látja a jót, de nem akarja. Ezért van szükség a **törvényhozóra**, erre a minden szempontból rendkívüli emberre, aki **megalkotja a törvényeket**, de nem közhivatalnok, és nem a főhatalom képviselője, így **személyes céljai nem befolyásolhatják**. Megfogalmazza a törvényeket, de **nem rendelkezik törvényhozói hatalommal**, mely a **nép elidegeníthetetlen joga**, tehát a közösség **választással** dönti el, hogy az előterjesztett különös akarat **megfelel-e az általános akaratnak**.

A **főhatalom gyakorlása** az eddigiekből következően a **nép közvetlen részvételével** valósulna meg; ennek Rousseau több módozatát is felveti. Élesen bírálja ugyanakkor az angol képviseleti ideált, mert ott a polgárok a köz boldogságának elősegítői helyett a magánügyek rabszolgái. Az angol nép csak addig szabad, amíg megválasztja képviselőit, utána rabszolga, senki és semmi. A népet ugyanis nem lehet képviselni, csak az a törvény, amit a nép testületileg hagy jóvá.

Rousseau véleménye szerint az emberi jogok csak mint polgári jogok, a szabadság csak mint a politikai államban biztosított szabadság képzelhető el.

A természetjogi és szerződéselméletek a polgári forradalmak szellemi előkészítői közé sorolhatók. Ettől már csak egy lépés választja el azt a felismerést – amelyet egyesek, például Rousseau, meg is fogalmaztak, de a végkövetkeztetésig csak a forradalmak során jutottak el –, hogy **ha az állam alapja a társadalom, akkor annak tagjai határozhatják meg a politikai berendezkedés fajtáját.**

A szerződéselméletek eltérő politikai modelleket írnak le, az abszolutista megoldástól a **közvetlen és a képviseleti demokráciáig** lényegében megfogalmazzák a polgári politikai berendezkedés leglényegesebb alternatíváit. **Hobbesnál az uralkodó hatalma korlátlan; a közvetlen demokratikus ideált Rousseau képviseli; Locke többségi elve pedig a képviseleti demokrácia modelljének elméleti megfogalmazása.**

Itt kerültek először megfogalmazásra a modern politikai berendezkedés szempontjából meghatározó állampolgári jogok, a hatalommegosztás, valamint a képviseleti és a közvetlen demokrácia elvei.

A POLGÁRI ÁLLAMOK LÉTREJÖTTE ÉS MŰKÖDÉSE A XIX. SZÁZADBAN

A modern állam, politika és jog kialakulása Nyugat-Európában a polgári forradalmakban teljesedett ki. **A polgári forradalmak során a még megmaradt feudális kötelekeket teljes mértékben felszámolták, a feudális földtulajdont kötöttségek nélküli magántulajdonná alakították.** Ezzel vált teljessé a polgári társadalom és az állam elválása.

A polgári forradalmak két eltérő példáját adja **az angol és a francia átalakulás**. A szembetűnő eltérések ellenére sok közös vonás is felfedezhető a két fejlődési út között. Ha a polgári forradalmak céljának a polgári állam kialakulását tekintjük, akkor elmondhatjuk, hogy a francia forradalom csupán az 1789-es, 1830-as, majd 1848-as forradalmak sorozata végén tekinthető lezártnak. Ha így hasonlítjuk össze a két forradalmat, ugyanazokat a szakaszokat ismerhetjük meg: *forradalom* – a *forradalmat lezáró katonai diktatúra* (Anglia: Cromwell lordprotektorátusa, Franciaország: Napóleon uralma) – *restauráció* – *kiegyezés*. A polgári átalakulás hosszú idő alatt mehetett csak végbe (**1640-1688, 1789-1848**).

Forradalom: az a történelmi-politikai jelenség, amely az aktuálisan fennálló rend bukását és ezzel együtt a társadalmi, gazdasági, politikai rend gyökeres átalakulását kezdeményezi. A forradalom ilyen értelemben nem korlátozódik minden esetben a politikai szférára, és nem jár feltétlenül együtt az erőszakkal, illetve annak alkalmazásával.

Az angol polgári forradalom

Angliában még a rendek előjogainak védelme, a vallási vita állt a forradalom kitörésének középpontjában, és az állam- és jogfejlődést erőteljesen befolyásolta, hogy a forradalom kompromisszummal végződött. Az átalakulás az árutermelő nemesség és a tőkés polgárság szövetségére épült, hiszen az angol földbirtokosok nem akadályozták az ipari termelés és a kereskedelem fejlődését, sőt maguk is bekapcsolódtak abba. A forradalom előtti intézményeket nem számolták fel radikálisan, egyfajta folytonos fejlődés keretében alakították át azokat.

Az így létrejövő **alkotmányos monarchia** azonban már a modern polgári állam ismérveit hordozta. Anglia a parlamentarizmus és a klasszikus kapitalizmus mintaállamává vált. Az állam élén álló **király helyett a parlament lett az állam életének valódi irányítója**.

Hatalommegosztás: az állami főhatalom megosztását jelenti, amely a különböző érdektörekvések hatékony és demokratikus érvényesítését szolgálja. Alapvető és legszélesebb körben elterjedt a Montesquiei által kidolgozott hármasság megosztás: a törvényhozó, a végrehajtó és az igazságszolgáltató hatalom egymást fékező, kiegészítő és ellenőrző függetlensége. A hatalommegosztás modern elméletei további hatalmi ágakkal is számolnak, így pl. az önkormányzatokkal, valamint a média befolyásával.

Az **alkotmányos monarchia alapokmányának** az 1689-ben kiadott **Bill of Rights** tekinthető, amely függetlenítette a királytól a törvényhozó és a bírói hatalmat, rögzítette, hogy a király nem függesztheti fel a törvényeket a parlament jóváhagyása nélkül, és csak a parlament engedélyével lehet hadsereget felállítani. Az angol államberendezkedés egyik különlegessége az erőteljes **önkormányzatiság**.

Önkormányzat (autonómia): a helyi szervek önigazgatási joga, amely a saját hatáskörükbe tartozó ügyekben a központi hatalomtól független intézkedésüket biztosítja. Az önkormányzatiság nemcsak területi elvek alapján épülhet fel és ennek következtében nem kizárólag községeknek, városoknak,

vármegyéknek lehet autonómiája, hanem intézmények, így kamarák, egyetemek, egyházak stb. is kaphatnak – meghatározott feladatok ellátására – öngazgatási jogot.

Az angol államfejlődés során korán kialakultak a **pártok**, amelyek nélkülözhetetlen szereplőivé váltak a kormányzati életnek.

Ezek az ún. *honorációr pártok* azonban nem egyeznek meg a modern tömegpártokkal: csupán a parlamentbe már bejutott képviselők között szerveződtek meg, tagjai pedig kizárólag az értelmiség és a vagyonos rétegek szűk köréből kerültek ki.

A XIX. század második felében vált általánossá a parlamenti „váltógazdálkodás”: két nagy párt, a **konzervatív (tory)** és a **liberális (whig) párt** váltotta egymást a kormányzásban.

A francia polgári forradalom

Franciaországban a forradalom **radikális változásokat** hozott és egy **gyökeresen új államot** próbált megteremteni. A francia forradalomban **a rendek már modern képviseleti intézménnyé, nemzetgyűléssé alakultak**, és a polgárságot nem vallási, hanem **politikai eszmék vezették** a forradalomba. A forradalom változásai az alkotmányos monarchiától a kisebbségi diktatúrán és a radikális demokrácián keresztül a bonapartizmusig vezetett az út, megelőlegezve a XIX. századi polgári berendezkedések alaptípusait.

A francia forradalom az „Ész évszázadának” (XVIII.sz.) elméleti vívmányait igyekezett valóra váltani. Ezt fogalmazták meg az ember alapvető jogait deklaráló **Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatában (1789)**, és az **1791-es alkotmányban**.

A forradalom további radikalizálódása azonban az egyén szabadságát alávetette a kollektív akaratnak, a centralizációnak, és a szabadság eszmény a terrorral, az erények fanatikus hirdetésével összekapcsolt jakobinus diktatúrában végleg elbukott.

A forradalom és Napóleon császársága sem hozott létre parlamentáris gyakorlatot, és nemhogy felszámolta volna az abszolút monarchiában kialakult centralizációt, továbbfejlesztette azt. Ezzel az örökséggel zajlott a Bourbonok restaurációja és Lajos Fülöp alatt az alkotmányos monarchia kiépítése, egészen az 1848-as párizsi forradalomig, amely létrehozta – a szintén rövid életű – második köztársaságot.

A francia fejlődés során a XIX. században a politikai berendezkedés újabb és újabb forradalmak révén újult meg. Az angol kompromisszumos megoldással szemben a francia politikát a forradalom idején és a XIX. század folyamán is az ellentétes irányzatok kölcsönös megsemmisítésére irányuló radikalizmus jellemezte.

A polgári állam általános jellemzői

A polgári államok általános jellemzője, hogy a korábbi kollektív jellegű rendi képvisellel szemben az **egyénre épülő képviselet**, az uralkodó egyszemélyi hatalma helyett a **népszuverenitás**, az abszolút önkénnyel szemben a **szabadságjogok**, a rendi egyenlőtlenségek helyett pedig a **politikai egyenlőség** érvényesülnek.

Az „intézményi állam” a legitimitás (törvényesség) hordozója, és függetlenül a kormányformától (köztársaság, monarchia) a **racionális jogrend** és a **bürokratikus szervezetek** jellemzik az állam felépítését. A polgári államban történt meg az egyház és az állam elválása, a politikai hatalom evilági legitimációja (szekularizáció).

A XIX. század folyamán alakultak ki a **modern nemzetállamok**, a világ a nemzetek közösségévé vált. A nemzetállam fogalma alatt az államhatalom (egységes hivatali, katonai, jogi szervezet) által megszervezett politikai, nemzeti és gazdasági egységet kell érteni.

A nemzetállamok kialakulásának két típusa különíthető el. Az **államnemzet** a **történetileg kialakult államkeretek között megszervezett politikai közösséget** jelentette (pl. Franciaország). A másik elképzelés a **kultúra és a nyelv által összefogott közösségre épülő kultúrnemzet** modellje (pl. Németország). A nemzet mibenlétének kérdései főleg a XIX. század egyik fő irányzata, a nacionalizmus eszmekörében jelentkeztek.

A XIX. század politikaelméletének uralkodó rendszerei a **nacionalizmus** mellett a liberalizmus és a konzervativizmus voltak. E két irányzat bizonyos elemei már a XVII-XVIII. század politikaelméleteiben megjelentek, de ezek átfogó eszmerendszerré csak a XIX. században szerveződtek. A két irányzatban közös, hogy a „kettős forradalommal” (ipari és társadalmi-politikai forradalom) beköszöntő nagy átalakulások alternatíváit kívánták elméletben megadni.

A **liberalizmus** középpontjában az **egyéni szabadság elve** áll. Politikai berendezkedése garantálja a szabadságjogokat, az államhatalmi ágak megosztását, a nyilvánosságot, az egyéni képviseleti rendszert, az állam és az egyház elválasztását, a törvények uralmát stb. Fontos eleme a magánszféra védelme az állammal szemben, az állam funkcióinak a minimálisra csökkentése és a gazdasági szabad verseny feltételeinek megteremtése. A liberalizmusban jelenik meg a tulajdonosi individualizmus értékrendje, amikor a tulajdon megszerzése érdekében mindenki szabadon tevékenykedhet, és **a tulajdon mértéke szabja meg a politikai hatalomban való részvétel lehetőségét** (ezt bizonyítja, hogy a XIX. században a választójog vagyoni cenzushoz volt kötve).

A később megjelenő ún. szociális liberalizmus és a klasszikus liberalizmus eltér egymástól. A **szociálliberalizmus**, amely a XIX. század elején bontakozott ki, a tulajdonra alapozott politikai részvétel elitista (klasszikus liberális) nézetével szemben az **egyenlő politikai jogosultság** érdekében száll síkra, és lehetővé teszi **a magántulajdon állam általi korlátozását** a szociális problémák megoldásának érdekében.

A **konzervativizmus** a liberális társadalom- és politikai fejlődés kihívásaira adott válasz volt, és általánosságban **a fennálló megóvására törekedett** az újjátással szemben. Megszületés az angol **Edmund Burke** nevéhez köthető, aki a XVIII. század végén a francia forradalom túlzó egyenlősítő eszméit kritizálva fejtette ki konzervatív nézeteit. Érvelése szerint **az állam az egyén felett áll**, és funkciója nem korlátozódhat az egyéni szabadság biztosítására, hisz az **ellentétes egyéni érdekek konfliktusán nem szerveződhet meg a társadalmi rend**. Ez az eszmerendszer az egyént a társadalom részeként, a társadalmi hierarchiába illeszkedve szemléli, és a

mindenek fölött érvényesülő egyéni szabadságra alapozódó állammal szemben a szilárd és hagyományos kötelek által összetartott, közösségi jellegű politikai-állami rend képét adja.

A XIX. századi konzervatívok között jelentős különbségek voltak a múlthoz való viszony tekintetében. Egyesek a *múlt visszahozása* mellett voltak, mások az *adott állapot fenntartására* törekedtek az *újjal szemben*, az ún. **reformkonzervatívok** (liberális konzervatívok) pedig az *elkerülhetetlen változást* a fennállóra tekintettel fokozatosan, a *múlt tiszteletben tartásával* akarták véghezvinni.

A polgári államformák és működésük

A parlamentáris államforma

A miniszterek a kamaráknak felelősek, a kamarák helyeslésével találkozó politikát folytathatnak. A kamarák többségi szavazatával lemondathatják őket. Elméletileg a király (Franciaországban az elnök) joga, hogy a minisztereket kinevezze, de ez a jog csak látszólagos, mert a király csak olyan minisztereket nevezhet ki, akik kinevezését jóváhagyják a kamarák. A nemzetgyűlés így közvetve ura a miniszterek kijelölésének és ezzel a kormánynak. A képviselőket a nép választja, tehát a nép lesz a kormány irányítója a parlament közvetítésével. Ez a parlamentáris kormányrendszer. Nem alapszik közvetlenül a népszuverenitás elvén, mert elméletben elismeri a király hatalmát, de gyakorlatilag majdnem ugyan arra az eredményre jut. Ez a rendszer először Angliában alakult ki, majd átvette Belgium, Hollandia, a skandináv államok, Olaszország és a Balkán-államok. Ezt követi a Francia Köztársaság is 1875 óta.

A prezidenciális köztársaság

Az Egyesült Államokban a Montesquieu-féle hatalommegosztást valósították meg (törvényhozó és végrehajtó hatalom). A két kamarából álló kongresszusnak kizárólagos joga, hogy a törvényeket és a költségvetést megszavazza; az államtitkárokat az elnök jelöli ki, s ezeknek nincs semmi kapcsolatuk a képviselő-testületekkel.

Minden az alkotmányban meghatározott törvényhozó hatalom a **Kongresszust** illeti, ami a **Szenátusból** és a **Képviselőházból** áll.

A Képviselőház az egyes államok népe által **minden második évben választott tagokból** áll, a **Szenátus** pedig az egyes államokat képviselő **két-két szenátorból** áll, akiket az állam törvényhozó testülete választ **6 évre**. Minden szenátor egy szavazattal rendelkezik. Közvetlen az első választást követő összeülés után a szenátorokat a lehetőség szerint három egyforma létszámú osztályba kell sorolni. AZ első osztályba tartozó szenátorok mandátuma a második év, a

második osztályba tartozó szenátorok mandátuma a negyedik, a harmadik osztályba tartozó szenátorok mandátuma a hatodik év végén megszűnik, így **a Szenátus egyharmadát kétévenként választják újjá.**

A Szenátus hatásköre közjogi vita esetén a tárgyalás lefolytatása. Amikor magát az elnököt vonják felelősségre, az elnöki tisztet a Legfelsőbb Bíróság elnöke látja el; marasztaló ítélet minden esetben csak a jelen lévő tagok kétharmadának egyetértésével lehet meghozni.

Közjogi felelősségre vonás esetén a meghozott ítélet nem mehet túl a hivatalból való elmozdításon, és megtisztelő tisztség betöltésétől való eltiltáson. Az elítélt személy ellen vádat lehet emelni, bíróság elé állítható és a törvény szerint polgári vagy büntető ítélettel lehet sújtani.

A végrehajtó hatalom az Amerikai Egyesült Államok elnökét illeti. Hivatalát 4 éven át viseli (egyszer újraválasztható); az ugyan ilyen időtartamra megválasztott alelnökkel együtt. Az amerikai elnök megválasztása elektori rendszerű.

A Kongresszus és az elnök

A Képviselőház és a Szenátus által elfogadott törvényjavaslatot az elnök elé kell terjeszteni, egyetértése esetén aláírja, ellenkező esetben ellenvetéseivel együtt visszaküldi a Kongresszus ama Házának, amelyik a törvényjavaslatot kezdeményezte; e Ház az ellenvetések figyelembevételével újratárgyalja a törvényjavaslatot. Amennyiben a tárgyalás után az adott Ház kétharmada elfogadja a javaslatot, akkor azt az ellenvetésekkel együtt átküldi a Kongresszus másik Házának, amely azt hasonlóan újratárgyalja. E Ház tagjainak kétharmada által történt elfogadás esetén az törvényerőre emelkedik.

Az alkotmányos monarchia

A monarchiák és a Francia Köztársaság államszervezetében a miniszterek felelősek a kamarák előtt; így az országgyűlésnek befolyása van a kormányzásra. A „felelőség” legszűkebb magyarázata az, hogy a minisztereket a kamarák vád alá helyezhetik és elítélhetik, de csak az alkotmánnyal ellentétes eljárásuk esetén. A kamaráknak van csak joguk őket ilyen esetben üldözni; ezzel a hatalmukkal azonban nem élhetnek a gyakorlatban, mert a miniszterek, akik a hatalom birtokában vannak, könnyen szabadulhatnak a képviselő-testülettől; feloszlatják, mint Bismarck tette Poroszországban és a dán kormány tizenöt éven keresztül (1877-től kezdve). Emellett a rendszer mellett a király azt nevezi ki, akit akar; ő irányítja a kormányt; csak az a kötelezettség korlátozza, hogy kénytelen tekintettel lenni az alkotmányra, és hogy a törvényeket és a költségvetést a törvényhozó testülettel kell megszavaztatnia. Ez az alkotmányos monarchiának az a rendszere, mely a restauráció alatt Franciaországban is érvényben volt; ez Poroszország, a Német Birodalom, a kis német államok, Spanyolország, sőt Ausztria kormányrendszere is a XIX. század második felében.

A KIEGYEZÉS ÉS ALTERNATÍVÁI

A világosi fegyverletétel (1849. aug. 13) után **katonai diktatúra** következett. **Haynau október 6-án Aradon kivégeztetett tizenhárom honvédtábornokot.** A honvédeket besorozták az osztrák hadseregbe (kényszersorozás), és külföldre vitték őket.

A nemzetközi tiltakozás miatt, a birodalom érdekében, **1850-től** polgári kormányzást vezettek be, amely alatt **leplezetten, de tovább folyt a megtorlás.** Elvetették a monarchia föderalista átszervezésének tervét, **1851. december 2-án eltörölték az olmützi alkotmányt** is. **Schwarzenberg** herceg centralista hívei győztek, és pozícióhoz segítették **Bach Sándort**, az osztrák belügyminisztert, akinek az **egységes monarchia kialakítása** volt a feladata.

A **Bach-korszak 1850-59-ig** egységes német nemzetté akarta kovácsolni a monarchia népeit, megszüntetve a korábbi jogokat és hagyományokat. A birodalom jobb kormányozhatósága érdekében **a jogrendszert egységesítették, az osztrák törvényeket vezették be mindenhol,** így Magyarországon is. **Megszüntették az ország területi egységét,** és feldúlták ősi közigazgatási rendszerét, a vármegyét. Az országot előbb öt külön kormányzott kerületre osztották, majd a maradék magyar területet ismét öt részre.

A közigazgatás **hivatalos nyelve a német lett.**

Eltörölték a birodalom belső vámjait, így a magyar mezőgazdasági termékek kedvező piaci feltételek közé kerültek, átmenetileg megakasztva ezzel az ipar fejlődését.

A birodalom **modernizációja** érdekében egységessé és **színvonalasabbá** tették az **oktatási rendszert.** A tanítás nyelve a német lett. **Egységes adórendszert** vezettek be az ingatlanok után, és forgalmi adó terhelte az árukat. A föld adás-vételének szabályozását **telekkönyv** bevezetésével tették könnyebbé.

Az **1853-as uralkodói pátenst** elfogadja, hogy a forradalom és szabadságharc felszámolta a feudalizmust. Megszüntették a jobbágyságot, a földesurakat államilag kárpótolták. A teljes jobbágy tulajdonában maradt a föld, a földbirtokos a volt majorsági földeket megtartotta.

A politikai kultúrát igen alacsony színvonal jellemezte, a rendszer elleni fellépés külsőségekben nyilvánult meg (szakáll, Kossuth-kalap viselése). Erőre kapott a sérelmi politika.

Mindeközben Kossuth emigrációban tevékenykedett, hogy megakadályozza a csüggedést Magyarországon. 1849. októberében a **vidini levélben** Görgeyt okolja a szabadságharc elvesztése miatt.

1851-ben Törökországban írta meg a **Kütahtyai alkotmánytervezetet,** amely egy demokratikus alkotmányszervezet volt Magyarország számára. E szerint az államforma demokratikus köztársaság lenne, általános választójoggal, köztársasági elnökkel, önálló hadsereggel, kidolgozott oktatási rendszerrel. Ezt azonban az emigráció tagjai sem fogadták el, mivel egy modern demokrácia alapja lenne, ami azonban túl korai.

A politikai gondolkodásnak a Bach-korszakban három irányzata alakult ki:

- Az **ókonzervatívok:** a 47-es állapotokat kívánták visszaállítani
- A **negyvennyolcasok:** az áprilisi törvények alapján képzelték el az ország kapcsolatát Ausztriával
- A **függetlenek:** az 1849. évi trónfosztó nyilatkozat alapján a teljesen független magyar állam létrehozásában bíztak. Ezt **támogatta az emigráció Kossuth által vezetett csoportja** is, amely nagyhatalmak segítségével bízva később az olasz egység harcaihoz csatlakozva **szerezte volna Magyarország függetlenségét forradalommal kivívni.**

Az olasz egység elleni háborút Ausztria elvesztette. **A solferino-i vereség** (1859. jún. 26) közvetetten a Bach-rendszer bukását jelentette. Az osztrák politika a külpolitikai elszigetelődés után a magyarokkal való kiegyezést látta az egyetlen megoldásnak. Az uralkodó „gesztusokra” kényszerült. **1860. október 20-án** kiadta az **októberi diplomát**, amely az 1847-es állapotokhoz nyúlva vissza a magyar konzervatív arisztokrácia bevonásával a kormányzásba, formálisan enyhítve az abszolutizmuson. A magyar politikai körök azonban ezt elutasítják. Az **1861-es februári pátenst** az alkotmányos jogok visszaadását jelentette volna, ám a magyarok ezt sem hajlandóak elfogadni.

A nemzet nem volt egységes; két politikai csoportosulás jött létre:

A többségben lévő negyvennyolcasok **Deák vezetésével a Felirati Pártban** tömörültek, és feliratban kívánták elutasítani a javaslatokat.

A **függetlenek vezetője Teleki László**, nem ismerte el az uralkodót. Pártja. A **Határozati Párt** Teleki öngyilkossága után módosult formában, de tovább élte hagyományait

A kiegyezési kísérletek idején hozta nyilvánosságra **Kossuth a dunai kis államok szövetségén alapuló tervét**, amely azonban a nemzetállamiság központi politikai gondolata miatt nem váltott ki különösebb érdeklődést.

A megghiúsult kiegyezési kísérletek után **az uralkodó ismét bevezette az abszolutizmust (1861-1865)**. Deák Ferenc, aki a Bach-korszakban a **passzív ellenállás** idején a nemzet első embere lett, felismerte az alkalmas időpontot, amikor az udvar hajlandóságot mutatott az engedményekre. Az **1865 áprilisában** megjelent „**Húsvéti cikk**” rámutatott a kiegyezés lehetőségére: lehetségesnek tartotta a **Pragmatica sanctio alapján való megegyezést**, miszerint Magyarország elismeri Ferenc Józsefet uralkodónak és a birodalom részének tartja az országot (ez kb. a 48-as árpilisi törvények alapján létrejött államrendszer, Habsburg uralkodóval az élén).

Ennek következtében **összehívták az országgyűlést**. Ausztria a **Königgratznél** (1866. jún. 28) elszenvedett veresége a nagy német egység elfelejtését jelentette, és bebizonyította, hogy a birodalom fennmaradásához elengedhetetlen népeinek megbékéltetése. Ez felgyorsította a tárgyalásokat. **1867-ben kinevezték a felelős kormányt, Andrássy Gyula gróf miniszterelnökségével, majd megalkották az 1867. évi XII. törvénycíkket.**

A kiegyezési törvény

- a magyar korona országai és a birodalom között lévő kapcsolat a Pragmatica sanction alapul.
- ország kormányzóságának teljes az önállósága, de közös ügyeknek tekinti a hadügyet, a pénzügyet és a külügyet (ez visszalépés az árpilisi törvényekhez képest)
- a közös ügyeket a delegációkból álló minisztériumok intézik. A közös költségeket (kvóta) a két országgyűlés által delegált bizottság állapítja meg, és ennek alapján Magyarország a terhek 30 %-át fizette.
- Magyarország elvállalja Ausztria államadósságainak egy részét
- gazdasági kiegyezés, amely a két ország között létrejött vámszövetséget és kereskedelmi szövetséget jelentette, csak 10 évig állt fenn.
- közös pénzrendszer, 1878-tól közös jegybank

Kossuth már **1865**-ben fellépett a kiegyezés ellen a **Kasszandra-levéllel**. Szerinte a kiegyezés feladta a teljes függetlenséget, a közös ügyek kiszolgáltatják az országot Ausztria imperialista érdekeinek.

Deák hívei ezzel szemben a kiegyezés előnyeit hangoztatták. Ugyan nem valósult meg a teljes függetlenség, de az ország nem olvadt bele Ausztriába, önállóságának jelentősebb részét megtartotta, hiszen 1526-tól, amióta Habsburg uralkodó ül a magyar trónon, ezeket a közös ügyeket már nem a magyarok intézték.

A szabadságharc bukása megmutatta, hogy bennünket egy ország sem támogat a Habsburg-ház elleni harcban, viszont az uralkodót a nemzetek elnyomásában a többi ország vezetői segítik. **Magunkra-maradásunk lehetetlenné teszi a függetlenség kivívását**. Deák rámutatott arra is, hogy **a nyugati hatalmak szükségesnek tartják a Monarchia fenntartását**, mivel az egyensúlyt képez Oroszországgal szemben.

A Kossuthféle dunai konföderációról Deák azt tartotta, hogy **a kis nemzetek nem szövetkezni, hanem önállósulni akarnak**, nemzetállamban gondolkodnak, ezért kivitelezhetetlen.

Kossuth valóban jól látta, hogy a soknemzetiségű Ausztriát népeinek nemzeti fejlődése szét fogja feszíteni, de Deáknak volt igaza abban, hogy **a kiegyezés az adott körülmények között a legjobb megoldás**.

A kiegyezés megszületését a nemzetközi viszonyok jelentősen befolyásolták. A nyugati hatalmaknak egyelőre érdekükben állt az erős közép-európai monarchia. A magyar függetlenség kivívásához nem voltak meg a belső feltételek sem. **A magyar nemesség** nem gondolt forradalomra, mivel **elérte politikai céljainak többségét**, s így elégedett lehetett. Amiért a reformkorban harcolt, amiért 1848/49-ben a vérét ontotta, nagyrészt megvalósult: az ország belpolitikailag önálló, saját törvényei szerint, felelős kormány vezeti. Éppen ez a réteg lett először haszonélvezője az új rendszernek, mivel az agrárkonjunktúra megnyitotta számára a felemelkedés lehetőségét, a külföldi tőke beáramlása pedig hitelhez juttatta.

A kiegyezés során az osztrák udvar dűlőre jutott a legerősebb nemzetiségével, de a többi nép keveset kapott a jogokból. A csehek, a szerbek, a horvátok, a szlovákok, a románok nemzetiségi mozgalmai fenyegették a birodalmat. **1868**-ban a **Magyarországon kihirdetett nemzetiségi törvény** azonban megoldani látszott a problémáikat.

Az osztrák nagytőke beáramlása lehetővé tette az ország gazdasági fejlődését, tőkét és vállalkozásokat áramoltatott az országba, amely ez által megindulhatott a kapitalista fejlődés útján.

A POLGÁRI DEMOKRÁCIA MŰKÖDÉSE A MAI MAGYARORSZÁGON

A hatályos magyar választási rendszer és választójog

1989-ben a rendszerváltás évében a **többpártrendszer** és a **demokrácia** elveinek megfelelő választójogi szabályozás került elfogadásra, így lett a **választójog általános, egyenlő**, valamint így lett a **szavazás titkos és közvetlen**.

Aktív választójoggal rendelkezik a parlamenti választásoknál minden nagykorú magyar állampolgár, de nem élhet választójogával az, akinek nincsen legalább ideiglenes lakóhelye Magyarországon. A passzív választójoghoz megkívánt további feltétel pedig az állandó lakhely.

Kizárás a választójogból

Csak igen szűk körben fordul elő és nem terjed túl a *természetes kizáró okok* körén (*elmebetegség, bűncselekmény elkövetése*).

A parlamenti választókerületi rendszerek:

1989-ben arányosságra törekvő vegyes választási rendszert alkottak meg. A rendszer sajátossága, hogy mind a többségi, mind az arányos rendszer elemit tartalmazza.

A többségi rendszernek megfelelően az ország **176 egyéni választókerületi körzetre** van felosztva, ahol – pártok által indított, vagy független – jelöltek indulhatnak. **A jelöltállítás feltétele minimum 750** választójogosult ajánlásának (**kopogtató cédula**) a megszerzése. A választások során **személyekre** lehet szavazni, és a szavazatok **abszolút többségét** elnyerő jelölt lesz a képviselő. A választás azonban csak abban az esetben érvényes, ha a választásra jogosultak több mint fele szavazott. Amennyiben a jelölt az első fordulóban nem szerzett abszolút többséget második fordulót kell tartani. A második fordulóban a három legtöbb szavazatot elért jelölt mérkőzhet meg újra. Ebben az esetben a győzelemhez már elég a relatív többség megszerzése.

Az egyéni választókerületek mellett az arányos választási rendszerre jellemző **pártlisták** alkotják választási rendszerünk másik pillérét. Magyarországon minden megye és a főváros **területi választókerületet** alkot. A 20 területi választókerületben a pártok abban az esetben indíthatnak listát, ha az adott megye egyéni kerületeinek egynegyedében, de legalább két egyéni választókerületben jelöltet tudnak állítani.

A szavazás során minden választópolgár két szavazattal rendelkezik. Egyik szavazatát az egyéni választókerület valamelyik jelöltjére adhatja le, másik szavazatával pedig a területi pártlisták közül választhat.

Ezen kívül létezik egy **országos lista** is, amely arányosító, kiegészítő funkciót tölt be. Az országos listára ugyanis nem szavaznak külön a választópolgárok, hanem **az egyéni választókerületek töredékszavazatai** kerülnek fel rá. (Töredékszavazatnak nevezzük az egyéni választókerületben a vesztes jelöltekre leadott szavazatokat, amelyek a tiszta többségi rendszer alkalmazása esetén elvesznének.) Országos listát azonban csak azok a pártok állíthatnak, amelyek legalább hét megyében tudtak megyei listát állítani.

A mandátumok elosztása előtt összesítik a listákra leadott szavazatokat, és amennyiben nem éri el a pártra leadott szavazatok aránya az **5 %** -ot, úgy ezek a pártok nem kapnak mandátumot sem a területi, sem az országos listáról.

A 386 országgyűlési képviselő tehát 3 mandátumszerzési mód alapján kerül be a parlamentbe: 176 képviselő az egyéni választókerületekből, 152 képviselő a területi pártlisták alapján, 58 képviselő pedig a pártok országos listáiról jut mandátumhoz.

Az országgyűlési képviselő megbízatása megszűnik, ha

- megszűnik az országgyűlés
- meghal
- elveszíti a választójogát

A kormány

A kormány a *miniszterelnökből* és az általa kinevezett *miniszterekből* áll, akiket csak ő válthat le (félprezidenciális miniszterelnöki rendszer). Konstruktív bizalmatlansági indítvány benyújtásával mozdítható el pozíciójából; a benyújtónak meg kell neveznie az új miniszterelnököt.

Működéséért az Országgyűlésnek felelős, munkájáról köteles rendszeresen beszámolni. A kormány feladata, hogy védje az alkotmányos rendet, biztosítsa a törvények végrehajtását, irányítsa a minisztériumokat, a belügyminiszter közreműködésével ellenőrizze a helyi önkormányzatok törvényes működését, meghatározza a tudományos és kulturális fejlesztést, a szociális és egészségügyi ellátás állami feladatait, irányítsa a fegyveres erők, a rendőrség és a rendészeti szervek működését, védje az állampolgárok élet- és vagyonbiztonságát és felügyelje a külföldi kapcsolatok fenntartását.

A kormány működése megszűnik, ha:

- új országgyűlés alakul
- meghal a miniszterelnök
- a miniszterelnök elveszíti a választójogát

A konstruktív bizalmatlansági indítvány

„A bizalmatlansági indítvány egyik speciális változata a magyar alkotmányban is szereplő konstruktív bizalmatlansági indítvány. Ennek a verzióknak a lényege az, hogy bizalmatlansági indítványt csak úgy lehet benyújtani (egyébként az országgyűlési képviselők egyötöde kezdeményezhet ilyen lépést), hogy az **egyszersmind az új miniszterelnök-jelölt személyére is javaslatot tesz**. Ez a megszorítás azt a célt szolgálja, hogy bizonyos mérvű **stabilitást biztosítson a kormánynak** olyan helyzetekben is, amikor annak parlamenti többsége bizonytalanná válik. **A konstruktív bizalmatlanság szabálya esetén ugyanis nem elég az indítvány sikeréhez, hogy több képviselő álljon szemben a kormánnyal, mint amennyi mellette áll, hanem ezen felül arra is szükség van, hogy ez a többség képes legyen megegyezni egy közös kormányprogramban és miniszterelnök-jelöltben is. Ettől lesz "konstruktív" az indítvány: nem lehet egyszerűen csak kormányt buktatni, egyúttal az új kormánynak is megbízást kell adni.** Természetesen, az alkotmány lehetőséget ad a kormánnyal szembeni bizalmatlanság nem "konstruktív" kinyilvánítására is. Például, a kormány maga megteheti, hogy valamelyik szavazást az Országgyűlésben bizalmi szavazássá nyilvánítja, és amennyiben ezt a szavazást elveszíti, az alkotmány értelmében be kell nyújtania lemondását az államfőhöz. Továbbá, ha a kormány elveszítette többségét az Országgyűlésben, akkor a vele szembenálló parlamenti többség megszüntetheti megbízatását akkor is, ha egyébként nem tud közös kormányprogramban és kormányfőben megállapodni, mégpedig oly módon, hogy nem a kormányt váltja le, hanem magát az Országgyűlést oszlatja föl, egyszerű többségi szavazással. Ez

azonban új választások kiírását jelenti, ami a kezdeményezőkre nézve igen kockázatos lehet.

A konstruktív bizalmatlansági indítvány intézménye egyedi körülmények és alkühelyzetek folyamánként vált a magyar alkotmányos rendszer részévé, de ettől függetlenül jó okok szólnak a szabály megtartása mellett. A magyarhoz hasonló parlamentáris rendszerekben természetes, hogy a kormánytöbbséget biztosító országgyűlési frakciók maguk közt képesek megegyezni a kormányfő személyében, és semmiféle indok nem szól amellett, hogy más intézményeket és személyeket is be kelljen vonni a döntési folyamatba. Márpedig, ha nem a leendő kormánypárti frakciók állapodnak meg a miniszterelnök-váltásról, hanem maga a miniszterelnök nyújtja be a lemondását az államfőhöz, akkor a köztársasági elnök legalábbis jog szerint majdnem korlátlan kezdeményező szerephez juthat a következő kormányfő kiválasztásában. A szokásjogon és a józan alkotmányos belátáson kívül ugyanis semmilyen alkotmányos rendelkezés nem írja elő, hogy az elnöknek a legnagyobb frakció vagy a parlamenti többséget birtokló frakciók közös jelöltjét kell elfogadnia: ezért, ha valamikor a jövőben véletlenül olyan elnöke lenne az országnak, aki híján van az alkotmányos ítélőképességnek, elvileg azt jelölhetne, akit akar, és ha a parlament negyven napon belül nem választja meg jelöltjeit, feloszlathatja az Országgyűlést. Ez a forgatókönyv tehát azzal a veszéllyel jár, hogy a köztársasági elnököt a pártok közötti hatalmi harc főszereplőjévé teszi, márpedig az elnök alkotmányos helyzete és a kormányzati rendszer egészének logikája ennek elkerülését tenné kívánatosá. **Ezért a kormányzati ciklus közbeni kormányfő-váltásnak a legszerencsésebb módja a konstruktív bizalmatlansági indítvány alkalmazása.** (idézet az Eötvös Károly Közpolitikai Intézet honlapjáról)

Az Országgyűlés

- a Magyar Köztársaság legfelsőbb államhatalmi és népképviselői szerve
- népszuverenitásból eredő jogait gyakorolva biztosítja a társadalom rendjét, meghatározza a kormányzás szervezetét, irányát és feltételeit
- tehát megalkotja a Magyar Köztársaság Alkotmányát
- törvényeket alkot

Az ügyészség

Feladata az állampolgárok jogainak a védelme, a nyomozások ellenőrzése, valamint a vád képviselése. A legfőbb ügyészt az országgyűlés választja, a köztársasági elnök javaslatára, csak az országgyűlésnek felelős. A legfőbb ügyész nevezi ki a többi ügyészt.

A köztársasági elnök

Magyarország államfője a köztársasági elnök. Legfőbb feladata az *államszervezet demokratikus működésének ellenőrzése*. Személyét az Országgyűlés választja, titkos szavazással, 5 évre (egyszer újraválasztható). Az Országgyűlés által elfogadott törvényeket hivatalosan a köztársasági elnök hirdeti ki, ha kell egyszer visszaküldheti a törvényt vagy megküldheti az Alkotmánybírósághoz ún. előzetes normakontrollra, de a másodszor is megszavazott törvényt köteles kihirdetni. A köztársasági elnök a *fegyveres erők főparancsnoka, de ez nem jelent katonai rangot vagy irányítást*. Jogköre hadiállapot vagy rendkívüli állapot idején kiszélesedik. *Személye sérthetetlen*, csak törvény- vagy alkotmányértés esetén vonható felelősségre a képviselők egyötödének indítványára, ha a parlament kétharmada megszavazza ezt. A cselekményt az Alkotmánybíróság bírálja el.

Az Alkotmánybíróság

Az Alkotmánybíróság 1989 óta létezik, 11 tagú testületét (köztük az elnököt és a helyettes elnököt) az Országgyűlés választja, 9 évre (egyszer újraválaszthatók). Az Alkotmánybíróság az alkotmányvédelem legfőbb szerve. Feladata a jogszabályok alkotmányosságának felülvizsgálata, az alkotmányos rend és az Alkotmányban biztosított alapjogok védelme.

Az Alkotmánybíróság tevékenységét függetlenül végzi. Nem része az igazságszolgáltatási szervezetnek, önálló költségvetése van, és az alkotmánybírákat az Országgyűlés választja. A költségvetése tervezetét az Alkotmánybíróság maga dolgozza ki, majd e tervezetet az állami költségvetés részeként jóváhagyás céljából az Országgyűlésnek küldi meg.

Az Alkotmánybíróság határozatai mindenkire kötelezőek és megfellebbezhetetlenek.

Az önkormányzat

Az önkormányzatok az adott település végrehajtó hatalmaként funkcionálnak. Feladatuk a helyi gazdasági ügyek vizsgálata, a közterületek állapotának felügyelése, a településekre jutó állami pénzek kezelése, a helyi szociális ellátások és az oktatás biztosítása a település lakói számára. Az önkormányzat élén a polgármester áll, akit a település lakói választanak.

Az önkormányzat **rendeletalkotási joggal** rendelkezik.

AZ EURÓPAI UNIÓ KIALAKULÁSA, FELÉPÍTÉSE ÉS MŰKÖDÉSE

Az európai kontinens egységére vonatkozó elképzelések igen messze nyúlnak vissza a történelemben, igazából viszont csak a második világháború után realizálódott a politikai cselekvés szintjén az európai egység megvalósítása. Az európai egység megteremtésének igénye főleg **politikai megfontolásokból** jelent meg. Az elsődleges politikai célkitűzések közé tartozott a háború lehetőségének kizárása az európai országok között, a szovjet terjeszkedés megfékezése.

Az európai egység létrehozásáról két ellentétes koncepció létezik. Az egyik a **nemzetek feletti Európa**, amely egy valóban egységes, föderális szerkezetű államban gondolkodik. A másik elképzelés a **nemzetek Európájáról** beszél, ahol az együttműködés konföderációs szerkezetet ölt, de amelynek meghatározó elemei mindenkor a nemzetállamok. Az eddigi fejlődés a két koncepció kompromisszumára épül, hiszen kialakult ugyan egy közös, **nemzetek feletti intézményrendszer, de a nemzetállamok különállása** továbbra is fennmaradt, és a közeljövőben sem várható egy föderalista képződmény kialakulása.

Először **Churchill, 1946-ban**, a zürichi egyetemen tartott beszédében fogalmazta meg az „Európai Egyesült Államok” létrehozásának gondolatát. A 1949-ben létrehozott **Európa Tanács** azonban sem politikai sem gazdasági szerepét és eredményeit tekintve nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket

Az európai egységesülés első fontos lépése, és a további integráció kiindulópontja a **Schumann-terv** nyomán megvalósuló **Európai Szén- és Acélközösség (Montánunió)** lett. Az alapötlet egy *szupranacionális főhatóság* létesítése volt, amely ellenőrzi a francia, valamint a német szén- és acéltermelést (továbbá azon

országokét, amelyek csatlakoznak a szervezethez). A szerződést végül **1951**-ben Párizsban írta alá *Belgium, Franciaország, Hollandia, Luxemburg, NSZK és Olaszország*. A további integrációs folyamat azonban nem hozta meg a kívánt eredményeket. Nem jártak sikerrel egy európai védelmi közösség és egy európai politikai közösség létrehozására irányuló törekvések sem.

A politikai biztonsági integrációval szemben fellépő akadályok erősítették meg azt a felismerést, hogy **a politikai egységet a gazdasági integráció hosszú folyamatán keresztül kell és lehet elsődlegesen megvalósítani**. Ennek eredményeképp született meg az **1957**-ben aláírt **római szerződés**, amely létrehozta az **Európai Gazdasági Közösséget (EGK)** és az **Európai Atomenergia Közösséget (Euratom)**.

A Montánunió mellé felsorakozott új szervezetek ugyanazt a hat államot fogták össze, és fűzték egyre szorosabbra a kapcsolatukat. Az így kialakult európai szervezetek jelentősége elsődlegesen abban ragadható meg, hogy az addigi jellemző kormányközi egyeztetésekkel működő nemzetközi szervezetekkel szemben (pl. Európa Tanács), az európai közösségek tagállamai között erősebb kapcsolat alakult ki, amely az integráció irányába hatott, és megjelentek a nemzetek feletti intézményrendszer alapjai. Mindhárom közösség olyan – egymáshoz hasonló – szervezeti felépítéssel jött létre, melyet közösségi modellként említenek, a szervezetekben dolgozó erősen szupernacionális, irányítási-kormányzati bürokrácia miatt.

Az alapvető cél először is a vámunió létrehozása volt, amely szabad és egyenlő versenyt teremt a hat tagállam között. Ezzel összefügg az egységes vámtarifarendszer bevezetése, amely a kívülállókkal szemben nyújt védelmet.

Vámunió és vámtarifa: Az államok nemzetközi kereskedelmében meghatározó szerepet játszanak a vámok, amelyek az államközi gazdasági kapcsolatokban jelentős kereskedelemkorlátozó hatásokat válthatnak ki. A vámunió e kereskedelemre kedvezőtlen hatások kiküszöbölésére szolgál akkor, amikor a tagállamok vállalják, hogy vámok és a vámtarifa, tehát a vámköteles vagy vámmentes, illetve a kedvezményes termékek szabványszerű beszerelése, nyilvántartása és a kivetendő vám mértéke tekintetében, egyenlő elbánást biztosítanak egymásnak, mentesítik egymást a tranzitvámok, illetve egyéb illetékek megfizetése alól, sem exportjukban, sem importjukban nem alkalmaznak egymással szemben mennyiségi (kvóta), export-import engedélyezési, valamint fizetési korlátozásokat. Léteznek viszont korlátozások és ún. külső vámok a vámunió kívül álló országokkal szemben. A vámunió célja tulajdonképpen az áruk szabad mozgásának a biztosítása.

A közös piac kiépítését – ahol megvalósulhat a **négy szabadság (az áruk, a személyek, a szolgáltatások és a tőke szabad áramlása)** – 12 éves, három periódusból álló időszak alatt tervezték megvalósítani.

„négy szabadság”: Az Európai Integráció egyik legfontosabb célkitűzése egy egységes, határok nélküli belső tér és piac kialakítása, amelyben a globális értelemben vett kereskedelem – akadályok és országspecifikus korlátozások nélkül – kialakulhat. A közös belső piac megvalósításának feltétele olyan rendszer kiépítése, amelyben az ún. „négy alapszabadság”, tehát az áruk, a szolgáltatások, a személyek és a tőke szabad mozgása megvalósulhat. Ezek megvalósítása vezet majd el ahhoz, hogy az integráción belül a különböző nemzetiségű munkavállalók külön engedély nélkül bárhol munkát vállalhassanak. Letelepedhessenek, létrejőjön a vámunió és az egységes vámtarifa, mindenhol érvényesüljenek és alkalmazást nyerjenek az Európai Unió jogi normái stb.

A vámunió kialakulása gyorsabban ment a vártnál, már **1968**-ban megvalósult. **1967-1968** során ezen túlmenően további változásokra került sor: **összevonták az EGK, az Euratom és a Montánunió** eddig párhuzamosan működő szerveit, ekkortól használatos az **Európai Közösségek (EK)** elnevezés.

Az EGK-n kívüli európai tőkés államok (Nagy-Britannia, Dánia, Norvégia, Svédország, Svájc, Ausztria, Portugália), angol vezetéssel 1960-ban hozták létre az **Európai Szabadkereskedelmi Társulást (EFTA – European Free Trade Association)**, amelynek azonban ambíciói és céljai jóval mérsékeltebbek voltak, mint az EGK-nak: kisebb **fogyasztópiacra terjedt ki, földrajzilag kevésbé volt egységes. és gazdaságilag London uralta a szervezetet.** Anglia azonban hamar felismerte az EFTA hátrányát az EGK-val szemben, és már 1961-ben jelezte csatlakozási szándékát a konkurens integrációba. Az a tény, hogy végül Anglia csatlakozása ekkor nem következett be, döntően a francia politika következménye.

Az Európai Közösségek első bővítésére csak több mint 10 évvel később, **1972-ben került sor**, amikor felvették *Dániát, Írországot és az Egyesült Királyságot.* **1979-ben Görögország,** majd **1985-ben Spanyolország és Portugália** került be a tagállamok közé.

Az integráció további szakaszaiban számos probléma adódott. **1979-ben** hozták létre az **Európai Pénzügyi Rendszert (EMS)**, valamint az **európai pénzegységet**, az **ECU-t** (European Currency Unit). E pénzügyi rendszeren belül az erős fizetőeszközzel rendelkező tagállamok a gyengébbek megsegítésére vállaltak kötelezettséget.

ECU/EURO: az ECU európai valutaegység (European Correnncy Unit, az európai monetáris rendszer egyik legfontosabb újítása. Az ECU jellegét tekintve egy közös európai elszámolási egység, olyan valutakosár eredménye, amelyet a nemzeti valutákból a tagállamok gazdasági és kereskedelmi erejének megfelelően súlyozottan képeznek. A súlyozási arányokat ötévente felülvizsgálják, s mindaddig érvényben maradnak, amíg az ECU átalakul az Unió egyetlen közös fizetőeszközüvé, az EURO-vá. Az EURO gyakorlatilag egy új fizetőeszköz az Unión belül, amely – saját árfolyamának megfelelően – a nemzeti valuták mellett a legtöbbször mértékben alkalmas lesz a fizetések lebonyolítására.

Az integráció lelassult folyamata a nyolcvanas évek végétől ismét felgyorsult. **1986-ban** aláírták az Európai Egységes Aktát (Single European Act), amelyben **megerősítették a pénzügyi unió létrehozásának szándékát, és megteremtették a közös piac 1992-re történő megvalósításának intézményi-döntéshozatali hátterét.** E szervezeteknek kell valóra váltaniuk az EK eredeti céljait: a személyek, javak, szolgáltatások és a tőke szabad forgalmát. Az egységes piac létrehozását megalapozó Fehér Könyv 300 irányelv elfogadását tűzte ki célul. AZ elfogadást a résztvevő nemzeteknek 1992. december 31-ig kellett végrehajtaniuk.

Az integráció következő lépcsője az **1992-ben** aláírt – **1993 novemberében** hatályba lépett – **maastrichti szerződés** volt, mely alapján az Európai Közösségek elnevezés helyére az **Európai Unió** lépett, **közös európai valutát** vezetnek be 1999-ig, ill. megalkotják az **uniós állampolgárság** intézményét. A maastrichti szerződés a jövő uniót **pillérekre épülő** modell alapján képzelte el, mely szerint az Unió **első pillére az Európai Közösségek tagjai, a második pillérnek a kül- és biztonságpolitikai együttműködés** számít, a **harmadik** pilléreként pedig **az igazságügyi és belügyi együttműködés** tekinthető. Így az Unió **az EK-nál szélesebb hatáskörrel** rendelkezik, de az új hatásköröket a tagállamok közösen, kormányközi alapon gyakorolják. Maastrichtban tehát csak félig-meddig történt meg a politikai Unió alapjainak a lerakása, hiszen **a politikai egyeztetés a kormányközi együttműködés keretei között maradt.**

A maastrichti szerződés –elnevezése ellenére- jogi értelemben nem hozta létre az Uniót, hanem szentesítette a tagállamok megállapodását annak későbbi megalkotására. Lerakta a nyugat-európai integráció egy újabb szakaszának alapjait, és meghatározta az Unió létrehozásának későbbi menetrendjét.

A kilencvenes évek kihívásai az Európai Unióval szemben

1995. január 1-jén Ausztria, Finnország és Svédország is az Európai Unió teljes jogú tagjaivá váltak. A kilencvenes években került napirendre az Unió további, keleti bővítése is. Az új tagállamok felvétele, illetve a **további bővítés** számos megoldandó problémát vet fel. Ezek egyrészt **gazdasági** kérdések, másrészt igen komoly **szervezeti problémák**. Az Unió ugyanis a jelenlegi formájában egy bizonyos taglétszám felett működésképtelenné válhat. Az intézményi keretek egy hat tagú közösségre voltak tervezve. A tagállamok számának növekedésével komoly fennakadások mutatkoztak az intézmények működésében.

Ezeket a problémákat próbálták orvosolni az 1996-ban kezdődő másfél éves **Kormányközi Konferencia (IGC)** során, mely az 1997 júliusában elfogadásra került **amszterdami szerződéssel** zárult. A szerződés az Európai Unió harmadik pillérének átfogó reformjáról rendelkezett (új elnevezése: „rendőri és igazságügyi együttműködés a bűnügyek területén”). Amszterdam jelentős előrelépés volt a szociálpolitika és a környezetvédelem tekintetében, ám az igazán égető szervezeti kérdésekben nem történt előrelépés. De a tagállamok **megerősítették** az egységes uniós pénzt, az **euro 1999. január 1-jével történő bevezetését**.

Az amszterdami csúcspont alkalmával az Európai Bizottság publikálta a közösség jövőjét **2006-ig** felvázoló **Agenda 2000** című dokumentumot, ezen belül a 10 társult ország „EU-érettségéről” alkotott véleményét. A dokumentum alapján a követelményeknek Magyarország, Lengyelország, Csehország, Szlovénia és Észtország felelt meg. Az Európai Unió bővítésével kapcsolatban az **1997. december 13-14-én** tartott **luxemburgi csúcs** hozott újabb fejleményeket. Az Európai Tanács luxemburgi ülésén ugyanis az EU-tagállamok állam és kormányfői döntöttek arról, hogy 1998 tavaszán 6 állammal – Ciprussal, Csehországgal, Észtországgal, Lengyelországgal, Magyarországgal és Szlovéniával – kezdik meg a csatlakozási tárgyalásokat.

Az ezredforduló éve szintén jelentős előrelépéseket hozott az integrációs folyamatban. **2000. február 14-én** megkezdte működését az EU belső reformjait előkészítő kormányközi konferencia, majd rá egy nappal újabb hat tagjelölt országgal – *Bulgáriával, Lettországgal, Litvániával, Romániával és Szlovákiával, valamint Máltával* – kezdte meg az Unió a **csatlakozási tárgyalásokat**. A sorrendiség természetesen nem véletlen: az EU ezzel szimbolikusan is kifejezésre juttatta, hogy előbb az intézményi reformot kell végrehajtani, s csak aztán jöhet a bővítés. A kormányközi konferenciát a **nizzai Európai Tanács** zárta le 2000 decemberében, ahol az állam- és kormányfők maratoni üléséhez követően elfogadták a **Nizzai Szerződést**, amely alkalmassá tette az Unió intézményeit az új tagállamok fogadására.

Ezt követően valódi áttörés következett be a csatlakozási tárgyalások menetében. Az Európai Bizottság tárgyalási ütemtervét követve a tagjelölt országok egymás után „pipálhatták ki” még a legnehezebb fejezeteket is. A célegyenesbe végül is tíz tagjelölt ország – Ciprus, Cseh Köztársaság, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Málta, Szlovákia és Szlovénia – futott be, akik **2002 végén, Koppenhágában** – éppen tíz évvel azután, hogy a tagállamok ugyanitt meghirdették a felvételi kritériumokat – **lezárták a csatlakozási tárgyalásokat**. Ugyanezen országok **2003. április 16-án Athénban aláírták a Csatlakozási Szerződéseket, amelyek 2004. május 1-én léptek hatályba**.

A bővítési folyamat azonban ezzel még nem ért véget. Bulgária és Románia 2005-re tervezi a csatlakozási tárgyalások lezárását. Belépésük az Unióba 2007-ben

valósulhat meg legelőbb. Törökország és Horvátország pedig, tagjelölt országokként, a csatlakozási tárgyalások megkezdésére várnak. Ugyanezt tervezi még több balkáni és kelet-európai ország. A bővítési folyamat folytatódik...

Az Európai Unió intézményei

Az Európai Közösségek Bírósága

A Bíróság biztosítja a közösségi jog egységes értelmezését és végrehajtását. Ítéleteivel egyaránt kényszerítheti a tagállamokat és az uniós intézményeket, hogy az alapszerződésekkel, illetve a másodlagos közösségi jogforrásokkal összhangban tevékenykedjenek.

Az Európai Unió Tanácsa

Az Európai Unió Tanácsa (más néven a Miniszterek Tanácsa vagy röviden: a Tanács) az Európai Unió legfontosabb döntéshozó szerve. A Tanácsot a tagállamokat képviselő miniszterek alkotják, akik mindig a napirenden lévő ügyeknek megfelelő összetételben üléseznek. Az Általános Ügyek, illetve a Külügyek Tanácsát a Huszonötök külügyminiszterei alkotják; a Gazdasági és Pénzügyi Tanácsot természetesen a gazdasági és pénzügyminiszterek; a Mezőgazdasági Tanácsot az agrártárcák vezetői, és így tovább.

Európai Bizottság

Miközben a Tanács a tagállamok, az Európai Parlament pedig az állampolgárok érdekeit jeleníti meg az EU intézményi struktúrájában, addig az Európai Bizottság a közösségi érdek megfogalmazásának letéteményese. Noha a Bizottságot az Unió kormányaként is szokták emlegetni, végrehajtó és jogalkotó hatáskörrel csak igen korlátozottan rendelkezik. A Bizottság feladata ugyanis mindenekeelőtt a közösségi döntések előkészítése.

Európai Ombudsman

Az első Európai Ombudsmant 1995-ben választotta meg – a Maastrichti Szerződés rendelkezéseinek megfelelően – az Európai Parlament. Székhelye Strasbourg, mandátuma 5 év, amely illeszkedik az Európai Parlament mandátumához: az európai választásokat követően az Ombudsmant is újraválasztják.

Európai Parlament

Az Európai Parlament az Unió állampolgárai által közvetlenül választott képviselőtestület, amelynek fő feladata, hogy a tagállami érdekeket megjelenítő Tanács és a közösségi érdekeket megtestesítő Bizottság mellett az Unió állampolgárainak érdekeit képviselje a közösségi döntéshozatalban. Az Európai Gazdasági Közösség 1957-es megalapítása óta valószínűleg ez az intézmény ment át a legnagyobb változásokon: míg kezdetben csak konzultációs hatáskörrel rendelkezett a Tanács mellett, mára valódi társjogalkotó lett belőle; míg korábban tagjait a nemzeti parlamentek képviselői közül delegálták, mára az európai képviselőket közvetlenül választják a tagállamok polgárai.

Európai Tanács

Az Európai Tanács a tagországok állam- és kormányfőinek rendszeres találkozóiból alakult ki. A Kilencek vezetői még 1974-ben döntöttek arról, hogy évente legalább háromszor találkoznak az Európai Közösség előtt álló stratégiai kérdések megvitatása céljából.

Gazdasági és Szociális Bizottság

A Gazdasági és Szociális Bizottságot még a Római Szerződés hozta létre 1957-ben azzal a céllal, hogy a gazdasági és szociális szféra különböző szereplőit bevonják a közösségi döntéshozás folyamatába.

Régiók bizottsága

A Régiók Bizottságát a Maastrichti Szerződés hozta létre 1993-ban azzal a szándékkal, hogy az egyre erősödő "régiók Európáját" ilyen módon juttassa képviselőkhöz a közösségi döntéshozásban.

Számvevőszék

A Számvevőszéket 1975-ben hozták létre a tagállamok az EU bevételeinek és kiadásainak felügyeletére. Megállapításait minden év végén jelentésben teszi közzé.

AZ ANTIKVITÁS KULTÚRÁJÁNAK JELLEMZŐI

Görög hétköznapiak

A görög ember élete otthonában és a közterületeken zajlott. **A görög polgár háza befelé fordult**, vályogtéglából épült falain a bejáraton kívül csak elvétve akadt nyílás. A cseréppel fedett, általában egyszintes épületet egy középső udvar köré emelték, mely a világosságot biztosította, helyet adott a házi szentélynek, s ebből nyíltak a nők és férfiak szobái.

A görög házban megtalálhatóak voltak a mai berendezési tárgyak is (pl. asztal, szék), de jellemzőbbek voltak a kerevetek, melyeken nem csak aludtak, de ezen heverve ettek és fogadták a barátait is. A mai szekrény szerepét ládák töltötték be.

A falakat textíliák, a padozatokat mozaikok díszítették. Fontos díszítőelemek voltak még a kerámiák, ezen belül is a vázák, melyek fő színei a vörös (az agyag) és a fekete (égetett máz) voltak (kezdetben a feketealakos vázák terjedtek el, majd a Kr. e. VI. század végén Athénban megjelentek a vörösalakos vázák). Kezdetben geometrikus ábrák, majd állatok, emberek, a mitológia alakjai és a hétköznapi élet tevékenységei jelentek meg a kerámiákon. A nőknek és a férfiaknak alapvetően hasonló volt a viseletük. **A gyengébb nem a khitont hordta**, amit négyszögletes szövetdarabból hajtogattak, s gombok, tűzők és egy öv tartott össze. **A férfiak ruházata egy mindkét vállon átvett szövetdarabból állt.** A fiatalabbak rövidebb, az idősebbek hosszabb viseletet hordtak. A görögök alapvetően mezítláb jártak, de ünnepi alkalmakkor bőrsarut, hosszú utazásokhoz vagy lovagláshoz pedig bőrcizmát húztak a lábukra.

A görögség életének fontos színterei voltak a közterületek, a középületek: itt zajlott az üzleti, a vallási és politikai élet. A város piaca, az *agora* egyben a polisz központja volt (több jelentős épület itt helyezkedett el, mint pl. a Buleterión, a bulé = városi tanács terme).

Egy-egy városállamban több istennek emeltek *templomot*, de mindegyikben **voltak kiemelt kultuszok**, s ezeknek emelt szentélyek (Athénban pl. az Akropoliszban található Pallasz Athéné temploma, a Parthenon).

Színház, építészet, szobrászat

A görög művészet sajátos eleme a **színjátszás**. A színjátszás a Dionüszosz isten tiszteletére előadott szertartásokból alakult ki, majd önálló művészeti ággá, s a görög kulturális és politikai élet részévé vált.

A görögök nagy építkezők voltak. Elsősorban középületeikre (templomok, színházak, stadionok, oszlopsorok vagy sztoák, stb.) fordítottak gondot, de lakóházaik küllemére is odafigyeltek. A görög **építészetre** hatással volt az egyiptomi és a mezopotámiai is. Az épületeket nemes anyagokból (pl. márvány, mészkő) előre kifaragott kőkockákból rakták, melyeket vaskapcsok tartottak össze. Mivel boltozatot nem alkalmaztak, a görög építészet jellegzetes alkotóeleme volt az **oszlop**. A legrégebbi (Kr. e. V. század) oszlopfajtájuk a dór oszlop, amelynek lábazata nincs, az oszloptörzs felületén pedig vájatok vannak. Az ión oszlop karcsúbb, lábazata van, s az oszlopfejet csigavonalak díszítik. A legkésőbbi oszloptípus a korinthoszi, aminek oszlopfeje még díszesebb (akantusz- és indadíszek).

Az épületeket szívesen és gazdagon díszítették szobrokkal, frízekkel (domborműsor), melyeket gyakran befestettek. A szobrászat azonban nemcsak az építészet kiegészítője volt, hanem önmagában is a művészetük egyik kiemelkedő alkotóeleme. Kezdetben, az archaikus korban még merev testtartás jellemezte az alkotásaikat, de a klasszikus korban (Kr. e. V-IV. század) már mozgalmas, élethű, érzelmeket kifejező csodálatos alakokat teremtettek. Számos görög szobrász neve fennmaradt, mint pl. Mürón (Diszkoszvető), Polükleitosz (Dárdavívó) és Pheidiász (Amazon, Zeusz-szobor).

A görög tudomány

A sokszínű görög kultúra fontos területe a tudomány. Az ókori kelet népei hatalmas tudásanyagot halmoztak fel, de adósok maradtak az adatok rendszerezésével, az összefüggések vizsgálatával. **A görögök** éppen ebben **tűntek ki, vagyis a természet és társadalom jelenségeinek tudományos feldolgozásával. Ez a módszer a tények megfigyelésén, az ok-okozati összefüggések vizsgálatán alapul.** A tudomány fejlődését ösztönözte a már megismert szabadabb politikai berendezkedés s az, hogy Hellaszban nem alakult ki erős papi réteg, így a tudománnyal foglalkozók szabadabban hirdethették nézeteiket.

Az emberi gondolkodásnak a mitológiától való elszakadása a korai görögség legfejlettebb, s a Kelettel érintkező területén, Lóniában bontakozott ki a Kr.e. VI. században. **Milétoszból**, e fejlett kereskedővárosból **sugárzott szét az újszerű gondolkodás.**

Ebben az időszakban **a tudományágak még nem váltak szét, s a bölcselők a természeti jelenségekkel, a politikával, sőt a művészetekkel is együtt foglalkoztak.** A szaktudományok (fizika, történelem stb.) majd csak később válnak le a filozófiáról, a bölcselétről (philo-szophia = bölcsélet szeretete).

A kezdeti időkben a gondolkodók számára a legfőbb kérdés a világ keletkezése és kialakulása volt. A mitológiai magyarázatok helyett valóságosabb válaszokat próbáltak adni. A milétosziak, így *Thalész* is **egy-egy őselemre** (víz, levegő, tűz) **vezették vissza a világ eredetét.** Ezek az új válaszok, mivel főleg gondolati úton születtek, természetesen messze álltak a valóságtól. Ám újszerűségükkel, azzal,

hogy az okokat nem a természeten kívül keresték, hanem önmagukban a jelenségekben, és az összefüggéseket akarták föltárni, **a tudományos gondolkodás megalapozóivá** váltak.

A szofisták

A Kr. e. VI. századtól a tudományos élet központja is Athén lett. A kor szellemi életének kiemelkedő képviselői alkottak itt.

Az Athénban létrejött demokrácia elvben mindenki számára biztosította a beleszólást az állam irányításába. A **politikai életben való részvételhez** azonban **műveltségre volt szükség**, hiszen a politikai harcok a népgyűlésen, a tanácsban vitákban, a szónoklás fegyverével dőltek el. **Ez a szükséglet hívta életre az első hivatásos értelmiségi réteget, a szofistákat** (bölcsek), akik fizetség ellenében készítettek fel a műveltségre, politikai érvényesülésre vágyó ifjakat a mitológiából, a szónoklás, a vitatkozás tudományából.

Nem adtak egységes világképet, hanem **az ellenfél meggyőzésére, saját igazuk elfogadtatására oktatták tanítványaikat**. A szofisták eljutottak odáig, hogy hallgatóságuknak mindenről be tudták bizonyítani az ellenkezőjét is, s mindent viszonylagosnak ítélték.

Azt vallották, hogy "Mindennek mértéke az ember" (Protagorasz). Az atomisták, mint pl. Démokritosz az atomok mozgásával és boldogság kérdésével foglalkoztak. A Kr. e V-IV. században tevékenykedtek Athénban a klasszikus filozófusok.

Szókratész (Kr. e. 469-399) azt vallotta, hogy léteznek örök érvényű értékek, s ezeket az önmagukkal azonos fogalmakat csak úgy ismerhetjük meg, ha pontosan definiáljuk őket. A bábáskodás módszerével tanította az embereket, vagyis olyan kérdéseket tett fel, hogy a megkérdezett végül önmaga adta meg a helyes választ a problémára. Szókratész egyik alapelve volt, hogy "Ismerd meg önmagad!", politikai nézetei szerint pedig "A demokrácia nem való a tömegeknek".

Szókratész tanítványa volt **Platón (Kr. e. 428-348)**, aki szerint az **örökké állandó fogalmak valóságosan léteznek az ideák világában** (idealizmus), melynek a mi világunk csak árnyékképe, tökéletlen lenyomata. Platón gondolatrendszerének fontos része az ideális államról alkotott nézete, melyet az *Állam* című munkájában fejtett ki. Mereven több csoportra osztott társadalmat képzelt el (bölcsek, harcosok, dolgozók), a nevelést az állam feladatának tekintette.

Platón tanítványa és Nagy Sándor nevelője volt **Arisztotelész (Kr. e. 384-322)** Athénban tudományos műhelyt hozott létre, ahol természetrajzi gyűjteményt, könyvtárat létesített. Szerinte **az anyagi és a szellemi világ** (a formák világa) **is valósan létező, de a szellemi a magasabb rendű**. Államelmélete szerint az igazságos egyeduralom lenne az ideális berendezkedés (arany középút filozófiája).

Történetírás

Az első olyan történeti munka, mely nem pusztán időrendi sorrendben vagy földrajzi egységenkénti leírásban dolgozta fel az eseményeket, hanem azok mozgatórugóit is kereste, **Hérodotosz** nevéhez fűződik. A történelem alapvető törvényszerűségének a körforgást tartotta: népek, városok, birodalmak, nagy egyéniségek emelkednek fel, majd elbuknak, s a körforgás kezdődik előlről.

Hérodotoszt a "történetírás atyjának" is szokták nevezni, mivel ő volt az első olyan történetíró, aki nem csupán időrendi vagy földrajzi sorrendben dolgozta fel az eseményeket, hanem azok mozgatórugóit is kereste. A történelem alapvető törvényszerűségének a körforgást tartotta. Alapvetően a görög-perzsa háborúkról írt, de a Keleten tett utazásainak leírásában is a történelmi hűségre törekedett.

A görögök legnagyobb történetírója, **Thuküdidész** maga is a történeti események egyik irányítója, athéni sztratégosz volt. Városa hanyatlásának, a peloponnészoszi háborúnak a történetét dolgozta fel. **Az eseményeket összefüggéseikben nézte**, a gazdasági, földrajzi, emberi tényezőket éppen úgy figyelembe vette, mint a véletlent, s **figyelmén kívül hagyta a természetfölötti tényezőket**. Felismerte, hogy az események szükségszerűen következnek egymásból.

A görög hitvilág

A görög ember elsősorban városa polgárának tartotta magát, s csak azután görögnek (hellén). Hiszen egységes Görögország (Hellász) nem is létezett, csak a több tucat polisz világa. Az összekötő kapocs a közös nyelv mellett a hitvilág volt.

A sokistenhívő (politeista) görög vallás istenei nem egyszerre, s nem is egy helyen alakultak ki. A bevándorló akháj pásztorok istene volt a későbbi főisten, Zeusz, az itt élő földművelő pelaszgok termékenységistene lehetett Gaia, Kis-Ázsiából vették át pl. Kronoszt és Apollónt, de fellelhetőek a totemizmus maradványai is (az istenek gyakran állat alakjában szerepelnek: Zeusz pl. bika, Pallasz Athéné bagoly).

A görögök isteneiket ember alakúnak képzeltek, s természetüket, vágyaikat is az emberekéhez hasonlóként írták le. Nagyrészt fenn laktak az Olümposz felhőkbe burkolózó csúcsán, s az emberekhez hasonlóan élték napjaikat a Héphasztosz kovácsolta palotában. A földi társadalomhoz hasonlóan az istenek között is voltak különbségek (főisten, előkelő és szerényebb istenek). Elsősorban abban különböztek a földi halandóktól, hogy ők halhatatlanok voltak, vér helyett a halhatatlanság nedve csörgedezett az ereikben, s "rendes" étel és ital helyett ambróziát ettek, és nektárt ittak. Erejük, hatalmuk óriási volt, bár a sorssal (Moirá) ők sem szegülhettek szembe.

Minden istennek megvolt a saját tevékenységi köre. Íme a tizenkét olümposzi isten, és "illetékességi területeik": Zeusz (főisten), Héra (házasság, születés), Poszeidón (tenger, félelmetes erők), Démétér (gabona, aratás), Hesztia (a házi tűzhely) Héphasztosz (kovácmesterség), Hermész (ravaszság, tolvajok, utasok védője, az istenek követe), Apollón (költészet, gyógyítás, jóslás), Artemisz (vadászat), Árész (háború), Pallasz Athéné (tudás, bölcsesség, honvédő harcok), Aphrodité (szépség, szerelem). Mellettük fontos volt még Hádész, az Alvilág ura. A számtalan isten tetteit a róluk szóló elbeszélésekben, a mítoszokban örökítette meg a görögség. A mítoszok választ adtak az embereket érdeklő alapvető kérdésekre (pl. a világ keletkezése, az ember származása), de sohasem alakultak át hittételekké. Ezeket az elbeszéléseket Hésziodosz rendszerezte az Istenek születése című

művében, melyben többek között leírja azt, hogy hogyan keletkeztek az istenek, milyen viszonyban állnak egymással, stb.

Az istenek segítségükért cserébe "megkövetelték" a tiszteletet. Ünnepek alkalmával a görögöknek áldozatokat kellett bemutatniuk. Mivel a görögségnél nem alakult ki egységes papság, ezeket **a szertartásokat választott állami tisztségviselők végezték**. Ezek a rendezvények arra is szolgáltak, hogy erősítsék a poliszhoz való tartozás érzését (Athénban pl. a *Panathénaia* ünnepein egyszerre ünnepelték Athénét és az athéni államot). Az növényi vagy állati áldozatot a templom előtt égették el, a templom cellájában csak az isten szobra állt.

Egyes szentélyek saját, állandó papi testülettel rendelkeztek, és sajátos feladatot láttak el. **Delphoi** Apollón híres jósdája volt, mely kétértelmű jóslatairól volt híres, Zeusz Dodonában lévő szentélyében pedig hangokból jósláltak. Aszklépiosznak (Apollón fia), a gyógyítás istenének templomába azért mentek az emberek, hogy egy ott eltöltött éjszaka alatt az isten megszabadítsa őket kínyaiktól.

A görög hitvilág sajátos terméke, a sport

A görögök isteneik iránti hódolatukat versenyekkel is kifejezték. A viadalokon minden szabad görög polgár szerepelhetett; a rendezvényeken különböző poliszokból együttesen vettek részt, növelve az összetartozás érzését. Így tiszteltek Apollónnak Delphoiban, Poszeidónnak Korinthoszbán, Pallasz Athénének Athénban. Zeusznak Olümpiában volt szent ligete, ahol négyévenként versenyekkel ünnepelték az olümposzt.

Kezdetben csak *futásból* álltak a versenyek. Később újabb sportágakkal bővültek, így az *ötpróbával* (pentatlon), amely stadionfutásból, távolugrásból, diszkosz- és gerelyhajításból, valamint birkózásból állt. Szerepelt még *ökölvívás*, *pankráció* (a birkózás és az ökölvívás keveréke), *gyermekszámok*, *fegyveres futás*, *kocsiverseny*, *lőverseny*. A játékok időtartama is nőtt, egy napról ötre.

Az olümpiai játékok

A játékok színtere nem volt városállam, csak a főistennek szentelt vidék. Kezdetben sem sport-, sem vallási jellegű létesítmények nem voltak itt. Több évszázad eltelte után emelték az első épületeket.

Minden hellénnek hírt kellett kapnia a játékok idejéről, hogy a versenyre igyekvők sérthetlenségét kihasználva idejében ott lehessenek a nagy eseményen. Olümpiában az első versenyeket Kr. e. 1000 körül rendezték, s az első feljegyzett eredmény **Kr. e. 776**-ból származik. Kr. e. 776-tól kezdve majd ezer éven át megszakítás nélkül négyévenként megtartották a versenyeket a legnehezebb háborús időkben is.

Római hétköznapiak, ünnepek

A római ház kifelé zárt épület volt. A bejáraton át egy központi, középen nyitott udvarba, az átriumba lehetett jutni. A szabad rész alatt kis medence helyezkedett el, mely felfogta az esővizet, s nyáron hűsítette az átriumot.

Az átriumban folyt a család élete, itt volt a házi istenek oltára, s ezen a területen étkeztek, fogadták a vendégeket. Innen nyílt a többi szoba.

Kedvteléseik

Az élet a csodálatos épületekkel övezett köztereken, a cirkuszban, amfiteátrumokban folyt. A szabad polgárok jelentős része sok szabadidővel rendelkezett, s ennek eltöltése jelentősen hatott közérzetére, de még politikai kezelhetőségére is.

Kedvelt időtöltés volt a lakomák rendezése. Minden társadalmi réteg körében népszerűek voltak a fürdők. A tehetősebbek otthonaikban, a szegényebbek a közfürdőkben adták át magukat a fürdőélet örömeinek. A római városképhez hozzátartoztak a fürdőépületek, a vízvezetékekkel együtt.

A tömeg számára a legnépszerűbbek az ünnepi játékok, versenyek voltak. Ezek kezdetben vallási tartalommal bírtak, ami később elhalványult. Voltak színházi előadások, cirkuszi játékok.

A rómaiak számára a szórakozás tetőfokát a gladiátori játékok jelentették. Mint tudjuk, ez a szokás az etruszk halotti játékból fejlődött ki. **Külön épületeket** emeltek e véres rendezvények számára, két egymásnak fordított római színházból létrehozva a körszínházat, az **amphitheátrumot**. Ilyen a ma is álló Colosseum Rómában, mely közel 50 000 ember befogadására volt alkalmas. Többféle véres és kegyetlen látványossággal szórakoztatták itt a népet. Kedveltek voltak az állatviadalmak, a tengeri csaták, de kiemelkedtek a kardvívók, a gladiátorok egymás elleni vagy vadállatokkal vívott küzdelmei.

A rómaiak vallási élete

A rómaiak ősi hitvilágára jellemző volt a **totemizmus**. Innen származik Róma jelképe, a farkas. Ebben az időben életük minden mozzanatát szellemek irányították. Fontos volt az **ősök tisztelete**.

Az **etruszk korban jelentek meg a személyes, ember alakú istenek**. Az eredeti latin alakok (Janus = kezdet és vég; Mars = háború) mellé az etruszkoktól átvettek újakat (Vénusz = szerelem), de jelentősebb volt az etruszkok hatása a szertartásokra, s tőlük vették át a **jóslás** tudományát. Jósoltak a madarak röptéből, a szent csirkék étvágyából, állatok beleiből, májából, a mennydörgésből.

A közösséghez, az államhoz való tartozást azzal fejezték ki, hogy részt vettek a **szertartásokon**. Éppen ezért a szertartások nagyobb részét a **magistratusok végezték**.

A KERESZTÉNY KIRÁLYSÁG MEGTEREMTÉSE SZENT ISTVÁN KORÁBAN

A honfoglaló magyarok már 862-től kezdődően, tehát jóval a Kárpát-medencébe történő letelepedésük előtt, évenként indítottak **kalandozó hadjáratokat** leginkább a nyugati hatalmak irányába. Támadták ugyan Bizáncot is, de leggyakrabban Észak-Itália, Bajorország és Szászország voltak a célpontok. Ekkortájt Nyugat-Európa hatalmasságai belső harcaikkal voltak elfoglalva, ezért képtelenek voltak eredményesen ellenállni. A sikerek oka részben a magyar nomádok - a nyugati vitézek számára szokatlan - harcmodora (színlelt menekülés, majd hátbatámadás), részben pedig az volt, hogy ekkoriban még nem volt nyugati összefogás, még nem voltak erős várak és még nem volt elterjedt a nehézpáncélos sereg sem. A több évtizeden át tartó seregjárások a Nyugat népeinek összefogását eredményezték. I.(Madarász) Henrik szász uralkodó kilencévi adófizetéssel békét vásárolt a magyaroktól és a nyugalmat erőgyűjtésre használta fel. A tizedik évben (**933**) megtagadta az adót és seregével kiállt a magyarok ellen **Merseburg** közelében, ahol **vereséget** mért rájuk. A csatavesztés az erőviszonyok megváltozását jelezte. **955-ben** I.(Nagy) Ottó mért **döntő csapást** elődeinkre **Augsburgnál**, ami a kalandozások végét jelentette. Géza fejedelem rájött, hogy a portyázások és a nomadizálás folytatása, a végleges vereséget és a nép asszimilálódását (más népekbe való beolvadását) jelentheti. Ezért a végleges letelepedés és egy a Nyugat által is elfogadható **keresztény állam** létrehozása mellett döntött.

Békét kötött Bizánccal és a Német-Római Birodalommal. Elkezdte a keresztényterítéseket, Rómától térítőpüspököket kért. **975**-ben született fiát, Vajkot keresztény szellemben nevelte (keresztelés után – István).

Géza fejedelem is felvette a keresztény hitet, és fia számára **előkészítette az államalapítást**. Az Árpád-háziak uralmát veszélyeztető törzsfők leverésével hatalmas földbirtokokra tett szert, ő lett a legnagyobb földbirtokos az országban. Földtulajdonából adományozott az egyháznak is. Gézának sikerült nyugati feleséget szereznie a fia számára **Bajor Gizella** személyében, aki erős szövetségest jelenthetett akár a német-római császárral szemben is.

Géza **997**-ban halt meg, ezután Istvánt Esztergomban fejedelemmé avatták. Fő riválisát a pogány **Koppányt** - aki magát jogos örökösnek tartotta - a Veszprém és Várpalota között vívott csata után - amely István győzelmével zárult - elrettentésként fölnégyelték.

Ezután **István legfontosabb feladatai egy keresztény királyság megalapítása, önálló egyházszervezet kialakítása és a koronázás** volt. Ehhez kedvező volt a nemzetközi helyzet. István a koronát **II. Szilveszter** pápától kérve (nem kellett a német-római császártól kérnie) hangsúlyozhatta a császártól való függetlenségét. A **koronázás** pontos dátuma bizonytalan, 1000. 12. 25-én vagy **1001. 01. 01**-jén kerülhetett rá sor. Ezzel létrejött a keresztény magyar királyság. A korona nem csak világi, hanem egyházi hatalmat is jelentett Istvánnak. Következő lépésként - a pápától szabad kezét (apostoli hatalmat) kapva az egyház kialakítására és **hittérítésre - megszervezte az egyházat**. Majd befejezte az **ország egyesítését**. Ehhez két főurat kellett még legyőznie: Gyulát (aki végül harc nélkül adta meg magát 1003-ban), és Ajtonyt (akit 1008-ban ölt meg).

1001-ben megalapította az **esztergomi érsekséget**.

Tevékenységének egyik legfontosabb mozzanata volt az **egyházmegyék** (szám szerint 10) megszervezése (a veszprémi, a győri, a pécsi, az egri, a váci, a csanádi,

a bihari, az erdélyi, az esztergomi és a kalocsai). Az utolsó kettő (valószínűleg) már a kezdettől érsekség volt.

Az **egyházi tized** (decima, dézsma) bevezetésével gondoskodott az egyházmegyék fenntartásáról. Törvények szabályozták a rendszeres templombajarást (**vasárnapi mise rendelete**). A falvakat templomépítésre kötelezte (10 falunként 1 templom). Ezzel párhuzamosan sokasodtak a **kolostorok** is; István **1002**-ben megalapította a **Pannonhalmi Bencés Apátságot**.

Az államszervezet

Vármegyéket hozott létre, ezek lettek a közigazgatás és a hadszervezet alapegységei és fedezték az állam szükségleteit. A vármegye központjában a **vár** állt, a **várispán** vezetése alatt.

A várak lakosságában rétegződés volt megfigyelhető. A vár környékén laktak, a várispán vezetése alatt katonáskodó szabadok, a **várjobbágyok**. Ezen kívül voltak még **várkatonák**, akik szintén a várispán rendelkezése alatt álló fegyveres erő tagjai, a várban szolgálatot teljesítő katonák voltak. A várnépek végezték a termelőmunkát, köztük voltak a rabszolgák.

A vármegyei szervezet vezetője a királyi udvar bírója a **nádorispán** volt, az első világi méltóság a király után. István kb. 30-70 vármegyét hozott létre. Kialakította a földesúri birtokok és jogok rendszerét is. A nagycsaládi birtoklás helyett bevezette a **magántulajdont**.

A földbirtoknak három típusa volt:

- az **egyházi birtokot**: sem felosztatni, sem elidegeníteni nem lehetett, és már a korai időben írásban rögzítették a nagyságát.
- a **világi birtok**: ezeket a birtokügyleteket egészen a 13. századig nem rögzítették írásban, tanúk garantálták a szóbeliség megmaradását az emlékezetben.
- a **királyi birtokok** számához képest elenyészők voltak a világi és egyházi birtokok

Szent István államalapító tevékenységéhez tartozik **két törvénykönyv** kiadása hatalmának megerősítéséhez. **Első 1008** körül kiadott 35 cikkelyből álló törvénykönyvének cikkelyei a szabadokra vonatkoztak, és a következő főbb csoportok találhatóak benne:

- az egyház és a papság helyzetére vonatkozó általános rendelkezések
- az új birtokrend biztosítása
- a keresztény vallásgyakorlás biztosítása
- az erőszakos cselekmények megakadályozása
- az esküszegés büntetése
- a földesúr jogainak biztosítása a nép felett
- az özvegyek és az árvák jogainak védelme
- boszorkányok és varázslók büntetése

A törvények többsége tartalmazta a büntetést is ezért büntető-törvénykönyvnek is tekinthető. **Második 1030** körül kiadott törvénykönyve tartalmazza az intelmeket.

Az utódlásról

István fia, Imre 1031-ben meghalt, így – unokaöccse - Vazul lett volna a trónörökös, de pogánysága miatt nem volt alkalmas a trónra, ezért megvakította. **Orseoló Pétert** – nővére fiát – jelölte ki utódjául. Szent István 1038. augusztus 15-én halt meg, Székesfehérváron helyezték örök nyugalomra.

A REFORMÁCIÓ ÉS A KATOLIKUS MEGÚJULÁS

A keresztény egyház válsága

A világ kitágulása, a meginduló gazdasági, társadalmi változások széles tömegek helyzetét bizonytalanították el szerte Európában. Felerősödött a hitbuzgalom, a túlfűtött csodavárás. A felfokozott vallásos várakozásoknak azonban a korabeli keresztény egyház nem tudott megfelelni. A **pápaság és a katolicizmus ugyanis a 15. század végén válságba jutott**, az egyház megújítására összehívott zsinatok nem jártak eredménnyel, a főpapokat társadalmi pozíció és pénzszerzési lehetőségek, vagy művészeti és tudományos kérdések foglalkoztatták, és legkevésbé sem a hitélet vagy annak megújítása. Egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az egyház eredeti feladatának egyre kevésbé akar és tud megfelelni.

A feszültségek növekedéséhez hozzájárult, hogy a reneszánsz szellemiség, a humanista gondolkodás kikezdte a középkori teológia alapjait, megteremtette a **tudományos igényű Biblia-magyarzat** lehetőségét, és így ösztönzést adott a középkori egyház dogmarendszerének, vallási szokásainak, valamint intézményrendszerének revíziójára.

Az egyházi reformmozgalom – a bensőséges vallásosság kívánalma, az „olcsó egyház” és a politikai hatalomtól szétválasztott papság eszménye – a katolikus országokban a társadalom minden rétegét megmozgatta.

Luther Márton fellépése

Európa 15-16. századi nagy átalakulásának idején **Németország** politikai és gazdasági **széttagoltsága** akadályozta a tőkés vállalkozások kibontakozását, a nagyszabású tengerentúli üzletek kiaknázását. A központi hatalom hiányát a **pápaság** is ki tudta használni a hívők fokozott megköpaszítására, miáltal jelentős mennyiségű **pénzt (tőkét) vont ki a német gazdaságból és áramoltatott Itáliába**. A pápai tized, a búcsúcédulák árusítása, a papi tisztségek áruba bocsátása az egész német társadalomban mély felháborodást keltett. Nemesek, polgárok, parasztok egyaránt a német egyháznak a pápától való függetlenítésében, egy **„olcsó egyház”** megteremtésében látták helyzetük javításának lehetőségét.

Az egyházzal szembeni általános elégedetlenség 1517-ben ért fordulópontjához, amikor X. Leó pápa elhatározta, hogy a római Szent Péter-székesegyház átépítéséhez szükséges pénzt **búcsúcédulák** kibocsátásával fogja előteremteni. A búcsúcédulákon a pápa – bizonyos pénzösszeg kifizetése ellenében – a bocsánatos bűnökért járó tisztítóüzbeli (purgatóriumbeli) szenvedés megrövidítését vagy akár teljes elengedését ígerte. A böjtöt, zarándoklatot és a vezeklés egyéb formáit is meg lehetett váltani pénzen, akár a halottak számára is

1517. október 31-én Luther Márton Ágoston-rendi szerzetes, a szászországi Wittenberg egyetemének teológiai professzora közzétette **95 pontból álló tételeit**, amelyek a búcsúcédulák árusítása körüli visszaélések ellen tiltakoztak. A 95 pont között volt az alapgondolat: **„A bűnt egyedül Isten bocsáthatja meg”**. Ebből bontakozott ki a későbbi viták során a reformáció fő mondanivalója: **„sola fide”**, **„egyedül hit által** és nem jámborsága, jó cselekedetei révén **üdvözülni az ember**.

Luther szerint Isten és az egyszerű hívő között nincs szükség a papság közvetítésére, a hívőnek csak a Bibliában leírtakhoz és nem az egyház hittételeihez kell tartania magát., de akkor mire szolgál a pápa, az érsek, a püspök, a szerzetes, mire való a hatalmas egyházi birtok, a tized?

A német fejedelmek már régóta szerettek volna megfelelő indokot találni, hogy rátehessék a kezüket az egyház vagyonaára. Így **Luthernek** befolyásos **patrónusai** lettek, köztük a legfontosabb **III. (Bölcs) Frigyes szász választófejedelem** volt. 1520-ban a pápa eretnekké nyilvánította és kiközösítette Luthert, aki erre nyilvánosan elégette a pápai bullát, kétségbe vonta az egyházfő hatalmát, és felszólította a német fejedelmeket a pápaság elleni harcra. Az egyre súlyosabbá váló helyzetet **V. Károly császár a wormsi birodalmi gyűlésen (1521)** akarta rendezni, ahol Luther kifejtette nézeteit, de végül nem bírta rá a császárt, hogy szakítson Rómával.

Bölcs Frigyes Luthert látszatfogságra vetette **Wartburg várában**, ahol **némre fordította a Bibliát**. Ott tartózkodása alatt eszméi futótűzként terjedtek Németországban és egész katolikus Európában

Ahogy a reformáció egyre haladt, úgy váltak szét a különböző társadalmi rétegek érdekei, hiszen **az egyházellenesség gazdasági és társadalmi követelésekkel is párosult**.

A népi reformáció

A radikális tömegek elképzeléseit az ún. **anabaptisták** (újrakeresztelők) fogalmazták meg, akik élére **Thomas Münzer** állt. Az anabaptisták **az őskeresztény egyház erkölcsi tisztaságát akarták helyreállítani**, elítélték az egyházi és a világi hatalom minden formáját. Elvetették a csecsemőkeresztiséget, mivel szerintük a keresztiséget felnőtt korban, tudatos döntés alapján kell felvenni.

1524-ben Münzer tanai nyomán robbant ki a **német parasztháború**. Luther megbélyegezte a lázadókat, és felszólította a fejedelmeket a felkelés leverésére. Luther egyre inkább a német fejedelmek befolyása alá került, akik a reformációtól elsősorban az egyház hatalmának és birtokainak világi kézbe adását, az ún. **szekularizációt** várták. 1526-ban Luther megfogalmazta a lutheránus istentisztelet alapelveit, majd **1530-ban** – az **augzburgi birodalmi gyűlés számára Melancthon írja le tételszerűen a reformáció teológiai alapelveit**. Ez az „**Augsburgi (Ágostai) hitvallás**” lett a lutheri egyház alapja.

A svájci (helvét) reformáció

Luther az 1520-as évek közepén szembe került a **polgársággal** is, amikor az egyházi kamattilalom fenntartása mellett és a pénzüzlet ellen nyilatkozott, ezért a polgárság inkább rokonszenvezett az **Ulrich Zwingli** által elindított **helvét (svájci) reformációval**. Zwingli tanításaiban határozottabban utasította el a katolikus szertartásokat és istentiszteleti formákat, az alapvető különbség azonban az volt, hogy Zwingli **az úrvacsorát csupán szimbolikus cselekedetnek tekintette**, mivel a Bibliát nem betű szerint, hanem racionálisan-logikusan értelmezte. A pápai és püspöki hatóságot eltörölte, s **az egyház vezetését a városi tanács kezébe adta**, megvetve az alapjait egy **demokratikus egyházszervezetnek**. Zwingli halála (1531) után nézeteit Bázelen, majd **Genfben** a francia származású **Kálvin János** (Jean Calvin) fejlesztette tovább.

Kálvin tanításainak középpontjában a **predesztináció** (eleve elrendeltség) tana állt, amelynek értelmében Isten az embernek születése pillanatában eldöntötte halála utáni sorsát is; vagyis azt, hogy a mennyországba vagy a pokolba jut-e. Ha azonban az ember **puritán életvitelű**, azaz szorgalmas, takarékos, sikeres vállalkozó, tiszta lelkületű, úgy biztos lehet abban, hogy Isten a mennyországba rendelte. Felújította az antik **zsarnokölési elméletet**, azzal a módosítással, hogy nem az egyénnek,

hanem a közösség képviselőinek van joga a zsarnok uralkodók eltávolítására. **Új, közösségi alapon szerveződő egyházszerkezetet alakított ki**, melyben a presbiterek (=választott világiak) és a prédikátorok (=lelkészek) közösen alkotják az egyháztanácsot (konzisztórium), amely irányítja, vezeti az egyházközséget.

A kálvini egyház ellenségeit Genf városa saját ellenségeinek tekintette, így történhetett meg, hogy 1553-ban máglyára küldték **Servet Mihály** (Miguel Serveto) spanyol orvost, az antitrinitáriusok (=szentháromság-tagadók) vezetőjét. Servet, következetes egyistenhite alapján megkérdőjelezte Krisztus istenségét és a Szentlélek létét. **Az antitrinitárius hit üldözésének következtében csak szűk területen, főleg Erdélyben „unitárius” néven terjedt el.**

Az anglikán egyház kialakulása

Angliában sajátosan ment végbe a reformáció. Itt kezdettől fogva politikai mozgalomként jelentkezett: az angolok elsősorban a pápasággal és nem a katolicizmussal fordultak szembe.

VIII. Henrik fel akarta bontani házasságát Aragóniai Katalinnal, már csak azért is, hogy feleségül vehesse Boleyn Annát. Amikor a pápa megtagadta a kérést, **1531-ben az uralkodó önmagát nyilvánította az angol nemzeti egyház fejévé, a szerzetesrendeket feloszlatta, az egyházi vagyont pedig lefoglalta, de magukkal a katolikus hitelvekkel nem szakított, csak Rómával.** A tényleges reformlépéseket csak Henrik halála után, **Thomas Cranmer, canterbury érsek** hajította végre, kialakítva az **anglikán egyházat, mely szervezeti felépítésében katolikus, hitelveiben pedig a lutheri egyházhoz állt közel.**

Katolikus megújulás

A 16. század közepére Európa lakóinak 40%-a valamely „reformált” egyházhoz tartozott, ami hatalmas kihívást jelentett Róma számára. Ugyanakkor **a katolikus egyház jelentős belső tartalékokkal rendelkezett**, legfőképpen a **mediterrán területeken**, ahol a lakosság erősebben kötődött hozzá. Itt hierarchián kívüli papok, szerzetesek saját környezetükben kezdték megtisztítani az egyházat, és személyes példamutatásukkal bizonyították, hogy a katolikus egyház alkalmas a hívek szolgálatára. Sorra alakultak Spanyolországban és Itáliában a **szigorú szabályzatú betegápoló, prédikátor és tanító rendek.**

III. Pál pápa (1534-1549) jó érzékkel felkarolta ezeket a mozgalmakat, nyilvánvalóvá vált ugyanis számára, hogy reformációval szemben hatékony fellépés érdekében elkerülhetetlen a katolikus hitélet gyökeres megújítása. III. Pál ismerte fel azt is, hogy a kommunista műveltségű, teológiaiag kitűnően képzett protestáns prédikátorokkal szemben a katolikus egyháznak szüksége van egy olyan szervezetre, amely képes felvenni a versenyt a hitújítókkal szemben. Ezért hagyta jóvá **1540-ben a Loyolai Ignác spanyol nemes által alapított Jézus Társaságának működését.** A *Jézus Társasága* (jezsuita rend) erősen centralizált, katonás fegyelemmel irányított, a pápának feltétlen engedelmességgel tartozó szervezet volt. Átvette és felhasználta a humanizmus gondolatait és módszereit, nagy súlyt helyezett a tudományos képzésre, tagjai művelt, világi társaságban ügyesen mozgó szerzetesek, a pápaság diplomatái lettek. Kivételes felkészültségük a jezsuitákat a katolikus megújulás igazi előharcosaivá tette.

III. Pál 1545-ben Trident városában nyitotta meg az egyház belső megújulását célul kitűző **egyetemes zsinatot**, ami **1563-ig** ülésezett.

A Bibliával egyenrangúnak fogadták el a „szent hagyományt”, vagyis az őskereszténység óta keletkezett dogmákat és szokásokat, fenntartották a pápa egyházfőségét, a papi rendet, a cölibátust, a misét, a szentek tiszteletét.

Hitelvi kérdésekben a tridenti zsinat a reformáció teljes elutasítását jelentette. Egyházszerkezeti kérdésekben viszont teljesítette a reformátorok elképzeléseit: **a szolgálatot, a lelkigondozást nyilvánította a papság elsődleges feladatának.**

Eltörölte a búcsúcédulák árusítását, megtiltotta, hogy egy személy több püspökséget töltsön be, kötelezte a főpapokat, hogy egyházmegyékben tartózkodjanak, és folyamatosan ellenőrizzék a papság erkölcsseit és munkáját. Előírták a **papnevelő intézetek (szemináriumok)** felállítását minden egyházmegyében, hogy a katolikus papok új generációja ne csak erkölcsi, hanem műveltsége révén is fel tudja venni a versenyt a protestáns prédikátorokkal.

E zsinat határozataiból állította össze **1564-ben IV. Pius a Tridenti hitvallást**, amellyel véglegessé és visszafordíthatatlanná vált a keresztény világban belüli szakadás. A római egyház belső fegyelme megerősödött, és megnőtt ütőképessége a formációval szemben.

A barokk

Az ellenreformáció céljainak érvényesítése érdekében terjesztették el a barokk egyházi művészetet. A barokk jól kifejezi az **ellenreformáció szellemi áramlatát**: az érzelmet az ész fölé rendeli, szenvedélyes, mozgalmas, tobzódik a díszítőelemekben. E művészeti és irodalmi stílus a 17. században és a 18. század első felében **Rómából kiindulva** főként a **katolikus országokban hódított**.

Jellemzői az *építészetben* az óriási oszloprendek, a hullámvonalak, a kiszögellések; a *szobrászatban* a kicsavart testtartás, a szárnyaló alakok, a dús drapéria; a *festészetben* az átlós kompozíció, a perspektíva és a rövidülés játéka.

Vallásháborúk

A reformáció terjedése Európában a legtöbb helyen fegyveres harchoz vezetett az új és a régi hit hívei között. **A hitviták hatalmi harcokká fajultak, a hatalmi konfliktusok pedig vallási szembenállássá alakultak.** A 16. század közepétől a 17. század közepéig tartó háborúskodás gazdasági válságot eredményezett, de megerősítette az államhatalmat, átrendezte Európa hatalmi viszonyait, a vallási kérdések jelentősége pedig fokozatosan vesztett súlyából.

Vallásháborúra először a reformáció kiindulópontján, **Németországban** került sor, ahol a fejedelmek a császárral szemben saját hatalmukat megerősítő eszközt láttak a hitújításban. A császár – V. (Habsburg) Károly – ritkán tartózkodott német földön, így a német problémák megoldása egyre csak halasztódott, és az irányítás egyre inkább átcsúszott a német fejedelmek kezébe. Amikor az itáliai háborúk győzelmes befejezése után magát erősnek érző **V. Károly az 1529-es speyeri birodalmi gyűlésen** kimondta a lutheri tanok terjesztésének tilalmát, már öt fejedelem és tizennégy város **protestált** (tiltakozott) a határozat ellen. Innen ered a *protestáns* gyűjtőnév.

A protestánsok a következő évben az augsburgi birodalmi gyűlés elé terjesztették hitelveiket (Augsburgi hitvallás), a császár azonban nem hajlott a megegyezésre, mire a protestáns fejedelmek, és városok hitük védelmében **1531-ben** létrehozták a **schmalkaldeni szövetséget**. A háború azonban még nem robbant ki, mivel Károlyt ismét lekötötték a francia és török ügyek. **A katolikusok Szent Ligája** is csak **1538-ban** alakult meg, a harcok pedig azután törtek ki, hogy **a protestánsok megtagadták a részvételt az 1545-ben megnyíló tridenti zsinaton**. Kezdetben V. Károly mellé szegődött a hadi szerencse, de miután a katolikus francia király szövetkezett a protestáns német fejedelmekkel, a császár már tehetetlennek bizonyult e szövetség ellen. Belefáradva a küzdelembe, Károly öccsére, Ferdinándra bízta a vallásháború lezárását, aki **1555-ben tető alá hozta az ún. augsburgi vallásbékét**. Ebben egyenrangúnak ismerték el a katolikus és lutheránus vallást, amelyek közül a fejedelmek és városok szabadon választhatnak, de az alattvalók

uraik vallását voltak kötelesek követni, vagy elvándorolhattak a területről. Ez volt a „*cuius regio, eius religio*” (akié a föld, azé a vallás) elve.

A 16. század leghosszabb és legpusztítóbb vallásháborúja Franciaországban robbant ki, ahol a kálvini reformáció terjedt el, amelynek híveit itt **hugenottáknak** nevezték. A II. Henrik halála (1559) után a trónutódlás zavarai miatt megroppanó központi hatalom gyengeségét két főúri párt, a **Bourbon** és a **Guise** is ki akarta használni a rendi előjogok védelmében és saját érvényesülésük érdekében. S mivel történetesen a Bourbonok hugenották, a Guise-ek pedig katolikusok voltak, a pártharc egy csapásra vallási színezetet öltött, és két pártra szakította Franciaországot. Vallási alapon, de politikai érdekeiktől vezérelve, a környező államok is bekapcsolódtak a küzdelembe: a spanyolok katolikusok, Anglia – s néhány protestáns német fejedelem pedig – a hugenották oldalán. A francia vallásháború nemcsak véres csaták és ütközetek sorozata volt, hanem egymást követték az orgyilkosságok, mészárlások, merényletek is. A francia vallásháború **legdrámaibb eseménye az ún. Szent Bertalan-éji párizsi vérengzés (1572. augusztus 23-24.)** volt. Ezt vidéken is több hasonló követte, aminek több tízezer hugenotta esett áldozatul.

III. Henrik, az utolsó Valois halálával a trón Bourbon Henrikre szállt, akinek a katolikusok ellenállásával szemben kellett megszilárdítania hatalmát. De miután II. Fülöp, spanyol uralkodó a katolikusok oldalán beavatkozott a küzdelembe, és csapatai megszállták Párizst, még a katolikus rendek is **IV. (Bourbon) Henrik**, mellé álltak, miután ő a nemzeti egység megőrzése érdekében **1593-ban rekatolizált** (visszatért a katolikus hitre). Az új király az **1598-as nantes-i ediktumban** biztosította korábbi hittársai **szabad vallásgyakorlatát** és önkormányzati jogait. Franciaország belső stabilitása helyreállt, nemzetközi tekintélye pedig rohamosan emelkedett.

Az utolsó nagy vallásháború Európában a Németországban kirobbanó úgynevezett **harmincéves háború** volt (**1618-1648**), amelyben a reformáció és ellenreformáció jelszavaiba burkolózva Európa legtöbb állama felsorakozott, hogy politikai és vallási ellentéteiket véglegesen rendezze.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

41 A reformáció és hatása Európában (XVI-XVII. század)

- a A reformáció Európában (XVI. század)
- b A katolikus megújulás Európában (XVI. század közepe – XVII. század vége)

48 A reformáció és hatása Magyarországon (XVI-XVII. század)

- a A reformáció (XVI. század)
- b A katolikus megújulás (XVII. század)

A FELVILÁGOSODÁS ESZMERENDSZERE

A felvilágosodás a **XVII. század nagy szellemi mozgalma**, évszázadokon át tartó fejlődési folyamat eredménye. Ez a **humanizmusból** és a **reneszánszból** kiinduló és azokon túllépő eszmei irányzat nem volt zárt filozófiai rendszer (ami azt illeti belső ellentmondások jellemezték), mégis olyan ideológiává vált, ami egy táborba gyűjtötte azt az európai értelmiségi elitet, amely szeretett volna túllépni „az ember önhibájából eredő kiskorúságán” (Immánuel Kant). A felvilágosodás a XVII. század végén született Németalföldön (Grotius, Spinoza) és Nagy-Britanniában (Locke, Hume, Newton), és innen került Franciaországba a XVIII. század közepén. (Diderot, Voltaire, Montesquieu).

A felvilágosult gondolkodókat általában **az ész mindenhatóságába vetett hit** vezette, és úgy vélték, a társadalmi jelenségeket is a természeti törvényekhez hasonló, racionálisan megmagyarázható törvényszerűségek irányítják. A társadalom problémáira igyekeztek racionális válaszokat adni. Politikai gondolkodásuk alapját a **társadalmi szerződés elmélete** és az ehhez kapcsolódó természetjog koncepciója adta.

A társadalmi szerződés elmélete tulajdonképpen a nép és az uralkodó között megkötött szerződéssel magyarázza az állam kialakulását (pl. Hobbes, Locke). Az Isten által rendelt megváltoztathatatlan rend elképzelésével szemben ez a racionális alapokra helyezett világkép ideológiai támaszt nyújtott a feudális állam átalakítására törekvők számára. A társadalmi szerződés ugyanis felbontható, illetve új szerződéssel helyettesíthető.

Előzmények, a természettudományok fejlődése a XVI-XVII. században, az angol felvilágosodás

A XVI-XVII. században kialakult új természettudományos világkép nem volt hatástalan a társadalommal, a politikával, a vallással, az emberi lélekkel kapcsolatos nézetekre. Ezeken a területeken is megjelent az elfogulatlan és ésszerű vizsgálódás, a dogmák felülvizsgálatának vágya. Ezt a mozgalmat és folyamatot már résztvevői is „felvilágosodásnak” nevezték, mert a józan és megvilágosító harcának tekintették a sötétségével” szemben.

A mozgalom természetes, hogy Angliából, az új természettudományos gondolkodás, a szólásszabadság és a társadalom által ellenőrzött politikai hatalom országából indult. Newton kortársa, **John Locke** (lák, 1632-1704) orvos és politikus felelevenítve a társadalmi szerződés gondolatát **kifejtette**, hogy **az egyén természetes, vele született jogokkal és szabadsággal rendelkezik, melyeknek csak egy részéről és csak átmenetileg mondott le az állam javára saját biztonsága érdekében. Ezért jogában áll folytonosan, választott képviselői útján ellenőrizni, hogy a hatalom betartja-e az erre vonatkozó szerződést.** Locke azt is vallotta, hogy **az ember nem kívülről (Istentől) kapja eszméit, hanem a környezet hatására maga alakítja ki azokat.**

A francia felvilágosodás

Ezek a nézetek Franciaországban robbanásszerű szellemi hatást váltottak ki, amely vallásháborúhoz vezetett (XVII. század). A harcok végén pedig a katolikus egyház és az abszolút hatalom került ki győz

Voltaire (1694-1778) a „babonáság és fanatizmus” ellen szólt. „Tiporjátok el a gyalázatost!” – kiáltotta az egyházra gondolva. Sajtószabadságot, a hatalmi önkénnyel szembeni jogbiztonságot, vallási türelmet követelt.

Montesquieu (monteskiő, 1689-1755) az abszolút monarchia helyett a hatalmak elválasztására épülő angol államot tekintette követendőnek a franciák számára.

Az Enciklopédia

A század derekától bontakozott ki a felvilágosodás Franciaországban. Ez az **Enciklopédia, avagy a tudományok, művészetek és mesterségek értelmező szótára** című 28 kötetes kiadványhoz kapcsolódik, melynek szerkesztője **Denis Diderot** (didró, 1713-1784) és **Jean le Rond d’Alambert** (dalamber, 1717-1783) volt. Elkészítésében számos francia és külföldi filozófus, közgazdász, természettudós vett részt. Az *Enciklopédia* az új, felvilágosult világnézet szemszögéből értelmezte újra a világ, természet, társadalom jelenségeit, összegezve és népszerűsítve az addigi tudományos eredményeket. A józan ész vezérelte, előítéletekben, hagyományos nézetekben kételkedő világszemléletet hirdetett. A társadalmat a Locke-féle társadalmi szerződés és természetes jogok szemszögéből tárgyalták, az emberek jogi egyenlőségét, a különféle nézetek, a kutatás szabadságát, a tulajdon biztonságát és a szabad kereskedelem elvét hirdették. A papság világi hatalmát elítélő, a babona és fanatizmus ellen fellépő mű egyes szerzői (köztük Diderot) elvetették már magát a kereszténységet is, és csak egy meghatározhatatlan emberfölötti lényben hittek, mely nem avatkozik a világ menetébe (deizmus). Az *Enciklopédia* szokatlan terjedelemben és szakszerűen foglalkozott a mesterségek és a technika tárgyalásával.

Ugyanakkor – természetesen - nem hirdette meg a királyság, a társadalmi intézmények, a hierarchia, a vagyoni különbségek felszámolását és különösen nem gondoltak szerzői forradalomra. A „nép” fogalmán is inkább csak a felsőbb, műveltebb és vagyonosabb rétegeket értették.

Az *Enciklopédia* első köteteit megtámadta a Sorbonne egyetem és a pápa, terjesztésüket betiltotta a kormány. A nagy érdeklődés miatt azonban a további köteteket, ha csonkítva, hamis kiadó és szerkesztő feltüntetésével is, de megjelentették. Sőt 1782-ig nyolc új francia kiadása is megjelent, kiadták Itáliában és átdolgozva Svájcban. Kötetei Európa-szerte terjedtek, számos magyar főúri könyvtárba is eljutottak.

Rousseau

Az 1760-as évektől a felvilágosodás egyes irányzatai eltávolodtak egymástól. Egész sajátos irányban fejlesztette tovább a korábbi nézeteket **Jean-Jacques Rousseau** (zsán zsák russzó 1712-1778). **A többi enciklopédistával ellenben Rousseau nem hitt a tudományok boldogító hatásában, sőt, úgy vélte, az eredendően jó embert a civilizáció tette tönkre, főleg azzal, hogy megteremtette a tulajdont és ezzel a különbségeket az eredendően teljesen egyenlő emberek között.** Megfelelően – megintcsak ellentétben a többiekkel – **az angol államformát sem tartotta a társadalmi szerződés szempontjából megfelelőnek.** A népszuverenitást (néphatalom, népfelség elve), helyi kis közösségek demokráciáját hirdette, melyben

mindenki személy szerint, nem képviselői útján vesz részt. Feltételezte ugyanakkor az egységes „közjó” fogalmát. Rousseau szerint az egyének nem a képviselőkből, kormányból és bíróságokból álló állam részére mondtak le a társadalmi szerződésben jogaik egy részéről, hanem a „közjó”, a többségi akarat érdekében egyéni érdekeikről. Ennek megfelelően ő az egyén szabadságát biztosító társadalom helyett olyan berendezkedést szeretett volna, melyben az egyének alávetik magukat a közösségnek. „Aki nem hajlandó követni az általános akaratot, azt [...] kényszeríteni kell, hogy szabad legyen” – írta. A természetes körülmények között, a civilizációtól elszigetelve felnevelt gyerekek képesek lesznek a jövőben megszabadulni önzésüktől és létrehozni az erények uralta, egyenlő kis tulajdonosokból álló, közösségi államot, amely „számúzheti azt, aki nem hisz [Istenben], nem mint istentagadót, hanem mint társadalomellenes lényt, mint aki nem tudja őszintén szeretni a törvényt, az igazságot és szükség esetén az életét áldozni közösségéért.”

A szabadkőművesség, szalonok, páholyok

A felvilágosodás eszméit nem csak írásban terjesztették, hanem a gyorsan szaporodó párizsi irodalmi **szalonok**ban, művelt emberek találkozóhelyein, ahol olyasmit is meg lehetett vitatni, amit a cenzúra nem engedett volna megjelenni.

Ennél is fontosabb szellemi fórum volt az 1717-ben Angliából indult **szabadkőműves mozgalom**, mely egész Európában elterjedt. A szabadkőművesek hármasszója a „**szabadság – egyenlőség – testvériség**” volt. Feladatuknak a felvilágosodás eszméinek terjesztését, és ezen keresztül a világ megszabadítását a nyomorát okozó tévtanoktól tekintették. **Zárt összejöveteleik**en a társadalom legtávolabb eső csoportjainak képviselői, különböző nemzetiségű és vallású emberek cserélhettek eszmét; a **páholyon (szabadkőműves csoporton)** belül teljes egyenlőséget élvezhettek. Szabadkőműves volt a XVIII. Század sok neves uralkodója, művésze, tudósa.

Az új eszmék a század utolsó évtizedeiben feltartóztatlanul terjedtek a francia társadalomban és Franciaországból kiindulva Európa minden országában, Ez a szellemi mozgalom nem állt meg az orosz és török birodalom határainál sem.

TEKINTÉLYURALMI ÉS TOTALITÁRIUS RENDSZEREK AZ 1920-AS 30-AS ÉVEKBEN

Szocializmus és kommunizmus

A szocializmus az 1830-as évek szellemi-politikai irányzata és mozgalma, ami a 20. századig egyet jelentett a kommunizmussal. A közösséget tekintette elsődlegesnek. Törekedett a hátrányos helyzetű ipari munkásság felemelésére, az emberek egyenjogúságára, az általános békére, a javak és a tulajdon igazságos elosztására. Követelte a termelőeszközök köztulajdonba vételét. Ezeket osztályharc vagy radikális reformok útján akarta elérni.

Karl Marx (1818-1883) és **Friedrich Engels** (1820-1895) szocializmusa szerint a szocializmus akkor épülhet ki, ha a termelés gyökeresen átalakul, a világ egységessé válik és a termelőerők magasabb fokot érnek el. A 19. század végéig erős szocialista-szociáldemokrata pártok alakultak (Internacionálé, munkásmozgalom). Majd az I. világháború és az 1917-es oroszországi forradalom után kezdték szétválasztani a szocializmust a kommunizmustól.

A **kommunizmus** volt az a kapitalizmust felváltó társadalmi rendszer, amelyet Karl Marx és Friedrich Engels dolgozott ki mint elméletet. Eszerint előbb átmenetként a proletárdiktatúra létrehozásával a szocializmus valósul meg, majd ennek magasabb fokaként a kommunizmus jön létre. A kommunizmusban osztály nélküli társadalom van, amelyben a termelési eszközök köztulajdonban vannak és megvalósul a teljes társadalmi egyenlőség. Mindenki a képességei és szükségletei szerint részesedik a javakból. A kommunizmus felépítésének programja először Szovjet-Oroszországban, az 1917-es forradalom után lett a hivatalos állampolitika része.

Az orosz fejlődés

A totalitárius állam kialakulásának egyik útja az orosz fejlődésen alapult. Az Orosz Birodalom a nemzetközi kihívások és a tudatos modernizációs politika ellenére még a századfordulón is fejletlen agrárország volt. A meginduló modernizáció és a tradicionális elemek együttes megléte sajátos „torlódott” társadalmi struktúrát alakított ki és óriási társadalmi feszültségeket eredményezett. Ez, és az I. világháború okozta megpróbáltatások végül a cári birodalom megdöntéséhez vezettek. Az egymást követő forradalmak és kormányváltások, majd a polgárháború után – a cári despotizmus hagyományait is felhasználva – a bolsevikok (az orosz kommunista párt tagjai) tudták konszolidálni hatalmukat. A jól szervezett, a hatalom megragadására koncentrálnó kommunista párt ugyanis alaposan kihasználta az 1918. februári forradalom utáni demokratikus államberendezkedést, ígéreteivel jelentős támogatókat szerzett a hadseregben, a munkásság, sőt a parasztság körében is. A polgári erők ezzel szemben sokkal megosztottabbak és gyengébbek voltak.

A „földről” megszervezett centralizált államot a **központi hatalom terrorja és az álegyenlőségen alapuló intézmények** működtették. A kommunista (bolsevik) párt egyeduralmán alapuló Sztálini diktatúra az 1920-as évek második felében épült ki. A hatalmi koncentráció az ún. **demokratikus centralizmus** (lényegében abszolút centralizmus) irányítási elvén nyugodott. Az irányító **bolsevik párt** több milliós taglétszámú szervezetté dagadt és leginkább egy hadsereghez hasonlított: parancs, engedelmisség és félelem jellemezte. A párton belül elkülönült az „élcsapat élcsapata”, a gondosan kiválasztott hivatásos pártfunkcionáriusok csoportja.

A párt irányítása alatt állt a legfőbb erőszakszervezet, az államvédelmi apparátus és a GULAG-ok (kényszermunkatáborok) rendszere. A szovjet típusú rendszer lényegében egy olyan **etatisztikus berendezkedés** volt, amelyben az állami

erőszak, a megfélemlítés és a terror mellett bürokratikus pártirányítás érvényesült. Ezt az államberendezkedést kellett a II. világháború után a Szovjetunió érdekszférájába kerülő államoknak (köztük Magyarországnak is) átvennie, és Moszkva irányításával megvalósítani.

Etatizmus: az államnak, az intézményeinek és az általuk kifejlesztett bürokráciának a túlsúlya az állam és társadalom egyéb más, működő összetevőiben. Hatása a különböző társadalmi alrendszerre bénító és korlátozó, mind a döntéshozatal, mind a végrehajtást károsan befolyásolja.

Fasizmus és nácizmus

A **fasizmus** az 1930-1945 között csúcspontjukat elért agresszív nacionalista és totalitárius mozgalmak. Az eredeti fasiszta mozgalmat **Mussolini** alapította **1921 novemberében Olaszországban (Nemzeti Fasiszta Párt)**. Az 1930-as években Európa több államában alakultak ilyen mozgalmak, a legjelentősebb a német náci párt volt.

A fasizmus központi eszméje szerint egy kiválasztott nemzet felsőbbrendű a többi fajnál, a társadalmat egy diktátor vezetésének kell alávetni. A fasizmus igyekszik a demokrácia minden intézményét megszüntetni, az ellenzék minden támaszát (szakszervezetek, mozgalmak, egyházak) elnyomni, és mozgósítani a társadalmat a kitűzött cél érdekében. Belpolitikájában szociális demagógia és fajelmélet, külpolitikájában agresszió és militarizmus jellemzi.

A fasiszta diktatúra Olaszországban

Olaszországban a fasizmus, mint tömegmozgalom és párt elsőként vált az államélet meghatározó tényezőjévé (1922-ben). Az olasz társadalom is fejlődési nehézségekkel küzdött, egyes területek fejlettségi szintje között óriásiak voltak a különbségek. A polgári parlamentarizmus labilitása, a versaillesi-rendezés miatti nemzeti elégedetlenség is hozzájárult a fasiszta állam kialakulásához.

Olaszországban a **fasiszta rendszer a monarchikus állam keretei között** valósult meg, és ebbe az államszervezetbe épült bele a Fasiszta Nagytanács, mint törvényhozó szerv. A hatalom a fasiszta vezér, Mussolini kezében összpontosult, aki nem a parlamentnek, hanem a királynak volt felelős. A rendszer totálissá válása lassabban következett be, mint Németországban. Mussolini hatalomra jutását követően csak négy év múlva történt meg az ellenzéki pártok teljes felszámolása, a sajtószabadság megszüntetése, a **rendeleti kormányzás** bevezetése és a **korporációk** kiépítése.

A korporatív (=hivatásrendi) államszervezet lényegét az adta, hogy a munkáltatók és a munkások közös érdekvédelmi szerveket (szindikátusokat) alakítottak, amelyek azonban a valós érdekképviselet helyett a fasiszta párt irányítása alatt álltak. A korporációkra építették fel az „álparlamentet”, a korporációk kamaráját, és emellett működött a király által kinevezett tagokból álló szenátus. A fasizmus „üdvtanának” a fő elemeit a **hódító célzatú nacionalizmus**, az **etatizmus** (az állam teljhatalma a társadalom és a gazdaság minden területén), a **szociális igazságtétel** és a **népközösség** eszméje adta.

Az olasz fasizmus és a német nácizmus között azonban lényeges különbségek is voltak. Olaszországban a fasiszta rendszer alatt a törvényes elemek részben fennmaradtak, és a duce (a vezér – azaz Mussolini) hatalmát némileg korlátozta a király és az egyház is. Mussolini tehát nem tudott olyan feltétlen egyeduralmat kialakítani, mint Hitler. Fontos különbség az is, hogy az olasz fasizmusban eredetileg még nem szerepelt elméleti háttérként a fajelmélet és az antiszemitizmus. Csupán Hitler követelésére kezdődtek meg a zsidóüldözések Olaszországban is. Míg

Németországban egy új világ- és társadalmi rend felépítése volt a jelszó, addig Olaszországban sokkal inkább a múlthoz nyúltak vissza, és a régi történelmi nagyság volt a terjeszkedés ideológiai alapja.

A válság évtizedeiben Európában nemcsak Olaszországban és Németországban, hanem szinte mindenütt a **szélsőséges (jobb- és baloldali) ideológiák és mozgalmak megerősödése** jellemző. Elsősorban azokban az országokban tudtak a totalitárius diktatúrák felerősödni, **ahol a polgári parlamentarizmus nem konszolidálódott eléggé**, ahol a gazdasági-társadalmi fejlődés nyugat-európaiktól eltérő tendenciái miatt később, torzultabb formában valósult meg a demokrácia. Példaként említhetjük Spanyolországot, és azt a jelenséget, hogy az I. világháború után Közép- és Kelet-Európa egyetlen államában sem tudott tartós demokrácia kialakulni, hanem sorban autoriter-félfasiszta berendezkedések jöttek létre (pl. Romániában az Antonescu-rendszer és Szlovákiában a Tiso-rendszer), illetve az alkotmányosságot tekintélyelvűséggel párosító politikai berendezkedések alakultak ki (a Horthy-rendszer Magyarországon és a Pilsudski-rendszer Lengyelországban).

A totalitárius állam Németországban

A fasiszmus szélsőséges formája, a **nácizmus Németországban** alakult ki. **1933-ban Hitler** jutott hatalomra, s vele együtt a fasiszmus is. A két világháború között fasiszta rendszer volt hatalmon Japánban is. A II. világháború előtt és alatt a tengelyhatalmakkal szövetséges államokban (Szlovákia, Románia, Bulgária) is fasiszta típusú diktatúrák alakultak ki. Leghosszabb ideig Portugáliában (1974-ig) és Spanyolországban (1975-ig) működött fasiszta rendszer.

Az olasz fasiszmus alapmintájához a fajelméletet, az antiszemitizmust és az ehhez kapcsolódó Lebensraum (élettér)-elméletet, a militarizmust és a szélsőséges rasszizmust is hozzáadja.

A nácizmus követői a nácik voltak, akik a demokratákat és a szocialistákat okolták az I. világháborús vereségért és elutasították a versailles-i békeszerződést. A **Nemzetiszocialista Német Munkáspárt** az 1930-as évek elején a Weimari Köztársaság legnagyobb pártja lett, majd az **1932 novemberi választáson** győzelmet aratott. 1933 után a hatalomra került párt totális diktatúrát épített ki.

Németország fejlődését meghatározta, hogy az egységes nemzetállam későn alakult ki. **Az egységes Német Birodalmat erős központi hatalom**, Poroszország **valósította meg**. A parlamentáris állam felülről szerveződött meg, ezért a császári hatalom is igen erőteljesen érvényesült.

Az egyesítés után gyorsult fel a gazdasági fejlődés; a második ipari forradalom kibontakoztatásával Németország igen rövid idő alatt a világ második legfejlettebb országa lett. A gazdasági potenciál növekedése azonban nem állt arányban az ország külgazdasági lehetőségeivel.

Az első világháború elvesztése, az ebből fakadó nemzeti katasztrófa, a sértett nemzeti büszkeség, a működési zavarokkal küzdő parlamentáris demokrácia (weimari köztársaság), a gazdasági modernizáció révén felerősödő társadalmi különbségek voltak azok a tényezők, amelyek a náci totális állam létrejöttét elősegítették. A polgári demokratikus weimari állam felbomlásához – a fent említett tényezőkön és a parlamenti berendezkedés gyengeségein túl – az is hozzájárult, hogy a politikai elit és a közvélemény nem bízott a köztársaságban. **A császárság elit rétege megőrizte ellenőrzését a hadsereg, az igazságszolgáltatás és a közszolgálat felett**, így a demokrácia olyan végrehajtó elitől függött, amely gyakran gondolt vissza nosztalgiával egy tradicionálisabb hatalmi rendre. A világgazdasági

válság kezdetét megelőzően tehát már több politikai csoport munkálkodott a weimari rendszer megdöntése érdekében.

Fontos kiemelni azonban, hogy a **világgazdasági válság** (1929-1933) nemcsak a német államban járt súlyos politikai következményekkel, hanem az egész kapitalista rendszert megrázta. A kiutat többnyire **az állam gazdasági beavatkozása** jelentette, Az Egyesült Államokban ez végrehajtható volt a demokrácia keretei között (New Deal), de **Németországban** és más országokban a válság időleges „kezelése” a **szélsőjobboldali diktatúrák** előretörésével járt együtt.

A világgazdasági válság volt az a tényező, ami aktivizálta a német nemzetiszocialista mozgalmat, és így a Weimari alkotmányosság széthullásán Hitler fel tudta építeni a totális fasiszta diktatúrát. Kancellári kinevezése után (1933. január 30.) *betiltotta a politikai pártokat, feloszlatta a szakszervezeteket,* és – az olasz korporációk mintájára – megalakította a **Német Munkafrontot**. További intézkedései közé tartozott a kötelező munkaszolgálat bevezetése, illetve a **kényszerkartellezés**. Az **1933. március 24-én** elfogadott **felhatalmazási törvény** pedig egyet jelentett a parlamenti és a helyi önkormányzati szervek teljes megszüntetésével, kiiktatásával. A tartományokat saját parlament és kormány helyett a Hitler által kinevezett helytartók irányították.

A felhatalmazási törvény szerint a kormány a parlament megkérdése és jóváhagyása nélkül is hozhatott törvényeket. Sokatmondó a törvény hivatalos elnevezése: „*törvény a nép és a birodalom megpróbáltatásainak legyőzésére*”.

Hindenburg elnök halála után (1934. augusztus) Hitler, mint a **német nép vezére (Führer)** a **saját kezében egyesítette az államelnöki és a kormányfői (kancellári) hatalmat**.

A fasiszta párt (Nemzetiszocialista Német Munkáspárt – NSDAP) közjogi intézménnyé emelkedett, **az állam és a párt egybeolvadt**. Nyílt jogegyenlőtlenség érvényesült, és **az állam erőszakszervezetei** (SA, SS, GESTAPO) minden **törvényes ellenőrzés nélkül működtek**. A rendszer politikai módszerei a fegyveres erőszak, illetve a szociális és politikai demagógia voltak. A diktatúra ideológiai hátterét pedig a *fajelmélet* és az *antiszemitizmus* képezte.

A tömeg, a demokrácia és manipuláció nem véletlenül központi gondolata a XX. Század politikaelméleteinek. **A faszizmus és a kommunista rendszerek bizonyították, hogy a társadalmak a nehézségek közepette könnyen félrevezethetők** és a demagógia áldozatává válhatnak.

A totális állam általános jellemzői

A totális államok működésének alapja, hogy *felszámolnak minden köteléket az állam és az állampolgárok csoportosulásai között*. **A totális államban az állam monopóliuma érvényesül a társadalom minden alrendszere: a gazdaság, a kultúra, a tudomány, a politika stb. fölött.**

A totális állam a modern kor szülötte, hisz *feltételezi a civil társadalom létét* és szorosan kapcsolódik a modern kor kulturális, ideológiai vonulataihoz. Ugyanabból a háttérből, a társadalom egy bizonyos fejlettségi szintjéből táplálkozik, mint a tömegtársadalmak demokratikus politikai rendszerei. Lényegi különbségekkel persze, de mindkettőben fontos szerepet játszanak a **tömegérzelmek** és a **manipuláció**, mint a tömeg irányításának eszközei.

A fasiszta és a kommunista államok kialakulásának alapja egyfajta **modernizációs válság**. A lemaradás olyan egzisztenciális félelmet, agresszivitást vált ki, amelyben aktivizálódnak a totális ideológiák. A lemaradástól való félelemből

származó agresszív indulatok **bűnbakot** keresnek, és minden bajok forrását végül különféle faji, vallási tradíciókra, illetve az azokat megjelenítő csoportokra vezetik vissza. Mindkét rendszerre jellemző, hogy a zsarnoki hatalmat **egy párt** (NSDAP, kommunista párt) gyakorolja. A pártok a távoli jövőben elérhetőnek tűnő, ám valójában egyáltalán nem megvalósítható célokat tűznek ki (pl. világuralom, a teljes egyenlőségen alapuló kommunista társadalom), s e célok legitimálják hatalmukat és az egyre növekvő centralizációt.

A két rendszernél azonban – a végeredményben megmutatkozó hasonlóság ellenére – lényeges eltérések is megállapíthatók, hiszen a kommunista hatalomfelfogás a francia jakobinizmus elvére támaszkodik, és népek, Fajok kiirtását programszerűen nem tűzi ki.

A totális rendszerek alapja tehát egy ideális, távoli cél, és az ennek elérését megakadályozó, bűnbaknak kikiáltott társadalmi csoport megkeresése. A manipulált **tömeg** elfogadja a bűnbaknak kikiáltott csoport megbüntetését, és ezáltal mintegy **cinkosává válik a hatalomnak**. Mivel a válságra nem nyújt megoldást e rendszer, mindig újabb és újabb áldozatra, bűnbakra van szüksége, s így az erőszak és a terror állandósul. Az egyén rákényszerül arra, hogy - önvédelme érdekében – versengjen a hatalmon lévők kegyeiért, és erkölcsi tartását feladva behódoljon. A totális állam tehát képes közreműködésre bírni saját áldozatát.

A nyílt politikai terror és a jogbiztonság hiánya mellett a totális állam a gazdasági életre is kiterjed. A javak egyre nagyobb méretű újraelosztása, a piac, a **magántulajdon korlátozása** (esetenként megszüntetése) pedig egyre **csökkenti az állampolgárok egzisztenciális biztonságát**. A piac megszűnése révén **a gazdaság elveszíti alkalmazkodóképességét**, és a válság egyre súlyosabbá válik. A gazdasági zavarok kiküszöbölésére tovább nő az irányító apparátus létszáma. A totális állam azonban képtelen megújítani önmagát, mivel a rendszer felülről szerveződik meg, és a társadalomban eluralkodó félelem révén megszűnnek a társadalmi visszacsatolás információs csatornái. A vezetőknek nem lesznek valós információi a társadalomról és a gazdaságról, így képtelenek jó döntéseket hozni.

A totalitárius államok, mivel nem nyújtanak fejlődési alternatívát, bukásra vannak ítélve.

A fasiszta ideológia főbb jellemzői: a vezérelv (egy rendkívüli képességekkel rendelkező vezér erős uralmának érvényesítése); a szélsőséges nacionalizmus (amely a nemzeti közösséget gyakran faji közösségként értelmezi, s jogosnak tartja a más népek rovására történő terjeszkedést); a szociális igazságosság hirdetése a kisemberek érdekében (ez a kistulajdon megerősítését jelenti).

A marxista-kommunista ideológia főbb jellemzői: a széles néprétegek jóléte csak a magántulajdon felszámolásával, a termelőeszközök köztulajdonba vételével érhető el; az új társadalom kialakításának első lépése, hogy a munkásosztály szervezett pártja megszerzi és diktatórikusan gyakorolja az államhatalmat, mindaddig, amíg meg nem teremti a kommunista társadalmat.

TÖRÖKELLENES HARCOK A XVI-XVII. SZÁZADI MAGYARORSZÁGON

Hunyadi Mátyás halála után **Jagelló Ulászló** uralkodása alatt (**1490-1516**) lebontotta a Mátyásféle államszervezetet (1490-1494). II. Ulászlót tízéves fia, **II. Lajos** követte a trónon (**1516-1526**). A kiskorú király helyett egy bárókból, főpapokból és köznemesekből álló tanács látta el a kormányzás teendőit. Az államhatalom bomlása az ő uralkodása alatt is folytatódott, a királyi jövedelmeknek továbbra is csak a töredéke folyt be. Ezt a csekély jövedelmet is csaknem teljesen fölemésztette annak a nyolcezer zsoldosnak a fizetése, akik a déli határt őrizték, a végvárak karbantartására alig futotta. Állandó hadsereg hiányában tartani lehetett attól, hogy a határvédelem a helyi török támadása alatt is összeroppanhat.

A **pénztelenség** következtében a végvárrendszer karbantartása elmaradt. A több mint 1500 km hosszú déli védelmi vonal omladozó falú erősségei és rosszul fizetett katonái (tizedannyian, mint Mátyás korában) nagy hősiességgel álltak ellent a határ menti török erők kisebb hadműveleteinek. (1521-ig egyetlen nagyobb várat sem veszítettek el.) Nagyobb török had támadásától nem kellett tartani: a törököket lekötötte a keleti terjeszkedés, a perzsiai háborúk. A szultán időről időre meghosszabbította a magyar királlyal fennálló békét.

I. (Vad) Szelim uralkodása idején az Oszmán Birodalom eddig soha nem tapasztalt mértékben megerősödött. Olyan nagy létszámú hadsereget tudott kiállítani, amellyel egyetlen európai ország sem harcolhatott a győzelem reményében.

1520-ban meghalt Szelim, utóda a fia, **I. Szulejmán (1520-1566)** lett. Az uralkodóváltás megkönnyebbülést keltett Magyarországon. Olyannyira, hogy Szulejmán békeajánlatát, noha az nem tartalmazott új feltételeket, a magyar vezetés válasz nélkül hagyta. Ez a diplomáciai lépés olyan országra vonta az **összpontosított török támadás** veszélyét, amely belsőleg megosztott, katonailag felkészületlen, külpolitikailag elszigetelt volt.

Szulejmán **1521**-ben meg is indította hadait az első magyar végvár vonal ellen. Kara Ahmed harmadvezír július elején elfoglalta a Száva menti **Szabácsot**. A Száván épített hidat – amely a török had átkelését biztosította volna – elsodorta egy vihar. Így a már korábban ostrom alá vett Nándorfehérvár körül összpontosult a törökök ereje. A vár kapitányai **Török Bálint** és **Héderbáni Ferenc** az ostrom alatt nem tartózkodtak a várban, mindkettőjüket familiárisaik (Török Bálintot Móré Mihály) helyettesítették. A vár 1200 védője nem volt képes tartani a török túlerőt, így Nándorfehérvár elesett 1521. augusztus 29-én. Noha a király már július közepén megindult a török ellen, a felmentő hadak csak augusztus végére gyűltek össze nagyobb létszámban, s arra már nem volt alkalmuk, hogy beavatkozzanak az ostromba. **Szabács és Nándorfehérvár elfoglalásával az ország nyitva áll a török előtt.**

A mohácsi csata

I. Szulejmán **1526. április 23-án** indult el a fővárosból, Isztambulból Magyarország felé. A magyar kormány már 1525 végén tudott a török tervezett hadjáratáról. A védelmi esélyek azonban még 1521-hez képest is tovább romlottak, a helyi török erők tovább tágították a végvárvonalon keletkezett rést. 1525-re az első védelmi vonalból már csak **Jajca** és **Klissza** maradt magyar kézen. Tomori a védelemben ki akarta használni a török had útjába kerülő természetes akadályokat: a Szávát, a Drávát és a folyók vidékeinek mocsarait. Tervét azonban keresztül húzta a királyi sereg lassú gyülekezése.

Július 2-án a szultáni sereg átkelt a Száván, a magyar király elrendelte a bandériumok számára a gyülekezést a Tolnai táborba. Maga a király csak július 20-án érkezett a gyülekezőhelyre. A török sereg már megkezdte a szávai átkelést, amikor a magyar haditanács kinevezte **Tomori Pált** és **Szapolyai Györgyöt** (Szapolyai János öccsét) **a magyar sereg két fővezérévé.**

Tomori egy kisebb sereggel a Drávához indult, hogy föltartóztassa az előrenyomuló szultánt. A király és a haditanács viszont itt alkalmatlannak találta a terepet a harcra, s **a csata színhelyéül a mohácsi mezőt választotta.**

A magyar haditanács döntése az volt, hogy a 75-80 ezer reguláris katonából álló török sereget akkor kell megtámadni, amikor az a dombról leereszkedik. A két fővezér, Tomori és a távollévő erdélyi vajdát, Szapolyai Jánost helyettesítő Szapolyai György ezzel a dombbal szemben állította fel **1526. augusztus 29-én** a 25 ezer főnyi magyar haderőt. Az első harcrend jobbszárnyát a szlavóniai nehézlovasság, centrumát lovas egységekkel megerősített gyalogos zsoldosok, balszárnyát pedig tiszántúli lovascsapatok alkották. A második harcrendben voltak a királyi, főpapi és a főúri bandériumok, gyalogos és könnyűlovas egységekkel kiegészítve. A törökök ezen a napon nem akartak csatát kezdeményezni, s a szultán táborba szállást parancsolt, amikor a hajnal óta hadrendben álló magyar sereg délután három óra tájban támadási parancsot kapott. Az első harcrend jobbszárnyának rohamával indult az ütközet. Aminek a török balszárnyon levő, megzavarodott ruméliai lovasság nem tudott ellenállni. Tomori a siker láttán az első harcrend másik két elemét és a második harcrendet is bevetette. Mire azonban ezek elérték a törököket, a Batthyány Ferenc vezette jobbszárny támadása kifulladt, a katonák egy része zsákmányolásba fogott, a Perényi Péter vezette balszárny pedig megfutamodott a török jobbszárnyat alkotó anatóliai lovasság elől. Így az előretörő centrum a török ágyúállások előtt a janicsárság tüzebe került. A lovasság menekülésbe fogott, sorsára hagyva a gyalogságot, s mintegy másfél órai küzdelem után a csata véget ért.

A magyar seregből 15 ezren estek el a helyszínen, közöttük hét főpap, maga Tomori is, és huszonnyolc főúr. A menekülők közül sokan, Lajos király is a Brodarics-említette mocsárba vagy a megáradt Csele-patakba fulladtak, másokat az üldözésükre küldött török erők mészároltak le.

A védtelenül maradt királyi székvárosba szeptember 9-én vonult be I. Szulejmán. Kirabolta Budát, portyázói pedig végigdúlták a Dunántúl egy részét s a Duna-Tisza közét. Tartósan azonban ekkor még nem rendezkedtek be az ország közepén, **a szultán október 9-én elhagyta Magyarországot**, de ez nem jelentette azt, hogy figyelme elfordult a térségtől. A következő évtizedek minden jelentős belpolitikai fordulata ellenőrizte és a számára kedvezőtleneket ellensúlyozta. A szerémségi várakat szilárdan kézben tartották a török helyőrségek, és a terepviszonyok miatt nem kellett attól tartaniuk, hogy a magyarok a térségben új védelmi vonalat építenek ki.

Az ország három részre szakadása

Mohács legsúlyosabb következménye nem a katonai vereségben, hanem a nyomában fellépő anarchikus viszonyokban rejlett. A fiatal, gyermektelen uralkodó halála felvetette a trónöröklés kérdését, királyjelölt kettő is akadt. A Habsburgok számára a **Jagellókkal kötött dinasztikus szerződés** jogalapot teremtett a magyar trónra, a török előretörés pedig szükségessé tette számukra, hogy a magyar területeket ellenőrzésük alá vonják. Ugyanakkor a magyar köznemesség jelentős részének régóta volt a királyjelöltje Szapolyai János erdélyi vajda, aki az 1505-ös **rákosi végzésre** hivatkozhatott.

1526. novemberében a nyitrai püspök koronázta meg **Szapolyai Jánost (1526-1540)**, majd decemberben az országgyűlés királlyá választotta Habsburg Ferdinándot. A következő időszakban a két király azért harcol, hogy a másikat kiszorítsa a hatalomból. Elsősorban próbálnak minél több támogatót szerezni a birtokadományozással, de vannak kisebb-nagyobb összecsapások is, melyekben Ferdinánd német-római segítség nélkül marad (zajlik a reformáció első szakasza).

A törököknek ez a megosztott politikai állapot kedvez; ezért az ő érdekük az, hogy mindenképp maradjon két király, egyiküknek sem szabad győznie. Ezért a szultán **1527-ben** Magyarországra küldi **Gritt**it (velencei származású, történelmi kalandor), hogy megakadályozza bármelyik uralkodó győzelmét, minél nagyobb hasznot szerezzen, és hogy érvényesítse Velence érdekeit a magyarországi politikában. Gritti meggyőzi Szapolyait, hogy szerezzen török támogatást a Habsburgokkal szemben. **A török készséggel vállalkozott Szapolyai támogatására**, addig is szabad bejárása van az ország területére.

A szultán vezette sereg **1529** májusában indult el Isztambulból Bécs felé, elfoglalják a fővárost és a szultán visszahelyezi Szapolyait a trónra. A korán beköszöntő tél és az élelmiszerhiány miatt a szultán a visszavonulás mellett döntött.

Szulejmán **1532** nyarán újabb kísérletet tett **Bécs** elfoglalására, de **Kőszegnél** megtorpanak. A védők közel egy hónapig tartották a várat a törökökkel szemben. Közben hatalmas nemzetközi haderő gyűlt össze Bécs védelmére és megkezdődött a törökök szent ünnepe, a ramadán is, így szeptemberben a sereg elindult haza.

1538 februárjában Ferdinánd és Szapolyai megegyezik Váradon. A **várad**i **egyezségben** mindkét király kölcsönösen elismerte egymás méltóságát és megállapodtak, hogy amíg Szapolyai él addig ő a király, de halála után Habsburg Ferdinánd fog uralkodni.

A még csecsemő **János Zsigmond** maradt az egyetlen lehetséges utód. Ferdinánd kifogásolta, hogy Szapolyai és támogatói igyekeztek elérni, hogy János Zsigmond lehessen majd a király a várad szerződés ellenében. Így **1541-ben osztrák és német birodalmi csapatok ostrom alá vették a fővárost**, hogy életbe léptessék a szerződést. Nem volt elég erő az ostrom visszaveréséhez, vagy felmentősereg szervezéséhez. ☞ 1541 nyarán török haderő érkezik az ország területére **Fráter György** kérésére; kettős ostromgyűrű alakult ki Buda körül. A Habsburgok török kérésre elvonultak.

Szulejmán felajánlotta, hogy segíti János Zsigmondot. Vendégül hívta a saját sátrába, az összes magyar földesúrral együtt **1541. aug. 29-re**. A török katonák „turistaútra vonultak” Budára, látszólag fegyvertelenül, de aztán ott is maradtak. Végül elengedték a főurakat, kivéve Török Bálintot (isztambuli börtön). Izabellát az Oppern Hercegségbe száműzték. Itt kezdődött Magyarország három részre szakadása.

- Habsburg Ferdinánd – A **Királyi Magyarország** (Észak-Magyarország)
- **Török Hódoltságú** területek – Magyarország középső része
- Fráter György - **Erdély**

Végvári küzdelmek (1552-1568)

„Buda elfoglalása után (1541) a törökök több hadjáratban is megerősítették Buda helyzetét, majd Fráter György kísérlete után **1552-ben éket vertek Erdély és Magyarország közé**. A törökök **két irányból** támadtak. Szulejmán először Temesvárt ostromolta, amelyek zsoldosai a várkapitány Losonczy Istvánt megadásra kényszerítették. Eközben Ali budai pasa Drégelyt vette ostrom alá. A három napig tartó ostromban a várvédők, élükön Szondi György várkapitánnyal hősi halált haltak. A két sereg **Szolnok alatt egyesült**, s a vár védői nem várták be az ostromot. A Felvidék és a bányavásorok védelmét biztosító egi várat Dobó István és Mekcsey István védték. A szeptember 15-én kezdődő ostrom után a törökök még három nagy rohamot indítottak, amelyek a védők ellenállásán törtek meg. Végül 1552. október 18-án a súlyos veszteségek miatt Ahmed **elvezette a török seregeket Eger alá**. A porta a következő években nem intézett támadást a végvárak ellen. **Ezt az időt kihasználva** a bécsi haditanács **olasz mérnököket** küldött Magyarországra, s irányításukkal **korszerűsítették a végvárakat** (fülesbástya). **Szulejmán utolsó nagy hadjáratának (1566) eredeti célja Eger volt**, de amikor Zrínyi Miklós Siklósnál megvert egy török csapatot, megváltoztatta haditervét, és Gyula bevétele után Szigetvár alá vonult. Zrínyi Miklós hősiesen védte a várat, és végül maroknyi katonájával kirohant az égő várból (Szulejmán ekkor már két napja halott volt). A század legnagyobb várháborúját végül a Miksa és II. Szelim kötötte **1568-as drinápolyi béke** zárta le, majdnem negyven évre rögzítve a status quo-t.”
/Történelmi esszétémakörök nagykönyve érettségizőknek 45. oldal/

A tizenöt éves háború (1593-1606)

II. Rudolf (1576-1612; magyar királyként I. Rudolf 1576-1608) nem érzékelte, hogy a Török Birodalom már túljutott hatalmas csúcspontján, s a béke fenntartására törekedett. III. Murád szultán azonban az ismét hevesebbé váló határviszályokban (1590-1593) elszenvedett egyik török vereség ürügyén hadat üzent a Habsburg uralkodónak. Elkezdődött az ún. tizenöt éves háború (1593-1606).

Két felfogás van arról, hogy **mért nevezik tizenöt éves háborúnak**. Az egyik az 1591. évi határviszályoktól a törökkel való békekötésig, 1606-ig számolja a 15 évet. A másik vélemény szerint a háború 1593-ban kezdődött, de 1608-ig, a háború keretei között kibontakozott Habsburg-ellenes rendi mozgalom sikeréig tartott.

1593 őszén a török főszereg betört a Dunántúlra: elfoglalta Veszprémet és Várpalotát. Ezután a császári zsoldosok és a magyar végvári csapatok vették át a kezdeményezést. A Pálffy Miklós főparancsnoksága alatt álló seregek az 1593-1594. évi téli-tavaszi hadjáratban – Fülektől Nógrádig – visszavették a hódoltság északi várait. Csak Esztergom ostrománál torpantak meg: a várat nem sikerült bevenniük. Ebben az ostromban vesztette életét Balassi Bálint.

A sikereken felbuzdulva a pápai diplomácia közreműködésével Szent Szövetség alakult a török ellen (1594). A pápa, az ausztriai rendek és a német birodalmi gyűlés is küldött pénzt a háború kiadásaira. A nemzetközi összefogásban katonai erővel a Habsburg monarchia, Erdély és a román vajdaságok vettek részt.

Erdély a háborúban, a háború céltalansága, a Habsburg-ellenes mozgalom

Míg **Báthory Zsigmond** nagy örömmel csatlakozott a szövetséghez, az erdélyi nemesek többsége nem bízott a keresztény erők sikerében, s továbbra is kitartott a törökkel folytatott jó viszony mellett. Ez az **erdélyi megosztottság** nemcsak a Szent Szövetség egységét, hanem a Habsburgok Erdélyre vonatkozó törekvéseit is veszélyeztette. A bécsi udvar elrendelte az országrész katonai megszállását, eltávolították Báthory Andrást (1599) és leszámoltak a trónkövetelőkkel.

Báthory Zsigmond főként székelyekből álló hada, nagybátyja, **Bocskai István** vezetésével, valamint a havasalföldi vajda, Mihály seregei az al-dunai **Gyurgyevónál 1595-ben győzelmet arattak** a törökök fölött. Egy évvel később, **1596-ban** azonban a Szent Szövetség egyesített erői **Mezkeresztesnél** – a tizenöt éves háború legnagyobb csatájában – **döntő vereséget szenvedtek** a szultáni főseregtől. Báthory Zsigmond elbizonytalanodott. Először följánlotta I. Rudolfnak Erdélyt (1597), majd meggondolta magát, a s törökbarát unokatestvérét, Báthory Andrást kérte fel az uralkodásra.

Az erdélyi országgyűlés úgy döntött, hogy ha a császáriak visszafoglalják a törököktől Budát, akkor csatlakoznak a Habsburgokhoz. A Budát védő török várrendszerből több várat is elfoglaltak már, s a szövetséges hadvezetés három alkalommal is próbálkozott Buda visszafoglalásával, de sikertelenül. **A mezőkeresztesi csata után pedig a töröké lett a kezdeményezés.** Sorra foglalták vissza a háború kezdetén elvesztett várakat, sőt olyanokat is, amelyek eddig nem voltak török kézen (Eger, 1596; Kanizsa, 1600).

1594-ben elesett a Bécs előterében már a királyi udvar védelmét biztosító **Győr**. Ez **közvetlen fenyegetést** jelentett a császári és királyi székhely számára. A királyi csapatok – Pálffy Miklós vezetésével – új haditechnika, a petárda bevetésével foglalták vissza: berobbantották az erősség kapuját.

Egyik háborúzó fél sem tudott úrrá lenni a másikon. A háborúskodást a magyarok közül sokan céltalannak tartották, különösen, hogy **az ellátás szervezetlensége miatt a császári hadak legalább olyan pusztítást végeztek az országban, mint a törökök.**

A tizenöt éves háború második szakaszában kibontakozó **Bocskai István vezette Habsburg-ellenes felkelést** a szultán kezdettől fogva támogatta. Még koronát is küldött Bocskainak. Ám Bocskai István hamar belátta, hogy a török szövetségben folyó harccal csak a hódoltságot gyarapítja, és a magyar végvári vonalat gyengíti. Ugyanis a Habsburgoktól visszafoglalt várakba a törökök akartak őrseget hagyni. Ezért fogadta kedvezően **a bécsi udvar tárgyalási ajánlatát**. Mielőtt megbízottja, Illésházy István megkezdte volna a megbeszéléseket, a **hajdúk** ügyét is rendezte. (1605 decemberében, a **korponai országgyűlésen** megnemesítette őket, és saját birtokából szabad földeket adományozott nekik. Így alakultak ki a későbbi hajdúvárosok, amelyekben a hajdúk mentesültek a földesúri szolgáltatások alól, és csupán a katonáskodást várták el tőlük.)

A bécsi és a zsitvatoroki béke, a tizenöt éves háború lezárása

Az **1606 júniusában Bocskai és a Habsburgok között megkötött bécsi békével** eredményesen zárult a Habsburg-ellenes mozgalom.

A Bocskai mellett felsorakozó nemesség azt kívánta, hogy a **Habsburgok a törökkel is kössenek békét**. Erre mindkét – már amúgy is legyengült - fél hajlandó volt. **1606 novemberében** Bocskai közvetítésével kötötték meg a **zsitvatoroki**

békét. A fennálló helyzetet alapul véve húsz évre mindkét fél felfüggesztette a háborút.

Erdély bukása

A béke a törökkel **1657**-ig tartott, amikor is **II. Rákóczi György** svéd-francia szövetséggel **a Porta engedélye nélkül indított hadat a lengyel trón megszerzésére.** A Lengyelországban kudarcot valló II. Rákóczi György a szultán felszólítása ellenére sem mondott le a fejedelemségről. Az Erdélyre törő törökök ellen azonban 1660 májusában, Szászfenesnél csatát veszített, és halálosan megsebesült. A törökök elfoglalták és vilajet központtá alakították Erdély kulcsát, Váradot (1660).

Kemény János, az új fejedelem (1661-1662) a törökkel szemben a Habsburgok védelme alá helyezte országát. Hiába várva a Habsburg katonai segítséget 1662 januárjában **vereséget szenvedett a nagyszöllősi csatában.** Az új fejedelem **Apafi Mihály** lett (1661-1690). Erdély önállósága megmaradt, de a korábbiaknál jobban függött a szultántól.

Zrínyi Miklós tevékenysége, a Wesselényi-féle összeesküvés

Zrínyi *Az török áfium ellen való orvosság* című művében (1663 ősze) – válaszul a közelmúlt sérelmeire – támadó háborút javasolt a török ellen. Nézetét osztotta a német birodalmi rendek francia támogatással létrejött Rajnai Szövetsége is. **I. Lipót császár (1657-1705)** azonban tárgyalásos úton akarta rendezni az ellentéteket a törökkel. Erre 1663 őszén a török támadott, s elfoglalta Érsekújvárt. A császár Zrínyi Miklóst nevezte ki a magyarországi hadak főparancsnokává.

A francia király és a Rajnai Szövetség segéderőket küldött Magyarországra. A Zrínyi vezette szövetséges hadak **1664 elején** benyomultak a Dráva menti hódoltságba (**téli hadjárat**). **1664. február 2-án az eszéki Dráva híd felégetésével** megszüntették a kapcsolatot a dunántúli török várak és a délebbre fekvő török őrségű erősségek között.

Lipót és a haditanács azonban **a védekező háború mellett** foglaltak állást. Zrínyit még januárban **Raimondo Montecuccoli** váltotta le a főparancsnokságról, aki a végsőkig halogatta a megütközést a törökkel. 1664. augusztus 1-jén, a Rába folyó szentgotthárdi gázlójánál végre vállalta a csatát és győzelmet aratott.

A csata után megkötött **vasvári béke (1664. augusztus 10.),** nagy felháborodást keltett a magyar rendek körében, mivel a királyi Magyarország rovására elismerte a török foglalásokat. Az elégedetlenség végül a Wesselényi-féle összeesküvéshez vezetett, amelyet aztán a bécsi udvar megtorlása követett.

A török kiűzése Magyarországról

Thököly 1681-1682. évi győzelmei megtévesztették a török katonai vezetőket. A császári seregek magyarországi kudarcából arra következtettek, hogy a Habsburg hatalom meggyengült, s elérkezett az idő Bécs elfoglalására. Ezért a szultán 1683-ban hadjáratot indított Bécs ellen.

A Habsburg-kormányzat – bár továbbra is békét akart – jól felkészült a támadás fogadására. I. Lipótot Sobieski János lengyel király és XI. Ince pápa is segítette a felkészülésben.

A Bécset ostromló sereget 1683. szeptember 12-én elsöpörte a császári, lengyel, bajor és szász haderő. Kara Musztafa nagyvezér még a kudarc után is elzárkózott a békekötéstől. A békeajánlat elutasítása alapvető fordulatot váltott ki a Habsburg-kormányzat törökkel szembeni politikájában. A béke és a védekező háború híveivel szemben fölülkerekedtek a támadó háború szószólói.

XI. Ince pápa megszervezte a **Szent Ligát (1684)**, melynek feladata a török kiűzése volt Magyarországról. Tagjai: a Habsburg Birodalom, Velence, Lengyelország, 1686-tól Oroszország, valamint néhány választófejedelem (bajor, szász) támogatták a hadműveleteket. XIV. Lajos pedig békét ígért I. Lipótnak. A szövetségeseknek **1686 szeptember 2-án sikerült visszafoglalniuk Buda várát**. A seregeket **Lotharingiai Károly** vezette, mellette harcolt **Miksa Emánuel** is. A törökök felmentő serege Szulejmán vezetésével tétlenül nézte, hogyan esik el az utolsó budai pasa Abdurrahman. **1687-ben Apafi Mihály** elismerte a Habsburg fennhatóságot Erdélyben, amelynek helyzetét az **1690-ben kiadott Diploma Leopoldium** rögzítette. **1688-ban bevették Nándorfehérvárt**, amely – a francia támadás miatt meggyengülő császári erők miatt – 1690-ben ismét elesett. **1697-ben Savoyai Jenő** vezetésével a Habsburgok legnagyobb győzelmüket érték el a török ellen **Zentánál**. Ezek után **1699-ben** megkötötték a **karlócai békét**, amelynek értelmében **Magyarország a Temesköz kivételével felszabadult a török megszállás alól**.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

43 Magyarország a török hódítás korában (1526-1568)

- a A három részre szakadt Magyarország a drinápolyi béke korában (1568)
- b A mohácsi csata (1526. VIII. 29.)
- c Eger vára 1552-ben

44 Magyarország a XVII. század első felében

- a A tizenöt éves háború és a Bocskai-szabadságharc (1593-1606)

45 Magyarország a XVII. század második felében

- a Törökellenes harcok

AZ 1848-AS EURÓPAI FORRADALMAK ÉS A MAGYAR SZABADSÁGHARC

Az 1848-as európai forradalmak

A 19. század első felében Európa-szerte lezajlott *kapitalista* fejlődés s a nyomában kibontakozó nemzeti egységtörekvések és a liberális politikai mozgalmak az 1848-as európai forradalmi hullámhoz vezettek.

Kapitalizmus: gazdasági elrendeződés, mely az ipari forradalmat követően a 19. században fejlődött ki a nyugati társadalmakban. A fogalom Marxtól származik. Lényege, hogy a termelőeszközök magántulajdonban, a tőkésosztály (burzsoázia) birtokában vannak. A munkások (proletariátus) semmivel sem rendelkeznek, csak a munkaerejükkel, és ezt bár szabadon eladhatják a piacon, függnek a tőkésosztálytól, amely kizsákmányolja őket azáltal, hogy kisajátítja a munkájuk által létrehozott értéktöbbletet. nem marxista értelemben: az a gazdasági forma, amelyben a tulajdon legnagyobb része magánkézben van, és az árukat szabadpiaci versenyben értékesítik. Kizsákmányolásról csak monopolhelyzet esetén beszélnek.

1848 Európájának államai a politikai, társadalmi fejlődés eltérő fokán álltak. Nagy-Britanniában a kormány megtalálta a módját, hogy parlamenti reformok útján enyhítse a társadalmi feszültségeket, Oroszországban viszont olyan erős volt a cári diktatúra, hogy gondolni sem lehetett társadalmi változásokra. Ezekben az országokban így nem is került sor forradalmi megmozdulásokra 1848-ban. Az 1847. évben csaknem egész Európára kiterjedő ipari és kereskedelmi válság, ínség és munkanélküliség előzte meg a forradalmak kirobbanását, amelyek – Franciaországot kivéve, ahol már létrejött a nemzeti állam – nemzeti egységmozgalmakkal, függetlenségi harcokkal fonódtak össze.

A régóta halmozódó gazdasági, szociális és nemzeti feszültségek **1848 januárjában** a szicíliai **Palermóban** törtek először a felszínre, ezt követte a **februári párizsi forradalom**, amely egész Európát megrengette. A forradalmi hullám végigsöpört Európán, Franciaországban ismét életre hívta a köztársaságot, a Német Szövetség területén, a Habsburg monarchiában és Itáliában pedig az abszolút uralkodókat alkotmány bevezetésére kényszerítette. A Habsburg-ház törvénybe iktatta Magyarország birodalmon belüli önállóságát, a német dinasztiák elismerték a frankfurti össznémet parlament összehívását, Lombardia és Velence olasz lakói pedig saját kezükbe vették sorsuk irányítását.

A forradalmak egysége azonban csak kezdetben állt fenn, az eltérő célok hamar három különböző irányzatot alakítottak ki. **Franciaországban polgári demokratikus célkitűzésekkel** robbant ki a forradalom, és a meglévő polgári demokratikus viszonyok kiszélesítése volt az alapvető cél. **A német területeken, Itáliában a nemzeti egység** megteremtése került az előtérbe, **a magyar forradalom** pedig a **nemzeti függetlenség** megerősítésével kapcsolta össze a **polgári átalakulás** programját.

A februári forradalom Franciaországban

Franciaországban a liberális polgárság parlamenti reformköveteléseinek megtagadása vezetett a forradalomhoz **1848. február 24-én. Lajos Fülöp elmenekült**, és a munkástömegek követelésére, akik a forradalom igazi bázisát adták, **25-én kikiáltották a második köztársaságot**. Az ideiglenes kormány, amelyben a munkásság képviselői is részt vettek, **demokratikus reformok** sorát

vezette be (nemzeti műhelyek felállítása a **munkanélküliek foglalkoztatására, 10 óras munkaidő, általános választójog, a rabszolgaság eltörlése a gyarmatokon** stb.). Az április végén megválasztott Alkotmányozó Nemzetgyűlésben azonban a konzervatív köztársaságpártiak kerültek többségbe. A mérsékelt irányzatú Alkotmányozó Gyűlés, amely inkább képviselte az adófizető középosztályt és a vidéki parasztságot, mint a városi munkásosztályt, megkezdte a korábbi demokratikus intézkedések jó részének felszámolását. Amikor hozzáláttak a nemzeti műhelyek feloszlásához, a csalódott és éhező munkásság ismét barikádokat emelt, kirobbant a **júniusi felkelés**, amit azonban a megrettent vagyonos rétegek Cavaignac tábornok csapataival kegyetlenül **vérbefojtottak** (1848. június 26).

Az Alkotmányozó Gyűlés új alkotmányt dolgozott ki, mely szerint a 21. életévüket betöltött férfiak kaptak választójogot, a végrehajtó hatalom élére pedig a **négyévenként választott elnököt állították**. A köztársaságielnök-választást **1848. december 10-én** tartották, amelyen Cavaignac tábornokkal szemben **I. Napóleon unokaöccse, Louis Bonaparte szerezte meg az elnökséget**. 1848 őszén a felzaklatott és politikailag megosztott Franciaország olyan elnököt akart, aki helyre tudja állítani a rendet és a törvényességet, a nemzetet pedig egy egységesebb, dicsőségesebb jövő felé tudja terelni.

Forradalmak Európában

A francia forradalom kitörésének hírére beindult az 1830-ban már tapasztalható láncreakció. A **március 13-i bécsi felkelés** idején menesztették Metternichet és kinevezték Ausztria első alkotmányos kormányát.

A párizsi események hírére 1848 márciusában a német területeken is sorra robbantak ki a forradalmak, amelyek fő célja a nemzeti egység megteremtése volt.

Berlinben március 18-19-én tört ki a forradalom, és elérhető közelségbe került a német egyesítés békés megvalósítása. Az 1848. május 18-án összeült frankfurti német parlament azonban elégséges hatalom hiányában nem tudta az egyesítést végrehajtani.

Az **itáliai kis államokban is forradalmi változások** zajlottak le. Milánóból kiverték az osztrák csapatokat, Lombardiába bevonultak a piemontiak, a nápolyi király alkotmányt adott népének, Rómában pedig a pápa elmenekülése után kikiáltották a köztársaságot.

A francia forradalom elverése után (június 23.) az ellenforradalmi hullám sikeresen végigvonult Európán. Prágát megtámadták, a szláv kongresszust feloszlatták, a Habsburgok visszafoglalták Milánót, Oroszország megszállta Moldvát és készen állt a magyarországi beavatkozásra. **Október 6-án Bécsben ismét forradalom** tört ki, de ez már kevés volt az ellenforradalmi erők feltartóztatásához. A „népek tavasza” ősszel véget ért, **csak Magyarország folytatta tovább a szabadságharcát**.

Polgári forradalom és szabadságharc Magyarországon

A párizsi hírek március 1-jén érkeztek Pozsonyba. Kossuth fölirati javaslatában jobbágyfelszabadítást, közös teherviselést és független nemzeti kormányt követelt. AZ udvar az országgyűlés fölösztatását mérlegelte. A bécsi forradalom új helyzetet teremtett. Március 14-én Kossuth indítványára – a 12 ponttal összhangban – továbbfejlesztett javaslatot a főrendek elfogadták.

A bécsi forradalom híre Pesten is meggyorsította az eseményeket. A „márciusi ifjak”, Petőfi Sándor, Vasvári Pál, Irinyi József, Jókai Mór, Degré Alajos, Vidats János március 14-én este a Pilvax kávéházban elhatározták, hogy a követeléseknek másnap utcai tüntetéssel adnak nyomatékot.

A forradalmi mozgalmakról érkező hírek rábírták a bécsi udvart, hogy a magyar országgyűlés határozatait V. Ferdinánddal jóváhagyassa. Az országgyűlés elsőnek az úrbéri terhek és a papi tized eltörlését iktatta törvénybe.

Az utolsó rendi országgyűlés lázas jogalkotó munkával két hét alatt lerakta egy új Magyarország alapjait. A törvényeket a király április 11-én szentesítette. Megvalósult az azonnali, kötelező örökváltság, megszűnt az előzetes cenzúra, a parlamentben a megyegyűlésben folyó tanácskozásról korlátlanul lehetett tudósítani.

Reformtörvények formájában forradalmi alaptörvény született. Magyarországon a polgári átalakulás vérontás nélkül végbement. Lezajlott a törvényes forradalom. Batthyány Lajos gróf, az Ellenzéki párt elnöke, kijelölt miniszterelnök április elejére megalakította kormányát. A miniszterek többsége az Ellenzéki Párt vezetői közül került ki.

Az áprilisi törvények

- **Az 1848. április 11-én** kiadott úgynevezett **áprilisi törvények** lebontották a feudalizmust, megoldották az évtizedes problémát.

A törvények 3 csoportba sorolhatók:

- Magyarország önálló igazgatása a Habsburg Birodalmon belül
- A feudális társadalmi szerkezet lebontása
- Liberális alapjogok

Alkotmányba való törvények is megjelennek benne: **címer, zászló**

A törvénycikkek:

3.tc. - Független magyar felelős minisztérium alakításáról

- királyi és nádori cím betartása
- törvényeket a független magyar minisztérium hajtja végre
- királyi és nádori parancs akkor érvényes, ha egy budapesti miniszter is aláírja, jóvá hagyja, ellenjegyzi
- minisztérium székhelye Budapest

A minisztériumok:

Belügy ⇒ Szemere Bertalan

Pénzügy ⇒ Kossuth Lajos

Közmunka és közlekedés ⇒ Széchenyi István

Földművelés, ipar, kereskedelem ⇒ Klauzál Gábor

Vallás és közoktatás ⇒ Eötvös József

Igazságszolgáltatás ⇒ Deák Ferenc

Honvédelem ⇒ Mészáros Lázár

Király személye körüli miniszter ⇒ herceg Eszterházy Pál

Miniszterelnök ⇒ Batthyány Lajos

- az uralkodó közös hadsereget akart - nem akarta elfogadni a honvédelmi minisztériumot, de az országgyűlés kiharcolta
- minden miniszter felelősséggel tartozik az aláírt törvényekért - büntetőjogi felelősség

Vád alá helyezhetők, ha az aláírt törvények sértik:

- a) az ország függetlenségét,
- b) az alkotmány biztosítékait,
- c) a fennálló törvényeket,
- d) az egyéni szabadságot,
- e) a tulajdon szentségét

4.tc. - Az országgyűlés évenkénti üléséről

- Évente **Pesten** - téli hónapokban
- Egy mandátum 3 évre szól - 3 évenként választás
- **6.§** - Az országgyűlés folyamatos ülését teszi lehetővé (ha kéri a költségvetési zárszámadást, a király nem oszthatja fel az országgyűlést (permanens=folyamatos)
- Az alsó- és a felső tábla ülései egyaránt nyilvánosak.

5.tc. - Az országgyűlési képviselők népképviselői alapján választásáról

- A választójog cenzusos; megmarad a választójoga annak, akinek eddig is volt
- **cenzus**: 20 év, nőket kivéve, akik nincsenek büntetve, vagy gyámság alatt
- vagyoni cenzus: 1/4 telkes jobbágyok
- kézművesek, kereskedők, ha van műhelyük, telephelyük
- akik 100 ezüst Ft évi jövedelemmel rendelkeznek
- **az értelmiség vagyontól függetlenül választójoggal rendelkezik**
- választható mindenki, aki 24 évnél idősebb, ha tud magyarul
- **(keverték a vagyoni és az értelmi cenzust)**

Szabályozza a választás rendjét:

- választójogi körzetek meghatározása
- a szavazás nem titkos, a számlálás nyilvánosan történik

6.tc. - 1836-os évi 21. tc. fogantatásáról; újra kimondja a Partium Magyarországhoz csatolását, azonnali végrehajtással.

7.tc. - Magyarország és Erdély egyesüléséről

8.tc. - A közös teherviselésről

Magyarország minden lakosa különbség nélkül, aránylagosan, egyenlően fizeti a közterheket.

9.tc. - Az úrbéri viszonyok megszüntetése

A földesurak kármentesítését az állam fizeti. (Hogy pontosan hogy, azt nem szabályozza.) A jobbágy telki állománya a jobbágy tulajdonába megy át.

13.tc. - papi tized megszüntetése

14.tc. - Hitelintézet felállítása – 500 000 Ft alaptőkét a minisztérium áll

15.tc. - ősiség eltörlése

18.tc. - sajtótörvény

21.tc. - a nemzeti zászlóról és az ország címeréről

22.tc. - nemzeti őrsereg felállításáról - felfegyverzés, szolgálati idő

24.tc. - a községi választásokról

V. Ferdinánd szentesíti a törvényt. A Habsburg ház elfogadja. Ezért később lemondják és Ferenc megindítja a „megtörlést”.

- A törvényekben sok pont változtatandó, de ezek **lerakták az alapokat**.
- Szentesítés után széteszlatták az utolsó reformországgyűlést.
- A törvények végrehajtása nem volt biztosított. ⇒ Ezek utána a népképviseleti országgyűlésnek komoly törvényhozó munkát kell folytatnia.
- Kossuth hangoztatta, hogy kulcskérdés az **érdekegyesítés, a magyarok és a nemzetiségek között, a nemesek és a parasztok között**.
- 1848-ban a nemzetiségi kérdés még nem merült fel. Az áprilisi törvények a nemzetiségeknek is kedveznek, így a magyar nemesség remélte, hogy ezzel megelégednek, nem lesznek külön követeléseik.

Az 1848-49-es szabadságharc

1848.szeptember 11-én Jellasics horvát és szlavón csapatokkal átlépi a Dráva vonalát. Célja, véget vetni a magyar garázdálkodásnak és Pest elfoglalása. A kormány ugyan ezen a napon lemondott. **Szeptember 13-án** létrehozták az Országos Honvédelmi Bizottmányt (**OHB**), amely 1849. május 2-áig tölti be a törvényvégrehajtó szerepet.

Pest közelébe 30 000 kiképzett katonát vonnak össze, hogy szembeszállhassanak Jellasics csapataival. Jellasics északról kerüli meg a Balatont, a sereg másik része **Roth tábornokkal** az élen a Balaton déli vonalán vonul végig a Siónál. A gyülekező magyar haderő élére **Móga János** tábornok kerül.

Görgey Artúr (1818-1916), az 1848-49es szabadságharc katonai vezetője. 1832 és 1845 között a császári hadseregben szolgált. Lemondva tiszti rangjáról 1848-ig a prágai egyetemen vegyészetet tanult, kiváló eredménnyel. 1848-ban a forradalom híveként jelentkezett a magyar honvédségbe, ahol kitűnt a jó szervezőképességével, s hamar őrnagyi rangot kapott. Novembertől már a feldunai hadsereg parancsnoka volt tábornoki rangban. E minőségében Windisch-Grätz támadásakor fel kellett adnia a Dunántúlt és a fővárost, s a Felvidék felé vonult vissza. Sikeres harcok után a legerősebb magyar sereget eljuttatta a Tiszához, ahol a magyar haderő gyülekezett. A kápolnai vereség után átvette a fősereg vezényletét, és a tavaszi hadjárat során sorozatos győzelmeket aratott. 17 napos ostromban visszafoglalta Buda várát. 1849 májusától júliusig a Szemere-kormány hadügyminisztere volt. Dembinski temesvári veresége után Kossuth és a kormány lemondott, Görgey teljhatalmat kapott, s a haditanács egyetértésével Világosnál letette a fegyvert. Klagenfurtba internálták, ahonnan 1867-ben tért vissza Magyarországra.

1848. szeptember 29. pákozdi csata

Jellasics látva, hogy mivel áll szemben fegyverszünetet kért, amit meg is kapott (72 óra). Görgey kikísérte Jellasicsot az országból.

1848. október 7. Ozoránál Perczel és Görgey csapatai körbezárják Roth haderejét. Az október 6-án kitört újabb bécsi forradalmat a Habsburgok leverik (Bécs védője egy lengyel tisz, **Josef Bem** volt; az önkéntes haderővel 3 hétig tartóztatták fel a reguláris haderőt. Schwarzenberg herceg lett a miniszterelnök, **Windisch-Grätz** (a herceg sógora) az osztrák haderő főparancsnoka.

1848. október 30. schwechat-i vereség

Windisch-Gratz csapatai győznek. A magyar haderő visszavonulásra kényszerül. A nemzetiségek felbujtásával támadtak a magyar forradalom ellen. Amint a védekező háború átmegy támadásba - a bécsi forradalom megsegítésének szándékával – vereséget szenvednek.

Magyarországon folytatják a haderő felszerelését. 1848. december 02-án lemondatták V. Ferdinándot és megkoronáztatták I. Ferenc Józsefet. Az uralkodóváltás legitimálja a magyar forradalom leverésének célját.

1848. december. A forradalom II. szakasza

Windisch-Grätz egyenesen **Buda ellen** vonul, **Északon Schlick** csapatai, **Erdélyben** pedig **Puchner** emberei aktivizálódnak. Erdélyben a nemzetiségi kérdések illetve a balázsfalvi gyűlések miatt különleges helyzet alakult ki. A román haderő (Avram Iancu vezetésével) a magyar haderővel szembefordul, de nem működik együtt az osztrákkal. A körülmények tekintetében a következő döntések születtek:

- Windisch-Grätz elől vissza kell vonulni
- A Tisza vonalánál új haderőt szerveznek (1848. decemberében látnak hozzá)
- A kormány és az országgyűlés átköltözik Debrecenbe

Görgey nem akarja felvenni a harcot Windisch-Gratzzel, mert még nem érzi elég ütőképességnek a haderőt. Kezdenek kiéleződni a Görgey és Kossuth közötti ellentétek. Görgey Vácig vonul vissza.

Perczel átkel a Dunán, majd **december 30-án Móránál ütközetet** vállal az osztrákokkal, amelyben vereséget szenved. Kossuth arra utasítja Görgeyt, hogy vonuljon vissza észak felé. Ő ezt vonakodva, de teljesíti.

Görgey **január 05-én** kiadja a **váci nyilatkozatot** a tisztikar megnyugtatására, melyben vállalja a 48-as törvények megvédését:

- Magyarország önvédelmi védekezőharcot folytat
- ha nem támadják, ő sem támad
- nem akarja megváltoztatni Magyarország közjogi státuszát

A tisztikar hajlandó volt Görgeyt követni. Kossuth azonban lefokoztatta Görgeyt, helyére pedig Henrik Dembinski került.

1849. február 05. branyiszkói áttörés, vezetője Görgey egyik legképzettebb tisztje, az angol **Guyon Richard** ezredes volt, aki áttört a Franz Deym vezérőrnagy különítménye által védett hágón. („Vorwärts dupla lénung, rückwärts kartács schiessen” = „Ha előre mentek, dupla zsoldot kaptok, ha hátráltok, kartáccsal belétek lövetek”). Eközben Görgey csapatai egyesülhettek a tiszai hadtesttel, Klapka már ütőképességű haderejével.

1849. febr. 26-27. Kápolna - Dembinski vereséget szenved; Windisch-Grätz azt gondolja, hogy ez volt a végső csata ⇒ Az osztrákok kiadják az **olmützi alkotmányt (oktrojált** = nem elfogadott, hanem kényszerített) - egységes, centralizált alkotmány, nem veszi figyelembe a magyar önállóságra vonatkozó törvényeket. A Habsburg Birodalom egészét egységes, centralizált birodalomnak tekinti. (szabad, önálló, oszthatatlan, felbonthatatlan). Minden népfaj egyen jogú, nincsenek kiváltságolt

népek a birodalmon belül. Megszűnik a kettős vámhatár. Közös az uralkodó, az uralkodó ház a Habsburg. A császár kormányoz, minden jog a kezében összpontosul stb. Magyarország számára ez elfogadhatatlan volt.

Tiszafüreden a tisztek fellázadnak Dembinski ellen, Kossuth Görgeyt nevezi ki helyette.

Erdélyben

Az OHB ellentámadást akar Erdélyben, hogy ne kelljen két fronton harcolni

1848-tól Gábor Áron népfelkelést szervez Háromszékben

1848. dec. 18. a lengyel Bem Józsefet kinevezik az erdélyi magyar seregek élére

1848. dec. 25. Kolozsvár felszabadítása a kormány Debrecenbe költözik.

1849. jan. 2. Borgói-hágó; Bem Tihucánál kiveri Urbant, Észak-Erdély felszabadult

1849. febr. 9. piski csata

Vereséget mérnek Puchner csapataira, az oroszokat is kiszorítják Erdélyből.

Márciusi elejére Erdély magyar kézre kerül. (utóvéd harcok, román felkelés)

1849. márc. 11. Nagyszeben bevétele

1849. márc. 19. Feketehalom

1849. márc. 21. Brassó - Erdély felszabadítva

Tavaszi hadjárat

A tervek: Klapka György; gyűrűbe akarják zárni a császári sereget; erőkoncentráció a Tiszánál. Névlegesen **Wetner Antal** vezeti a hadjáratot, de a tényleges főparancsnok: Görgey Artúr.

Előzmény: **1849. márc. 5. Szolnok visszafoglalása** - a tiszántúli pozíciók erősödnek

1849. ápr. 2. Hatvan - győzelem

1849. ápr. 4. Tápióbicske - győzelem, de a császáriak rájöttek, hogy Hatvannál nem a főszereggel találkoztak

1849. ápr. 6. isaszegi csata - győzelem, de a gyűrű nem zárult be, az osztrákok menekülnek a Duna mentén

1849. ápr. 10. Vác - győzelem; az új császári fővezér, Welden azt hiszi, hogy Budát akarják, pedig újabb bekerítő hadművelet

1849. ápr. 14. a Habsburg ház trónfosztása, Függetlenségi Nyilatkozat

Kijelenti Magyarország függetlenségét, felsorolja a sérelmeket (hasonlít a Rákóczi-szabadságharc Recrudescunt Vulnerájára). Aláírói Almásy Pál, perényi zsigmond, Szacsavay Imre.

1849. ápr. 23-án bevonulnak Pestre az első huszárok

1849. máj. 2-án megalakul az új kormány; Kossuth: kormányzó-elnök, mert nem tisztázott az államforma

Szemere Bertalan – belügyminiszter, miniszterelnök

Batthyány Kázmér külügyminiszter

Dukovics Sebők – igazságügyi miniszter

Duschek Lajos – pénzügyminiszter

Görgey Artúr - hadügyminiszter

1849. máj. 21. Buda visszavétele - a tavaszi hadjárat vége

1849. máj. 9. Miklós orosz cár a konzervatív Szent Szövetség tagjaként beavatkozik Ferenc József kérésére; 200.000 orosz, 160.000 osztrák és 1000 ágyú áll szemben 160.000 magyarral és 3-400 ágyúval

A két haditerv:

- **Görgey:** Komáromra támaszkodva gyűjtsék össze a haderőt és győzzék le előbb az osztrákokat. Ha sikerül szembefordulni az osztrákokkal és közben feltartóztatni az oroszokat, akkor győzhetnek.
- **Dembinski:** a Szeged-Arad-Temesvár háromszögbe összevonni a csapatokat; hátrány: mindkét sereg jön utánunk, semmi remény a győzelemre; Kossuth ezt választja

1849. jún. 20-21. Pered - döntetlen, utána visszavonulás; a kezdeményezés Haynau kezébe kerül

1849. jún. 28. Győr feladása

1849. júl. 2. komáromi csata

1849. júl. 31. Segesvár - Bem vereséget szenved; Petőfi eltűnik

1849. aug. 5. Szőreg - Dembinski vereséget szenved, utána a határ felé menekül

1849. aug. 9. Temesvár - Bem csata közben veszi át a parancsnokságot Dembinskitől

1849. aug. 11-én lemond a kormány, Kossuth teljhatalmat ad Görgeynek; egyetlen lehetősége az oroszok előtti fegyverletétel.

1849. aug. 12. Debrecen - Görgey utóvédje vereséget szenved az oroszoktól

1849. aug. 13. Világos - fegyverletétel az oroszok (Paszkievics) előtt

1849. okt. 6. megtorlás: 13 tábornok kivégzése Aradon

Damjanich János

Knézich Károly

Leiningen-Westerburg Károly

Török Ignác

Nagysándor József

Aulich Lajos

Lahner György

Pöltenberg Ernő

Vécsey Károly

Kiss Ernő

Schweidel József

Desseffy Arisztid

Lázár Vilmos

További fegyverletételek:

1849. aug. 19. Lázár Vilmos

1849. aug. 21. Vécsey Károly

1849. aug. 26. Munkács

1849. szept. 5. Pétervárad

1849. okt. 2. Komárom - feltétel: amnesztia, Klapkának köszönhetően.

A Középiskolai történelmi atlaszban:

63 Az 1848-49-es szabadságharc

a A szabadságharc fontosabb hadműveletei

1848. nyarától 1849. február végéig

b A szabadságharc fontosabb hadműveletei

1849. március elejétől augusztus közepéig

c Az isaszegi csata (1849. IV. 6.)

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ÉS MAGYARORSZÁG

1938: I. zsidótörvény (még Darányi terjesztette be áprilisban) értelmében zsidónak számított az, aki izraelita vallású és azok is, akik 1919 után keresztelkedtek ki. A sajtó-, ügyvédi, mérnöki és orvosi kamara tagjai, valamint az üzleti és a kereskedelmi alkalmazottak csak 20%-ban lehetnek zsidók.

Az **1938. augusztusi müncheni konferencián** a nyugati hatalmak behódoltak Hitler követeléseinek. Ezzel nyilvánvalóvá vált a versailles-i békerendszer széthullása. Ez megteremtette a lehetőségét a magyar revíziós célok valóra váltására. Az **1938. november 2-i I. bécsi döntéssel** német-olasz döntőbírótság gondoskodott a csehszlovák-magyar területi viták megoldásáról. A döntés értelmében létrejött a független szlovák állam Tiso vezetésével, a felvidéki magyar lakosságot pedig visszacsatolták Magyarországhoz. A hála nem maradt el: a kormány benyújtotta a parlamentnek a *második zsidótörvény javaslatát*, 1939 elején Magyarország csatlakozott az Antikomintern Paktumhoz.

1939 márciusában Horthy leváltotta Imrédyt, helyére **Teleki Pál** grófit nevezte ki **miniszterelnökké**. Teleki a belpolitikában a nyilasok visszaszorítását, a külpolitikában egy laza német szövetség fenntartását tűzte ki célul, a további revízió érdekében. Arra törekedett, hogy Magyarországot távol tartsa a közelgő háborútól. A revíziót, Romániával szemben, önerőből – s nem német támogatással – akarta véghezvinni. Telekinek köszönhető, hogy Magyarország 1939 szeptemberében kívül maradt a háborún. A kormány elutasította azt a berlini kérést, hogy engedélyezze német csapatok szállítását a kassai vasútvonalon a szlovák-lengyel határ felé. Több mint 100 000 lengyel katonai és polgári személy talált átmenetileg vagy tartósan menedéket Magyarországon.

1939. május. 05: II. zsidótörvény (tehát már Teleki Pál miniszterelnöksége alatt) már nem vallási, hanem faji alapon határozta meg, hogy ki zsidó és ki nem. A zsidó hitfelekezet tagjain túl azokat is zsidónak minősítette, akiknek egyik szülője, illetve két nagyszülője az. Kirekesztette őket az állami és közhivatalokból. A korábbi 20% helyett 6%-ban maximalizálta arányukat a kamarákban. Az intézkedés célja a zsidó tőke „keresztény irányítás” alá vonása volt.

Miután Románia bizonyos területeket (Bukovina, Besszarábia) átadni kényszerült a Szovjetunióknak, a magyar kormány úgy ítélte meg a nemzetközi helyzetet, hogy most visszaszerezheti Erdélyt. Németország számára egyaránt fontos volt a magyar és a román gazdasági-politikai kapcsolatok fenntartása, így a területi vitát ismét német-olasz döntőbírótság rendezte. A **II. bécsi döntésben 1940 augusztus 30-án** Magyarországhoz csatolták Észak-Erdélyt a Székelyfölddel (kb. 44 000 km² + 2 millió 200 000 fős lakosság került vissza Magyarországhoz). A döntés egyik felet sem elégítette ki. Ez tökéletesen beleillett Hitler terveibe, akinek célja nem a vita rendezése, hanem a két perlekedő fél magához láncolása volt. Teleki maga kedvetlenül fogadta a német közvetítést, hiszen tudta: a számlát ki kell egyenlíteni. Rövidesen szabadlábra helyezték Szálasit, megkönnyítették a nyilasok szervezkedését. A kormány ígéretet tett a harmadik zsidótörvény megalkotására és elismerte a **Volksbund**-ot, a magyarországi német kisebbség politikai szervezetét, közvetlen német irányítás alatt. Magyarország **1940 novemberében** csatlakozott a

háromhatalmi egyezményhez. Ezzel Teleki gyakorlatilag feladta az ország elnemkötelezettségét.

Magyarország hadbalépése

A miniszterelnök érzekelte a veszélyt, így a külpolitikai egyensúly helyreállításának érdekében **1940. december 12-én örök barátsági szerződést kötött Jugoszláviával.** Ekkora már - Görögországtól eltekintve - Jugoszlávia volt az egyetlen balkáni állam, amely nem állt német befolyás alatt.

1941 márciusában Belgrádban németellenes kormány került hatalomra. Hitler a Szovjetunió elleni támadás előkészületei közben biztosítania kellett a Balkánt, elhatározta Jugoszlávia lerohanását és a támadásban elvárták Magyarország részvételét is (1941.március 27-i követelése Hitlernek). Teleki kormánya nehéz döntés elé került. Az újabb német kérés elutasítása nagy kockázattal járt volna – ráadásul a németek további területeket ígértek. A katonai vezetők a támadás mellett voltak. Teleki aggályoskodott, majd minden reménye szertefoszlott a londoni magyar követ jelentése után, mi szerint: ha Magyarország hozzájárul a német csapatok átvonulásához, Anglia a diplomáciai kapcsolatok megszakításával válaszol. Ha Magyarország részt vesz Jugoszlávia megtámadásában, Anglia hadat üzen.

Ezzel Teleki külpolitikája összeomlott. A németekkel és az újabb revíziót akaró jobboldallal nem szállhatott szembe. Hitler sokak szemében szövetséges volt, aki új területekhez segítette az országot. A németbarátság látszatelőnyei a lakosság többsége előtt is elfedték a vele járó veszélyt. Biztos volt, hogy Jugoszlávia megtámadásával Magyarország tovább rohan a katasztrófa felé. London április 2-án hadüzenetet helyezett kilátásba. Gróf Teleki Pál miniszterelnök másnap hajnalban a halálba menekült.

1941. április 6-án a támadás napján a magyar csapatok a határon álltak. Csak 11-én indultak meg, miután előző nap kikiáltották a Horvát Köztársaságot, Magyarország így nem Jugoszláviát támadta meg. A 3. magyar hadsereg elfoglalta a Bácskát és a Baranya-háromszöget, bevonult a Muraközbe és a Muravidékre (Vendvidékre). Összesen 11 417 km² került vissza Magyarországhoz 1 025 508 lakossal, amelynek 36,6%-a volt magyar, 16,1%-a szerb, a többi horvát, szlovén és német. Visszacsatolták – többek között – Szabadkát, Újvidéket, Csáktornyát. A Gyorshadtest nem állt meg az egykori magyar határnál, német kérésre átlépte a Drávát, majd a Szávát, és benyomult Szerbiába. Magyar csapatok 1918 óta első ízben folytattak hadműveleteket a történelmi határokon kívül. Anglia megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal-

Magyarország a Szovjetunió elleni háborúban

Hitler számolt a finn és a román hadsereg részvételével, más ország támogatását nem igényelte. Románia természetesen rögtön hadba lépett, hogy a Führer segítségével visszakaphassa Észak-Erdélyt. A német támadáskor Horthy nem ajánlotta fel Magyarország részvételét Hitlernek. A tábornokok azonban nem akartak kimaradni a gyorsnak és könnyűnek ígérkező háborúból. A magyar vezetést a román hadba lépése is arra ösztökélte, hogy érdemeket szerezzen a németek oldalán.

1941. június 26-án felségjelzés nélküli repülőgépek bombázták Kassát. A magyar vezérkarnak ez szolgált ürügyként a hadüzenethez. Bárdossy miniszterelnök már másnap közölte az országgyűléssel, hogy Magyarország hadiállapotban áll a Szovjetunióval. Június 27-én a magyar légiő „megtorlásul” galíciai városokat bombázott, a hadsereg 28-án átlépte a szovjet határt. A magyar gyorsadtest a német Dél-hadseregcsoporttal október végére a Donyecig nyomult előre, magyar megszállóalakulatok települtek Ukrajna területén.

Molotov szovjet külügyi néppbiztos hiába közölte június 23-án a moszkvai magyar követtel, hogy kormányának nincs követelése vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben, sőt hajlandó támogatást nyújtani a további területi revízióhoz, ha Magyarország semleges marad.

A hadigazdaság

A magyar hadsereg fegyverzete, felszereltsége elavult volt. Az 1938-ban beindított egymilliárd pengős hadiipari programnak 1941-ig nem sok eredménye mutatkozott a hadseregben. 1941-42-re már az egész magyar gazdaságot a háború szolgálatába állították. A nagyobb ipari üzemek a hadsereg számára termeltek. A mezőgazdaság terményeinek mind nagyobb részét, az ország bauxit- és kőolajkészletének csaknem egészét Németországba szállították. A Magyarországgal szembeni német adósságok összege 1943-ra elérte az egymilliárd pengőt. Ugyanakkor idehaza az ellátás romlott. Bevezették a hústalan napokat, a legtöbb élelmiszert jegyre adták. A növekvő hiányok miatt megindult az árak emelkedése.

Magyarország a háborúban 1941 december – 1944 március között

Bárdossy politikájának csődje

A hitleri villámháború kudarca már 1941 őszén óvatosabb magatartásra készítette Horthyt és Bárdossyt. A kormányzó leváltotta **Werth Henrik** vezérkari főnököt, aki a magyar fegyveres erők még nagyobb arányú bevetését szorgalmazta. A helyére kinevezett **Szombathelyi Ferenc** vezérezredes arra törekedett, hogy a frontra küldött csapatokat visszahozzák. A Gyorshadtest – teljesen leharcolt állapotban - hazatért, a 6 hadosztályból álló Keleti Megszálló Csoport azonban továbbra is a Szovjetunió területén maradt.

1941 december elején **Angliával** is beállt a **hadiállapot**. **Pearl Harbor** után német-olasz követelésre Bárdossy közölte a budapesti amerikai követtel, hogy Magyarország kinyilvánítja a hadiállapotot az **Egyesült Államokkal**.

Bárdossy miniszterelnöksége alatt a magyar lakosság többsége még kevéssé érzékelte a háború hatásait. Harci cselekmények nem folytak az ország területén, az életszínvonal nem romlott érzékelhetően. Megkezdődött viszont a jegyrendszer fokozatos bevezetése, elsőként 1941 szeptemberétől a liszt és a kenyér szabad forgalmazását tiltották meg. A szabadságjogok gyakorlását tovább korlátozták,

minden politikai gyűlést betiltottak. A német-magyar megállapodás alapján megkezdődött a **2. magyar hadsereg** megszervezése, megindulta tartalékosok tömeges behívása. A zsidók, valamint a politikai szempontból megbízhatatlanok és a nemzetiségiek egy része a munkaszolgálatos zászlóaljokhoz került. Ezek a fegyver nélküli egységek nemcsak az ellenség támadása esetén voltak védtelenek, hanem ki voltak szolgáltatva a sorkatonák, az ún. keretlegények gyakran kegyetlen, megalázó bánásmódjának is. A magyar zsidóság helyzetét tovább nehezítette az **1941 augusztusában** hatályba lépett **3. zsidótörvény** is. Ebben már a legelemibb emberi jogaikban is korlátozták őket, tiltották és börtönnel büntették a zsidók és nem zsidók közötti házasságot és nemi érintkezést.

Bárdossy pozíciója időközben gyengült. A kormányzó 1942 elején ezért is bizalmatlanná vált miniszterelnökével szemben, mert az nem támogatta a kormányzó-helyettesi intézmény gondolatát. Horthy azonban szükségesnek tartotta, hogy esetleges utódlása a háborús viszonyok között zökkenőmentesen történhessen meg. Ezért **1942. február 19-én** az országgyűlés két házának együttes ülésén **kormányzó-helyettesé** választották **Horthy Istvánt**, a kormányzó idősebb fiát. (Tisztségét nem sokáig töltötte be. Július 2-től vadászpilótaként a keleti fronton teljesített szolgálatot. **Augusztus 20-án** bevetésre indulva repülőgéppel dugóhúzóba került és lezuhant.)

Az antifasiszta politikai erők

A Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek a hadbalépés után is megőrizték legalitásukat. Az adott törvényes lehetőségek között a legális munkásmozgalom tengelyellenes propagandát folytatott, támogatta az antifasiszta függetlenségi mozgalmat, és képviselte a munkásság gazdasági érdekeit. Az SZDP célja volt. Hogy lehetőség szerint megőrizze erőit a fasiszmus biztosra vett vereségét követő időszakra, a demokratikus átalakítás megvalósítására. Az új helyzetben az illegális KMP a hangsúlyt az ország függetlenségének védelmére helyezte.

Az Országos Ifjúsági Bizottság 1941. október 6-án az aradi vértanúk napján háborúellenes tüntetést szervezett a Batthyány-örökmécsesnél, melyen több száz fiatal vett részt. November 1-jén a Kerepesi temetőben Kossuth és Táncsics sírját már több ezres tömeg koszorúzta meg, a tüntetésen a szociáldemokratákon és a kommunistákon kívül jelen voltak a polgári ellenzéki pártok képviselői is. A *Népszava*, az SZDP napilapja 1941. december 25-i *karácsonyi számában* a németellenes harcban érdekelt erők nyíltan, együtt és egyszerre szólaltak meg. Szinte valamennyi képviselőjük a függetlenségről írt cikket az ünnepi számban.

1942 márciusában az antifasiszta erőket összefogó legális testületet hoztak létre Magyar Történelmi Emlékbizottság néven. Az emlékbizottság március 15-ére háborúellenes tüntetést szervezett a Petőfi-szoborhoz. A belügyminisztérium tiltása ellenére több ezres, főként szervezett munkásokból és munkásfiatalokból álló tömeg tüntetett Hitler ellen, és háborúellenes jelszavakat kiabálva, független Magyarországot követelt. A tüntetést a rendőrség szétverte.

A Kállay-kormány, Kállay „hintapolitikája”

1941-42 fordulójának eseményei megérlelték az uralkodó körök elhatározását, hogy a feltétlen németbarát Bárdossy Lászlónak távoznia kell. **1942 márciusában** a kormányzó **Kállay Miklóst** nevezte ki **miniszterelnökké**.

Kállay támadást indított a függetlenségi mozgalom ellen. Közel 400 szociáldemokrata párti és szakszervezeti vezető kapott katonai behívót, és a munkaszolgálatos századokba osztották be őket. Letartóztatták Szakasits Árpádot, lecsaptak a KMP-re. Rózsa Ferencet, a KB titkárát és az illegális Szabad Nép szerkesztőjét halálra kínozták. Schönherz Zoltánt, a KB másik titkárát kivégezték. Feloszlott a Történelmi Emlékbizottság is.

1942 április 11-én megindult a **2. magyar hadsereg kiszállítása a frontra**, melynek feladata a Voronyezstől délre, a **Don-kanyarban** lévő közel 200 kilométeres folyószakasz védelme volt. Ehhez azonban nem volt elegendő katona és megfelelő fegyverzet. Különösen páncélelhárító fegyverekből, harckocsikból és tüzérségi eszközökből volt nagy a hiány. A hideg orosz télben a katonák túlnyomó része nem rendelkezett megfelelő téli ruházattal sem. Az **1943. január 12-én** megindult szovjet rohamnak a 2. magyar hadsereg csak rövid ideig volt képes ellenállni. A Vörös Hadsereg áttörte a védelmi vonalat, az ellenállás összeomlott.

Óriásiak voltak a veszteségek. A doni tragédia mély hatást gyakorolt a közhangulatra és a politikai életre egyaránt, bár a kormány igyekezett eltitkolni a valós veszteségeket (a hadsereg parancsnokát, **Jány Gusztávot** hazaérkezésekor ünnepélyesen fogadták). A voronyezi katasztrófa és az **1943 júliusi** olaszországi fordulat hatására titkos tárgyalások kezdődtek az angol-amerikai szövetségesekkel, miközben a kormány szövetségesi kötelezettségeit is teljesítette Németországgal szemben. Ennek eredményeképpen sikerült megkötni **1943 szeptemberében** egy **előzetes fegyverszüneti megállapodást**. A Magyarország kapitulációjáról szóló okmány akkor lépett volna életbe, ha az angol-amerikai csapatok elérik Magyarország határait. Ehhez a szövetségesek gyors olaszországi előrenyomulása vagy egy balkáni partraszállásra lett volna szükség. Egyik sem következett be. Következésképpen Hitler - aki tudomást szerzett a megállapodásról – Magyarország katonai megszállása mellett döntött. Az olasz kiugrás után nem akarta kockáztatni újabb szövetségesének elvesztését, Horthyt **1944. március 18-ra** Klessheimbe rendelte, ahol közölte vele a megszállás tényét.

A német csapatok 1944. március 19-én foglalták el Magyarország területét. Szervezett ellenállásba nem ütköztek. Magyarországra érkezett **Edmund Veese-mayer** teljhatalmú birodalmi megbízott a magyar politika irányítására és **Adolf Eichmann** a zsidók deportálásának irányítására.

A Gestapó emberei már az első napon hozzáálltak a baloldali vagy angol orientációjú politikusok, újságírók és gazdasági vezetők letartóztatásához. A németek jelenléte és az együttműködő **Sztójay-kormány** politikája miatt az angol-amerikai légierő rendszeresen bombázta az országot. A megszállási rendszer a vele együttműködő magyar államapparátusra támaszkodott.

Horthy jóváhagyásával kiküldték az **1. magyar hadsereget** a szovjet frontra. Betiltották az összes náciellenes sajtóterméket és törvényen kívül helyeztek minden baloldali ellenzéki pártot. A fegyverkezés és a haditermelés irányítására német megbízottat neveztek ki.

A bányászat, olaj és bauxit kitermelés az ipar és a mezőgazdaság mellett a németek maximálisan igénybe vették a közlekedési hálózatot. Magyarország tartotta

el a megszálló csapatokat. A megnövekedett áruszállítások áruhiányt és az infláció gyorsulását idézték elő.

Megindult a zsidóság német mintájú üldözése. Sárga színű hatágú csillag viselésére kötelezték őket. A propaganda azt terjesztette, hogy a háborús nélkülözésekért a zsidóság a felelős. Május közepén megkezdődtek a deportálások.

1944 májusában megalakult a németellenes összefogás szervezete, a **Magyar Front**. Tagja volt a SZDP, FKGP, a Nemzeti Parasztpárt, és a Békepárt (szeptember 12-től Kommunisták Pártja) és a legitimista Kettős Kereszt Szövetség. Elnökévé szeptember elején a szociáldemokrata **Szakasits Árpád**ot választották.

Az **1944. november 9-én** Budapesten alakult ellenállási szervezetet, a **Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságát** áruháború következtében felszámolták. Vezetőit, köztük **Bajcsy-Zsilinszky Endrét** és **Kiss János altábornagyot** a nyilasok kivégezték.

Románia 1944. augusztus 23-i átállásával a szovjet hadsereg a Kárpátokon belülre került. 25-étől román támadások érték a Székelyföldet, 27-én a 2. Ukrán Front átlépte az akkori magyar határt. Horthy kormányzó, az átmeneti német hatalmi megingást kihasználva, **1944. augusztus 29-én Lakatos Géza** vezérezredes nevezte ki **miniszterelnökké**. Az ország minél gyorsabb kivezetése a háborúból volt a feladata. Az **1944. október 11-én Faragó Gábor** vezérezredes által aláírt ún. **előzetes fegyverszüneti feltételek** tartalmazták a németek megtámadásának kötelezettségét is, továbbá előírták az 1937. december 31-én érvényben volt határok mögé történő visszatérést. **Október 15-én a rádióban beolvasták a kormányzó proklamációját a fegyverszünet kéréséről**. A „kiugrást” azonban egyáltalán nem készítették elő. A németbarát szellemben nevelt tisztikar és a vezérkar azonban ellenállt. Horthy helyzetét tovább nehezítette, hogy egyetlen még élő gyermekét, Miklóst a németek október 15-én túszként foglyul ejtették.

A vezérkari főnök nevében azonban a harc folytatását elrendelő parancsot olvasták fel a rádióban. A németek megostromolták a Várat, **1944. október 16-ára** virradóra a kormányzó lemondott, és **miniszterelnökké** nevezte ki **Szálasi Ferencet**. (Horthyt a háború végéig Németországban tartották fogva. A háborús főbűnösök nürnbergi perében tanúként hallgatták ki. 1957-ben bekövetkezett haláláig Portugáliában élt.)

Nyilasuralom Magyarországon

Szálasi több mint százezer taggal rendelkező, jól szervezett pártot uralt. Nem kevés embert korrumpált a zsidó javak birtoklása, amelyek megtartásának feltétele a német győzelem volt. A németek már 1944 szeptember végétől módszeresen készültek, hogy államcsínnnyel hatalomra juttassák Szálasi, megakadályozva ezzel Magyarország kiugrását a háborúból. Október 15-e után megkezdődött az új hatalmi rendszer kiépítése, Magyarország még meglévő katonai és gazdasági tartalékainak mozgósítása a háború folytatására.

Hitlerék ragaszkodtak a törvényesség formai kellékeihez a jogfolytonosság látszatának megőrzése érdekében. Szálasinak be kellett érnie a „nemzetvezető” címmel. A megfogyatkozott létszámban ülésező (372 helyett 55 képviselő) országgyűlés **1944. november 4-én** megszavazta számára a kormányzói és a legfelsőbb hadúri jogokat. Minthogy ő töltötte be a miniszterelnöki tisztséget is, a magyar polgári állam történetében először egyesítette egy kézben az államfői és a kormányfői hatáskört. Így diktatori teljhatalommal rendelkezett.

Totális mozgósítást rendelt el. A polgári lakosság teljesen kiszolgáltatottá vált a nyilas terrorcsoportoknak. Halálbüntetést vont maga után az üzembénítási, leszerelési intézkedések szabotálása. A nyilasok és a németek ugyanis „felperzselt földet” kívántak maguk után hagyni. A visszavonuló német csapatok a vasútvonalak kb. 40 %-át szétrombolták, és 1700 hidat robbantottak fel.

A nyilas uralom a teljes anarchia és az esztelen terror időszaka volt. A határokon túl is ellenállásra kényszerítették a magyar katonákat. Százezres magyar hadsereg vonult a németekkel nyugatra.

Magyarország hadszíntérré válása, megszállás és felszabadítás

A front az ország egész területén végigvonult. Egy német (a Dél) és két szovjet hadseregcsoport (a 2. és a 3. Ukrán Front) erői feszültek egymásnak. Az **1. hadsereg** az Északkeleti-Kárpátok védelme után a Felvidéken és Szlovákián át Dél-Németországba szorult; az ismét fölállított **2. hadsereg** Észak-Erdélyben vérzett el szeptember 5-étől a tordai harcok során. Az újonnan szervezett **3. hadsereg** végigharcolva a Duna-Tisza közét és a Tiszántúlt, Ausztriáig vonult vissza. **1944. október 19-én** fejeződött be a **Debrecen** térségében folytatott páncélos csata, és a **2. és 3. Ukrán Front Malinovszkij és Tolbuchin marsallok** irányításával megindult a főváros felé. **1944. december 24-én** bezárult a gyűrű **Budapest** körül, amelynek „háztól-házig” folyó **ostroma február 13-áig (Pesté január 18-áig)** tartott.

A megszálló német hadsereg felrobbantotta valamennyi Duna-hidat (például: 1944. november. 4. Margit híd keleti része, véletlen robbantás; 1945. január.15 Horthy M. híd (ma Petőfi); 1945. január.16 F. József híd; 1945. január.18 Lánc híd, Erzsébet híd; 1945. január.. 29 Margit híd nyugati része.) Számos magyar város romhalmazzá vált.

A nyugatról a Dunántúlra átirányított 6. SS – páncélos hadsereg a „**Tavaszi ébredés**” fedőnevű hadművelettel (**1945. március 6**) tett még egy utolsó erőfeszítést a szovjet vonalak áttörésére **Székesfehérvártól a Balatonig húzódó térségben**. A 3. Ukrán Front csapatai megállították a német előretörést, és 1945. április 13-ára az utolsó német erőket is kiűzték

A szovjet hadsereg foglalta el és szabadította fel Magyarországot 1945 áprilisának első felében. Angol-amerikai haderő nem vett részt a kelet-közép-európai német csapatok elleni harcban. A szovjet hadsereg magyarországi megjelenése és tevékenysége hadviselési szempontból megszállást jelentett. Ellenséges katonai erőktől kellett elfoglalnia az ország egész területét, hogy tovább nyomulhasson Ausztria felé. Magyarország tehát továbbra is hadműveleti terület maradt. Minden erőforrása elsősorban a szovjet csapatok igényeit szolgálta. A szovjet haderő kiverte a német csapatokat, és megfosztotta a nyilas kormányzatot a hatalomtól; megszabadította tőlük az országot, és ezzel felszabadította annak lakosságát.

Magyarországra egy diktatórikus állam hadereje érkezett és ez behatárolta a felszabadítás adta lehetőségeket, nem adott módot a polgári fejlődést igénylő pártok kibontakozására, tényleges befolyásuk érvényesítésére. A demokratikus erők mégis mozgástérhez jutottak, megvalósíthatták régóta esedékes, a nemzeti érdekeknek megfelelő alapvető követeléseiket.

A KÉTPÓLUSÚ VILÁG ÉS A GYARMATI RENDSZER FELBOMLÁSA

A világháború befejezése megjeleníti a feszültséget a szövetségesek között. Az angolszászok szerint a Szovjetunió veszélyessé vált, befolyási övezetét Görögország felé szeretne volna kiterjeszteni. Európa kettéosztása már a jaltai konferencián körvonalazódott. A kétpólusú világrend kialakulására először **Churchill** 1946. március 05-i **fultoni beszédében** világított rá (a Balti-tengertől Triesztig „vasfüggöny ereszkedett le Európára”). A nyugati világ integrációja és a szovjet típusú diktatúrák kiépítése Közép-Kelet-Európában gyorsan zajlott.

Churchill szerint erősíteni kell Anglia és az USA egységét, a Szovjetunió ellensúlyozásához. **1947. március 12-én** Washingtonban került meghirdetésre a **Truman – doktrina**, mely szerint az USA vállalta a **feltartóztatás politikáját**, mindent elkövetett azért, hogy a Szovjetunió ne tudja újabb területekre kiterjeszteni hatalmát. Erre válaszul a Szovjetunió kihirdette a Zsdánov-elvet (1947. október 05 – Zsdánov az SZKP képviselője volt). Ezzel megerősödött a „két tábor” koncepció, melyben a Szovjetunói tekinti magát a demokrácia védelmezőjének. Mind a két fél ellenségének tekinti a másikat, korábbi háborús szövetségesét.

Az európai gazdaság talpra állítására létrehozott **Marshall-tervben** (1947) csak nyugat-európai országok vehettek részt. 1948 áprilisában megalakult az OEEC (Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet), **1949. április 4-én** jött létre a **NATO**, a nyugat-európai államok katonai szervezete. A szovjet érdekszféra országaiban ugyanakkor hatalomra jutottak a kommunisták, sorra alakultak ki a szovjet típusú rendszerek. **1947 szeptemberében** megalakult a **Kominform** a kommunista pártok tevékenységének összehangolására. **1949 januárjában** megalakult a **KGST**, ezzel a kelet-európai országok politikai és gazdasági tekintetben egyaránt elszigetelődtek a nyugat-európai államoktól. **1949. május 23-án** a francia, az angol és az amerikai zónából megalakult a Német Szövetségi Köztársaság (**NSZK**), **október 7-én** pedig a szovjet zónából a Német Demokratikus Köztársaság (**NDK**). A német állam kettészakadása látványos jele volt a két világrend elválásának.

A gyarmati rendszer felbomlása

A II. világháború előtt a Föld területének egyharmada gyarmat volt, az ezredvégre ez az arány már alig volt 1%. E folyamat felgyorsulásában döntő szerepet játszott a gyarmattartó hatalmak: Anglia, Franciaország, Hollandia, Japán, Portugália stb. meggyengülése. A leigázott népek körében egyre erősödött a politikai függetlenség iránti vágy, s ennek megvalósításához gyakran kaptak segítséget a megerősödött szuperhatalmaktól. Az USA és a Szovjetunió ugyanis nem rendelkezett a hagyományos értelemben vett gyarmatokkal, s az ezen térségekbe való gazdasági-politikai behatolás egyik lehetőségét látták a függetlenségi mozgalmak támogatásában.

A folyamat három nagy hullámban ment végbe:

- 1945-1950 között a nagy gyarmati országok nyerték vissza a függetlenségüket, amik részt vettek a világháborúban, elsősorban ázsiai országok
- 1951-1966 között kisebb ázsiai államok és afrikai államok
- Az 1970-es évek közepétől portugál és spanyol gyarmatterületek függetlenedése, polgárháborúk (Indonézia, Sri-lanka, kurdok küzdelme)

Ázsia

Az első gyarmatok a **40-es évek második felében** nyerték el függetlenségüket Ázsiában. A brit vezetés még a világháború alatt úgy döntött, nem akadályozza tovább India elszakadását a birodalomtól. **1947-ben elismerték India függetlenségét.** Már megszületése pillanatában levált Indiáról a mohamedán többségű **Pakisztán**, majd 1971-ben ennek keleti része önállósult **Banglades** néven. Mahatma Gandhi, az indiai függetlenségi mozgalom vezetője 1948-ban iszlám merénylő áldozata lett, s a vallási és etnikai viszályok azóta is fel-fellángolnak az országban.

Kína nagy hatással volt Ázsia további sorsára. A japán vereség után folytatódott a polgárháború a Kuomintang (KMT) és a Kínai Kommunista Párt (KKP) erői között. A küzdelemben a KKP kerekedett fölül, így **1949. október 1-jén** megtörténhetett a **Kínai Népköztársaság** kikiáltása. A kínai kommunizmus egy ideig követte a Szovjetuniót, mígnem **Mao Ce-tung** egy **sajátos kínai megoldás** megvalósítására tett kísérletet. Ez a külpolitikában a Szovjetunióval való szakításhoz vezetett, Kína magára maradt. **1958-ban** hirdette meg Mao a „**nagy ugrás**” politikáját. A gazdaságilag eléggé irracionális terv a bőség és az egyenlőség eljövételét ígérte. A mezőgazdaságot kommunákba szervezték, megszüntették a magántulajdont, a több ezer családot egybefogó közösségeket az egyenlő elosztás elvén működő önálló egységekké alakították.

Az iparban népi kohókat hoztak létre, melyek néhány főt foglalkoztató, kézi munkán alapuló üzemek voltak. A vas- és acéltermelés robbanásszerű fejlődését várták tőlük, amely természetesen közel sem következett be. Éhínség tört ki, amely 10 milliós nagyságrendű áldozatot követelt. Ez a kudarc megbontotta a kommunista párt egységét, a hatalmát féltő Mao tisztogatási és megfélemlítési akciókba kezdett. 1968-ban meghirdették a „kulturális forradalmat”. Mely során a fiatalok Mao idézeteket tartalmazó vörös könyvecskéjükkel a zsebükben könyveket égettek, képzőművészeti alkotásokat tettek tönkre stb. Ennek a terrornak csak Mao Ce-tung 1976-os halálával lett vége. Azóta Kína sajátos kísérletbe fogott. A politikai szférában változatlanul kitart a kommunista diktatúra mellett, gazdaságilag azonban nyitott a világpiac felé. Ennek eredményeképp látványos gazdasági erősödést ért el.

A Közel-Kelet

A 40-es évek végén máig tartó konfliktus támadt a Közel-Keleten is. **Az ENSZ** tekintettel a zsidó nép szenvedéseire és a zsidó nemzeti mozgalom követeléseire **1947-ben kijelölte az önálló zsidó állam helyét** a brit mandátum alatt lévő **Palesztina területén.** Palesztinában azonban jelentős, 1, 2 milliós arab népesség élt a mintegy félmillió zsidó mellett. Ezért az ENSZ határozat **az önálló Izrael mellett** egy **arab állam létrehozásáról is döntött,** és Jeruzsálemet ENSZ ellenőrzés alá helyezte. Épp, hogy **1948-ban** kikiáltották Izrael államot, máris kitört az első **arab-izraeli háború.** A szomszédos arab országok rátámadtak az általuk el nem ismert zsidó államra, végül a palesztinai arabok területét részben Izrael, részben Jordánia foglalta el. Ezzel az új helyzettel egyik fél sem volt elégedett, így további háborúk következtek. Az **1967-es „hatnapos háborúban”** a zsidók újabb területeket szereztek, elfoglalták Jeruzsálem keleti felét is, s a muzulmánok által is szent városként tisztelt települést tették országuk fővárosává. A többi háború is izraeli győzelmet hozott (1956, 1973, 1982). **Hiába indult többször is megbékéltetési folyamat a Közel-Keleten, sem tartós béke nem született, sem a palesztinok nem jutottak önálló államhoz.**

Afrika

Az 50-es évek gyarmati felszabadító törekvései Afrikában látványos eredményekre vezettek. A sort az észak-afrikai arab államok nyitották, majd hamarosan a 60-as évek közepére Fekete-Afrika is önállósult. Az utolsó jelentősebb gyarmattartó hatalom, Portugália még egy évtizedig tartotta magát. A szélsőjobboldali diktatúrát megbujtató forradalom győzelme után, 1975-ben a portugál gyarmatok is (Angola, Mozambik) elnyerték függetlenségüket.

AZ 1956-OS FORRADALOM ÉS NEMZETKÖZI HÁTTERE

1956 őszén megélné a politikai élet, különösen az értelmiség és az egyetemi, főiskolai diákság követelte hangosan a változásokat. Az 1954 végén megalakult Tancos Gábor vezette **Petőfi Kör** (eredetileg a DISZ köre volt) 1956-os **filozófusvitáján** már több ezer ember zsúfolódott össze (ezeken a vitákon vitatták meg azt, amit nyíltan nem lehetett és fogalmazódtak meg azok a célkitűzések, amelyeket az október 16-án szegedi egyetemi hallgatók által létrehozott Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezete (**MEFESZ**) később 16 pontban rögzített.

1956. október 6-án Rajk László és társainak **újrateremtése** a rendszer törvénytelenége elleni tüntetéssé vált, melyen 200 ezren vettek részt.

Eközben a párton belül teljes bizonytalanság uralkodott a pártellenzékkel való együttműködést illetően.

A MEFESZ október 23-ára **Lengyelország melletti szolidaritási felvonulást** tervezett (délután 3 órára), 12:53-kor azonban a Kossuth Rádió - megszakítva az aktuális műsort - beolvasták Piros László **belügyminiszter** felhívását, melyben azt **megtiltotta**. Ugyanilyen váratlanul 14:23-kor az utcai gyülekezési tilalom feloldását adta hírül a rádió így azok is értesülhettek a demonstráció tervéről, akik amúgy nem követték nyomon a politikai eseményeket.

Az egyetemisták szolidaritási felvonulása délután 3 órakor kezdődött a Petőfi-szobornál, Sinkovits Imre elszavalta a Nemzeti dalt. Majd felolvasták a **16 pontot** pl:

- a kormány alakuljon újjá Nagy Imre vezetésével
- a magyar- szovjet viszony egyenlő rangra emelése
- szovjet csapatok kivonása
- többpárti választások
- a munkásság életkörülményeinek javítása, autonómia bevezetése
- beszolgáltatás megszüntetése
- politikai perek felülvizsgálata, az ártatlanok rehabilitálása
- Kossuth-címre visszaállítása
- teljes vélemény- és sajtószabadság
- a Sztálin-szobor eltávolítása
- Farkas Mihály és Péter Gábor nyilvános tárgyalása

A felvonulás lassan tömeges tüntetéssé duzzadt, a munkások is csatlakoztak az egyetemistákhoz. Eközben bizonytalanság lett úrrá a pártvezetésen, felkészületlenül érték őket az események. .

A tüntető tömeg három irányba ment, egy részük a Dózsa György téri Sztálin-szobor ledöntésére indult, mások a Parlament elé vonultak, jó néhányan a Bródy Sándor utca felé vették az irányt, hogy a rádióban beolvassák a követeléseket.

A rádiónál történt az első fegyveres esemény. A rádiót őrző katonák tüzet nyitottak a tüntetőkre, a felkelők megostromolták és hajnalra elfoglalták az épületet. A Parlament előtt a tömeg Nagy Imrét követelte, akinek a tüntetőkhez intézett beszéde azonban csalódást okozott (elvtársak megszólítás).

Gerő Ernő este 8-kor tartott rádióbeszédében ellenségesen értékelte a megmozdulásokat, a felkelés fegyveres letörése mellett volt. Éjszaka összehívták a KV-t amin határoztak Nagy Imre, Losonczy Géza és Donáth Ferenc beválasztásáról a vezetésbe valamint Nagy Imre miniszterelnöki kinevezéséről. Megerősítették Gerőt első titkári funkciójában, ellenforradalomnak minősítették az eseményeket, mozgósították az ÁVH-t, majd katonai segítséget kértek a Szovjetuniótól.

Október 24-én megalakult az új kormány Nagy Imre vezetésével; kihirdették a gyülekezési tilalmat és a statáriumot. A szovjet tankok megjelenése Budapest utcáin a harcok kiszélesedéséhez vezetett. **Felkelőcsoportok** alakultak a **Széna téren** Szabó János, a **Corvin közben** Iván-Kovács László, majd Pongrácz Gergely, a **Tűzoltó utcában** Angyal István, a Baross téren Nickelsburg László vezetésével és még számos helyen. A hírek gyors terjedése tömegtüntetésekhez vezetett szerte az országban, ahol jelentős szovjet, magyar vagy esetleg ÁVH-s laktanya volt, egyetemi központokban és kisebb településeken egyaránt. Sok helyen került sor brutális fellépésre a tüntetőkkel szemben.

Nagy Imre a rádión keresztül a fegyveres harc beszüntetését kérte, a kormány a kijárási tilalom és a statárium feloldásával próbálkozott.

Október 25-én a Parlament előtt békésen és fegyvertelenül tüntető tömegre ÁVH-s alakulatok tüzet nyitottak a Földművelési Minisztérium tetejéről. Több mint 100 halálos áldozat és többszáz sebesült volt (a szovjet tankok fedezték a sebesülteket; október 28-ig nem avatkoztak be!).

Mosonmagyaróvári sortűz: október 28-án a Mezőgazdasági Akadémia hallgatói, tanárai a hozzájuk csatlakozó munkásokkal a határőrlaktanya elé vonulva (fegyvertelenül!) követelték a vörös csillag levételét a falról. Az ügyeletes parancsnok tűzparancsot adott, s több mint 100 halott maradt a laktanya előtt.

Vidéken is erősödött a forradalom; **forradalmi bizottságok alakultak** (pl. Győrben, Szegeden, Veszprémben). Nagy problémát jelentett a közrend fenntartása és a tömegítéletek megakadályozása. Sok volt az utcai lincselés. Számos sorkatonai ÁVH-s volt, aki teljesen véletlenül került ilyen helyzetbe.

Október 25-én a Magyarországra érkezett Mikoján és Szuszlov beleegyezésével **lemondatták Gerő Ernőt, helyére Kádár Jánost neveztek ki.** Nagy Imre rádióbeszédében bejelentette a kormány tárgyalási szándékát az orosz haderők visszavonásáról. Ezen napok az eseményei vezettek végül a fordulat napjához, amikor a konszolidáció irányába fordultak a dolgok. Nagy Imre kormánya válaszút elé érkezett: vagy katonai erővel leverni a forradalmat, vagy a társadalom többségének követeléseivel azonosulva a forradalom mellé áll.

A fordulat napja, október 28

Nagy Imre végül a nemzet mellé állt, melyben a szovjet vezetés is támogatta; látszólag szabad kezet kapott a helyzet megoldására.

Nagy Imre szerint a rákosista politikusok távozása és a szovjet csapatok kivonása volt a rend újbóli helyreállításának a feltétele. 28-án rádión keresztül jelentette be: „*A kormány elítéli azokat a nézeteket, amelyek szerint a jelenlegi hatalmas népmozgalom ellenforradalom volna. (...) vitathatatlan, hogy ezekben a megmozdulásokban elemi erővel bontakozott ki egy nagy, egész népünket átfogó és egygyé forrasztó nemzeti demokratikus mozgalom.*” **Bejelentette:**

- a szovjet csapatok kivonását
- az ÁVH megszüntetését
- a Kossuth-címer visszaállítását
- március 15-ének nemzeti ünneppé nyilvánítását

Vázolta a kormány célkitűzéseit, a bérek és a nyugdíjak emelését, a családi pótlék növelését és az állami lakásépítés meggyorsítását.

A kormányprogram végrehajtása, a közrend és az orosz csapatok kivonulásának biztosítása érdekében hozták létre a **Nemzetőrséget október 30-án, Király Béla vezetésével**, a Forradalmi Karhatalmi Bizottságot, átszervezték a rendőrséget és a honvédséget. A fegyveres centrumokat elszórták a harc beszüntetésére.

Ennek ellenére a kormány nem tudta megakadályozni a **Köztársaság téri Budapesti párház ostromát** (okt. 30). A feldühödött nép a fegyvertelen civilekre tüzet nyitó védőket az ostrom után felkoncolta. Ugyan ezen a napon egy Darvas Iván vezette különítmény kiszabadította a Kőbányai Fogház foglyait. A hasonló foglyszabadítások fosztogatásokhoz vezettek.

Eközben az újjáalakult kommunista párt - Magyar Szocialista Munkás Párt; Kádár János vezetésével - és a korábban feloszlott demokratikus pártok (FKgP – Kovács Béla; SZDP – Kéthly Anna; Petőfi Párt; Keresztény Demokrata Néppárt) új kormány létrehozásáról tárgyaltak.

Nagy Imre október 31-én tartott Kossuth téri beszédében bejelentette a Szovjetunióval való tárgyalások megkezdését a Varsói Szerződés felmondásáról és a szovjet csapatok kivonásáról. Úgy tűnt, hogy a forradalom győzött, a legfontosabb követelések teljesültek.

A forradalom nemzetközi háttere és leverése

Miközben a szovjet vezetés Andropovon (szovjet nagykövet) keresztül elhitette Nagy Imrével a Szovjetunió tárgyalási és együttműködési szándékát, a háttérben megkezdte a magyar forradalom leverésének előkészítését.

A Szezei-csatorna válsága: Nasszer lezárta a Szezei-csatornát, az USA pedig követelte, hogy tegye szabaddá a hajózást a csatornán. Megígérte, hogy az egyiptomi válság fegyveres megoldásától távol maradó Szovjetunó cserében az USA-tól szabad kezet kap a magyarországi forradalom leveréséhez. **Október 29-én** Charles Bohlen (az USA moszkvai nagykövete) kijelentette: országa nem tekinti potenciális szövetségesének a lengyeleket és a magyarokat, ergo **Amerika nem kíván beavatkozni** a kelet-európai eseményekbe. Ezek után már csak a testvérpártok beleegyezése hiányzott az intervencióhoz. A kínai, román; bolgár; lengyel; csehszlovák kommunista vezetők hozzájárulásának megszerzése után már csak a jugoszláviai kommunista párt vezetőjének, Titónak a meggyőzése maradt

hátra. Végül ő is igent mondott; bábkormány létrehozását ajánlotta, amely végrehajthatná a politikai fordulatot, Kádár Jánossal az élén.

November 1-jén Nagy Imre értesülve a szovjet katonai beavatkozás előkészületeiről, radikális lépésre szánta el magát, bejelentette Magyarország semlegességét, és kilépését a varsói Szerződésből. **November 2-án** és 3-án a napnál is világosabban látszott, hogy a szovjet támadás már elkerülhetetlen. Nagy Imre hiába fordult az ENSZ-hez, mindenki a szuezi válsággal volt éppen elfoglalva (ráadásul ott volt még a háttérben az USA és a Szovjetunió megegyezése is). Hiábavalónak bizonyult tárgyalási szándéka a szovjet katona vezetőkkel, a **Maléter Pál vezette magyar küldöttséget letartóztatták**, ahogy a tököli parancsnokságra érkezett.

November 4-én a szovjet hadsereg országszerte megkezdte a magyar forradalom leverését, a főváros megszállását. 5 óra 20 perckor Nagy Imre utoljára szólt a nemzethez: *„Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes demokratikus kormányt. Csapataink harcban állnak! A kormány a helyén van! Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével.”*

A kormány nem adott parancsot katonai ellenállásra. Bibó István - a Petőfi Párt politikusa, aki a Nyilatkozatot írta – és Tildy Zoltán (az angol nagykövetség elutasította menedékjog-kérelmét) kivételével a kormány tagjai elhagyták a Parlamentet és a Jugoszláv nagykövetségre menekültek.

A felkelőcsoportok parancs nélkül is felvették a harcot a szovjet tankokkal, de a Molotov-koktélok és a kiskaliberű géppuskatűz csak csekély veszteséget okozhattak az ellenségnek. Budapesten november 8-ig folytak a harcok. Csepelen november 17-éig volt fegyveres ellenállás. De jelentős volt a nem fegyveres ellenállás is. A vásói munkástanácsok után november 12-én megalakult a Nagy Budapesti Központi Munkástanács, Rácz Sándor vezetésével.

A Kádár-kormány

A szovjet hadsereg elfoglalta a parlamentet, **Kádár János vezetésével** megalakult a **Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány**, amely az ellenforradalom leverésére a Szovjetuniótól kért segítséget. Az új kormány tagjai között volt Münnich Ferenc, Apró Antal és Marosán György is. Az **1956-tól 1988-ig** tartó időszakot **Kádár-korszaknak**, az általa kiépített kommunista berendezkedést **Kádár-rendszernek** nevezzük.

Az új kormány minden legitimitást nélkülözve látott munkához. Kádár János hatalomra jutása után megkezdődött a **megtorlás** és a megfélemlítés **időszaka** (1958-ig; 1963 teljes amnesztia). December elején letartóztatták a Központi Munkástanács vezetőit (Bali Sándor, Rácz Sándor), betiltották az üzemi tanácsokat, a forradalmi bizottságokat (pl. Magyar értelmiségi Forradalmi Munkástanács), felfüggesztették a Magyar Irók Szövetségének működését. Bevezették a rögtönítélő bíróságokat. Letartóztatták Déry Tibor, Zelk Zoltán, Háy Gyula, Eörsi István és Fekete Gyula írókat, Darvas Iván színészt, Kosáry Domokos történészt, Bibó István és Tildy Zoltán politikusokat. **Nagy Imrét összeesküvés és hazaárulás vádjával kötél általi halálra ítélték, és 1958. június 16-án hajnalban kivégezték.**

Novemberben és decemberben több mint 200 000 ember hagyta el az országot nyugati irányban, főleg Ausztriába, Ausztráliába, Új-Zélandra, és Angliába emigráltak. Az emigránsokat rokonszenvvel fogadták szerte a világon. Az USA is megemelte a bevándorlási vízumok számát. Többnyire a 20-30 év közötti fiatalok

emigráltak, a társadalom legmobilabb és legtehetségesebb rétege. Magyarországon ezt bűncselekményként kezelték, disszidálásnak nevezték.

Egy személyes ajánlat a tételhez ☺ :

Király Béla: 1956 – a szabadságharc katonapolitikája című előadása

Mindentudás Egyeteme, 2004. október 25.

Link: <http://www.mindentudas.hu/kiraly/index.html>

Források

Száray Miklós – *Történelem I.*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002

Szabó Péter, Závodszy Géza – *Történelem II.*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Závodszy Géza – *Történelem III.*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest

Salamon Konrád – *Történelem IV.*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997

Kovács István, Kovácsné Bede Ágnes – *Történelem 12. osztály*, Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen, 2004

Magyar Lajos Alapítvány – *Történelem IV.*, Cégér Kiadó, Budapest, 1996

Bihari Péter – *A 20. század története fiataloknak*, Holnap Kiadó, 1996

Mező Ferenc, Nagy Imre, Tóth Péter, Veliky János – *Társadalmi és állampolgári ismeretek középiskolásoknak*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999

Lőrinc László – *Felvilágosodás és forradalom*, AKG Kiadó, Budapest, 1998

Bujdosó Emma, Kiss József – *A polgári társadalmak születése és működése*, AKG Kiadó, Budapest, 1997

Bujdosó Emma – *A nemzetállamok és a polgárság kora*, AKG Kiadó, Budapest, 1996

FISZ – *Történelmi esszétémakörök nagykönyve érettségizőknek*

Heckenast Gusztáv: Gazdaságpolitika a 17–18. századi Magyarországon című cikke, *Rubicon*, 10. évfolyam (1999) 9-10. szám (93-94.)

Ripp Zoltán: A Kádár-korszak első évei • Restauráció és centripolitika című cikke, *Rubicon*, 9. évfolyam (1998) 1. szám (75.)

Képes György: Az amerikai állammodell • Az Egyesült Államok alkotmányának alapelvei című cikke, *Rubicon*, 8. évfolyam (1997) 8. szám (72.)

Internet:

<http://www.eu.hu>

<http://www.zsido.hu>

Saját jegyzetek :)